

ОКУ «Подільський медичний фаховий коледж  
імені В.О.Жуковського»

Котішевська Вікторія

## ОПОРНІ КОНСПЕКТИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ



## **ЗМІСТ**

### **Тема 1. Найдавніша історія України**

1. Археологічна періодизація прадавньої історії України
2. Первісні люди та спосіб їх життя в період палеоліту, мезоліту та неоліту
3. Українські землі часів енеоліту. Трипільська культура
4. Зміни в житті людей в період бронзового віку
5. Кочові племена киммерійців, скіфів та сарматів на території України
6. Античні міста-держави Північного Причорномор'я
7. Перші державні утворення. Антське царство. Слов'яни

### **Тема 2. Виникнення та розквіт Київської Русі та Галицько-Волинської держави**

1. Розселення східнослов'янських племінних союзів
2. Передумови утворення Київської Русі
3. Етапи розвитку держави Київська Русь
4. Роздробленість Київської Русі
5. Галицько-Волинська держава
6. Боротьба народів України – Русі з монголо-татарами
7. Політичний та соціальний устрій
8. Розвиток культури Київської Русі та Галицько-Волинської держави (IX – XIV ст.)

### **Тема 3. Українські землі в складі Великого князівства Литовського та інших держав (друга половина XIV – перша половина XVI ст.)**

1. Українські землі під владою іноземних держав (XIV – середина XVI ст.)
2. Становище українських земель у складі Великого князівства Литовського.
3. Становище українських земель у складі Польщі.
4. Кревська унія 1385 р.
5. Основні групи українського населення в другій половині XIV – XV ст.
6. Магдебурзьке право
7. Досягнення української культури в другій половині XIV – першій половині XVI ст.

### **Тема 4. Українські землі під владою Речі Посполитої. Наростання національно-визвольної боротьби українського народу**

1. Люблінська унія
2. Виникнення українського козацтва та Запорозької Січі
3. Національно-визвольні повстання українського народу наприкінці XVI – у 20-30-х роках XVII ст.
4. Доба героїчних походів

### **Тема 5. Національно-культурний рух в Україні в другій половині XVI – першій половині XVII ст.**

1. Церковне життя в другій половині XVI ст.
2. Берестейська церковна унія 1596 р.
3. Церковне життя наприкінці XVI – у першій половині XVII ст.
4. Культура України в другій половині XVI – першій половині XVII ст.

### **Тема 6. Національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького 1648 – 1657 рр.**

1. Причини та передумови національно-визвольної війни
2. Основні події національно-визвольної війни
3. Політико-адміністративний устрій Гетьманщини
4. Історичне значення національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького
5. Зміни в соціально-економічному житті українського народу внаслідок національно-визвольної війни

**Тема 7. Українські землі в другій половині XVII ст. Поділ Гетьманщини та боротьба за незалежність. Руїна**

1. Передумови, причини та наслідки Руїни
2. Гетьманщина (1649 – 1764 рр.)
3. Угоди періоду Гетьманщини
4. Запорозька Січ в другій половині XVII ст.

**Тема 8. Українські землі наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст.**

1. Правління гетьмана Івана Мазепи (1687 – 1709 рр.)
2. Національно-визвольне повстання 1702 – 1704 рр. «Друга Хмельниччина» на Правобережжі
3. Україна в подіях Північної війни 1700 – 1721 рр.
4. Посилення колоніальної політики Російської імперії
5. Конституція Пилипа Орлика

**Тема 9. Українські землі в другій половині XVIII ст. Ліквідація Російською імперією української державності**

1. Правобережжя та західноукраїнські землі у XVIII ст. Національно-визвольна боротьба (гайдамацький рух)
2. Поділи Речі Посполитої
3. Гетьманство Кирила Розумовського (1750 – 1764 рр.)
4. Ліквідація Гетьманщини
5. Ліквідація Запорозької Січі
6. Російсько-турецькі війни другої половини XVIII ст. і Україна
7. Українська культура XVIII ст.

**Тема 10. Українські землі в складі Російської імперії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.**

1. Адміністративно-територіальний устрій українських земель в складі Російської імперії
2. Україна в міжнародних відносинах першої половини XIX ст.
3. Початок національного відродження наприкінці XVIII – на початку XIX ст.
4. Масонство в Україні
5. Декабристський рух в Україні
6. Кирило-Мефодіївське товариство
7. Антикріпосницька боротьба в Україні в першій половині XIX ст.

**Тема 11. Західноукраїнські землі наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.**

1. Західноукраїнські землі в складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст.
2. Реформи Марії-Терезії та Йосипа II
3. Селянські виступи на західноукраїнських землях
4. Українське національне відродження на західноукраїнських землях
5. Національно-визвольний рух на західноукраїнських землях під час революції 1848 – 1849 рр. у Австрійській імперії

**Тема 12. Українська культура у першій половині XIX ст.**

1. Досягнення української культури у першій половині XIX ст.

**Тема 13. Наддніпрянська Україна та західноукраїнські землі в другій половині XIX ст.**

1. Кримська війна 1853 – 1856 рр.
2. Особливості соціально-економічного розвитку українських земель напередодні селянської реформи
3. Селянська реформа 1861 р. в Україні
4. Реформи адміністративно-політичного управління 60 – 70х років XIX ст.
5. Економічна політика російського царизму в Україні в пореформений період.
6. Суспільно-політичний рух у Наддніпрянській Україні в другій XIX ст.

7. Національна політика російського уряду в Україні
8. Західноукраїнські землі в складі Австрійської імперії в другій половині XIX ст.
9. Виникнення політичних партій у другій половині XIX ст.
10. Культура України в другій половині XIX ст.

**Тема 14. Наддніпрянська Україна та західноукраїнські землі на початку XX ст.**

1. Періоди економічного розвитку Наддніпрянської України
2. Утворення українських політичних партій на Наддніпрянщині
3. Україна в роки російської революції 1905 – 1907 рр.
4. Наддніпрянська Україна в 1907 – 1914 рр.
5. Український політичний рух на західноукраїнських землях на початку XX ст.
6. Культура України на початку XX ст.

**Тема 15. Україна в Першій світовій війні**

1. Геополітичні плани воюючих держав щодо України
2. Національно-визвольний рух у Наддніпрянській і Західній Україні під час Першої світової війни
3. Воєнні дії на території України
4. Бойовий шлях легіону Українських січових стрільців
5. Наслідки Першої світової війни для України

**Тема 16. Визвольні змагання на території України 1917 – 1920 рр.**

1. Передумови, причини, завдання та характер революції
2. Діяльність Української Центральної Ради
3. Українська держава гетьмана П.Скоропадського
4. Директорія УНР
5. Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)
6. Політика радянського уряду в Україні в 1919 - 1920 р.
7. Культура і духовне життя в Україні 1917 – 1920 років

**Тема 17. Українська СРР в умовах нової економічної політики (1921 – 1928 рр.)**

1. Криза радянської влади. Голод 1921 – 1923 рр. в Україні
2. Нова економічна політика (НЕП)
3. Державний статус України 1921 – 1922 рр.
4. Культура та духовне життя в роки непу

**Тема 18. Радянська модернізація України (1928 – 1939 рр.)**

1. Сталінська індустріалізація України (1925 – 1939 рр.)
2. Суцільна колективізація в Україні (1928 – 1937 рр.)
3. Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні
4. Сталінський терор 30-х років
5. Стан культури в Україні у 30-ті роки

**Тема 19. Західноукраїнські землі в 20-30-х роках XX століття**

1. Західноукраїнські землі у складі інших держав
2. Правовий статус та національне гноблення населення західноукраїнських земель
3. Соціально-економічне становище західноукраїнських земель
4. Суспільно-політичний рух на західноукраїнських землях

**Тема 20. Україна під час Другої світової війни (1939 – 1945 рр.)**

1. Радянсько-німецькі договори 1939 р. і західноукраїнські землі
2. Включення західноукраїнських земель до складу УРСР
3. Політика радянської влади на західноукраїнських землях
4. Окупація України військами Німеччини та її союзників. Причини поразки радянських військ у перші місяці війни
5. План «Ост» та нацистський «новий порядок»
6. Рух Опору в Україні в роки Другої світової війни
7. Україна в 1943 році

8. Україна на завершальному етапі війни (1944 – 1945 рр.)
9. Культура України в роки війни

**Тема 21. Післявоєнна відбудова і розвиток України в 1945 – на початку 50-х років**

1. Адміністративно-територіальні зміни
2. Економічне становище України (1945 – початок 50-х років)
3. Радянізація західних областей України
4. Міжнародна діяльність УРСР після Другої світової війни
5. Культурне життя в Україні у другій половині 40-х – на початку 50-х років

**Тема 22. Україна в умовах деєталінізації (1953 – 1964 рр.)**

1. Деєталінізація
2. Стан економіки України наприкінці 50-х – у першій половині 60-х років
3. Дисидентський (опозиційний) рух в Україні (кінець 50-х – початок 60-х років)

**Тема 23. Україна в період загострення кризи радянської системи (1965 – 1985 рр.)**

1. Політико-ідеологічна криза радянського ладу в УРСР
2. Стан економіки України та назрівання економічної кризи
3. Етносоціальні процеси та рівень життя населення
4. Дисидентський (опозиційний) рух в Україні в період «застою»
5. Культура і духовне життя

**Тема 24. Розпад Радянського Союзу і відродження незалежності України**

1. Перебудова в Радянському Союзі й Україні
2. Розгортання національно-визвольного руху в Україні
3. Політичні зміни в Україні
4. Формування передумов незалежності України
5. Здобуття Україною незалежності

**Тема 25. Україна в умовах незалежності**

1. Державотворчі процеси в Україні
2. Конституційний процес в Україні. Конституція України 1996 р.
3. Політичне життя в незалежній Україні
4. Проблеми української економіки
5. Основні напрямки зовнішньої політики України
6. Культурні процеси в незалежній Україні

## Тема 1. Найдавніша історія України

### План

1. Археологічна періодизація прадавньої історії України
2. Первісні люди та спосіб їх життя в період палеоліту, мезоліту та неоліту
3. Українські землі часів енеоліту. Трипільська культура
4. Зміни в житті людей в період бронзового віку
5. Кочові племена киммерійців, скіфів та сарматів на території України
6. Античні міста-держави Північного Причорномор'я
7. Перші державні утворення. Антське царство. Слов'яни

### 1. Археологічна періодизація прадавньої історії України

На території України первісна людина з'явилася близько **1 млн років тому**. Вивчивши археологічні пам'ятки, пов'язані із розвитком знарядь праці на основі матеріалу, з якого вони зроблені, вчені виділяють декілька значних періодів розвитку первісного ладу. На території України ці періоди датуються таким чином:

**Палеоліт** (давній кам'яний вік) – від 1 млн до 11 (10) тис років до н.е.;

Ранній палеоліт – від 1 млн до 150 тис років тому;

Середній палеоліт – від 150 до 40 (35) тис років тому;

Пізній палеоліт – від 40 (35) – до 11 (10) тис років тому;

**Мезоліт** (середній кам'яний вік) – від 11 (10) до VI тис років до н.е.

**Неоліт** (новий кам'яний вік) – VI – IV тис. р. до н.е.

**Енеоліт** (мідно-кам'яний вік) – IV – III (II) тис. р. до н.е.

**Бронзовий вік** – III (II) – I тис. до н.е.

**Залізний вік** – від I тис. р. до н.е. до наших днів

### 2. Первісні люди та спосіб їх життя в період палеоліту, мезоліту та неоліту

#### Життя людей за часів палеоліту

Назви видів первісних людей і відомості про їхній фізичний розвиток	Стисла характеристика кліматичних умов і розвитку людського суспільства	Зони розселення людей на теренах України
<b>Ранній палеоліт</b>		
<b>Архантроп (пітекантроп)</b> Об'єм мозку – до 1300 см <sup>3</sup> ; Зріст – до 170 см.; Були вкриті шерстю; мали розвинену мускулатуру тіла, низьке чоло, виступаючі надбрівні дуги, масивні нижні щелепи з ледве помітним підборіддям; будова руки дозволяла утримувати предмети за допомогою великого пальця	<ul style="list-style-type: none"><li>✓ Час мінливого клімату: поступове похолодання, спричинене наступом льодовика, змінювалося періодами потеплінь;</li><li>✓ Використання природних печер як сховищ від небезпеки, а згодом, як жител;</li><li>✓ Поява однотипних примітивних кам'яних знарядь праці (<i>кам'яні ручні рубила, дерев'яні кії та загостренні палиці</i>), початок переходу до свідомої виробничої діяльності;</li><li>✓ Широке використання вогню;</li><li>✓ <b>Основні заняття</b> – полювання і збиральництво;</li><li>✓ Невеликі групи людей (20-30 осіб) утворювали первісне людське</li></ul>	Виявлено понад 30 стоянок у Криму, на Закарпатті, у Середньому Подністрів'ї, на Донеччині й Житомирщині

	стадо, стосунки між людьми мало відрізнялися від контактів між тваринами	
<b>Середній палеоліт</b>		
<p><b>Палеоантроп (неандерталець)</b>  Об'єм мозку – до 1600 см<sup>3</sup>;  Зріст – до 165 см.;  Були помітно сутулі, мали широкі плечі, короткі ноги, дуже масивний кістяк, низьке, відступаюче назад чоло, нависаюче надбрів'я, широкий ніс, скошене підборіддя без виступу, масивні кисті рук, здатні виконувати важку роботу, але непридатні для точних операцій</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Близько 100 тис років тому настало велике обледеніння з різким похолоданням клімату, льодовик сягав широти сучасного Києва;</li> <li>✓ Поява більш досконалих кам'яних знарядь праці (вістря на списи, ножі, скребла);</li> <li>✓ Жили у природних печерах і наземних житлах, споруджених з кісток мамонтів і вкритих шкірами;</li> <li>✓ Уміння добувати вогонь, зародження мови, лічби;</li> <li>✓ Поява першого одягу;</li> <li>✓ Зачатки мистецтва (різьблення і малюнки на кістках);</li> <li>✓ Перші поховання, здатність осмислювати явища життя і смерті;</li> <li>✓ Формування почуття родинних зв'язків, усвідомлення переваг спільної діяльності з розподілом обов'язків відповідно до природних здібностей і вмінь, поступове зародження у первісних стадах родового ладу</li> </ul>	<p>Досліджено понад 200 стоянок майже по всій території України: в Криму, на Закарпатті, біля річок Дністер, Десна, у Середньому та Нижньому Подніпров'ї тощо</p>
<b>Пізній палеоліт</b>		
<p><b>Неоантроп (кроманйонець, «людина розумна» Homo sapiens, «людина сучасного типу»);</b>  Об'єм мозку – до 1880 см<sup>3</sup>;  Зріст – до 190 см.;  Фізичною будовою істотно не відрізнялися від сучасної людини: були більш високі та сильні; будова кистей рук вже дозволяла виготовляти знаряддя праці, які вражають різноманіттям форм і майстерністю обробки</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Під час останнього зледеніння (яке завершилося 14-12 тис. років тому) льодовик досягнув північних меж території сучасної України;</li> <li>✓ Удосконалення кам'яних знарядь праці (<i>ножеподібні пластини, скребла, різці, проколки, свердла, вістря для списів, гарпуни</i>), початок широкого застосування кістки для виготовлення знарядь праці, зброї та прикрас;</li> <li>✓ Існування зимових та літніх помешкань, а також землянок напівземлянок. Відомі поселення із 25-70 осіб;</li> <li>✓ Зародження мистецтва: знайдено кістяні браслети й людиноподібні фігурки, прикрашені різьбленими складними геометричними орнаментами, кістки й черепи мамонтів, що розмальовані червоною вохрою, і навіть музичні інструменти;</li> </ul>	<p>Знайдено понад 800 стоянок майже по всій території України; найсприятливішими для життя були Північна і Середня Наддністрянщина, Західне Поділля та південь Волині й Закарпаття, Крим, береги Дніпра й Десни</p>

	<ul style="list-style-type: none"> <li>✓ Складні міфологічні уявлення і вірування, властиві первісним мисливцям (<i>анімізм, фетишизм, тотемізм, магія</i>);</li> <li>✓ Люди об'єднуються в племена, утверджується родовий лад у формі матріархату</li> </ul>	
--	---	--

### Стоянки первісної людини періоду палеоліту:

- |   |                    |  |
|---|--------------------|--|
| <ul style="list-style-type: none"> <li>- с. Королеве на Закарпатті (найдавніша стоянка);</li> <li>- с. Лука-Врубловецька (Хмельниччина);</li> <li>- с. Амвросіївка (Донеччина);</li> <li>- Кирилівська стоянка (Київщина);</li> <li>- с. Межиріч (Канівщина);</li> <li>- с. Мізин (Чернігівщина)</li> </ul> | }<br><br><br><br>} | середній палеоліт<br><br><br><br><br>пізній палеоліт |
|---|--------------------|--|

### Релігійні вірування

**Тотемізм** – поклоніння певному виду рослин чи тварин, які вважалися охоронцями роду.

**Фетишизм** – поклоніння предметам неживої природи, які нібито наділені чудодійною силою.

**Анімізм** – віра в духів, душі.

**Магія** – обряди і дії, засновані на вірі в здатність людини впливати на інших людей, тварин, явища природи, богів, духів.

**Форми привласнюючого господарства:** збиральництво, полювання (мисливство), рибальство

### Життя людей за часів мезоліту

Доба **мезоліту** вважається перехідною під палеоліту до неоліту. Природні умови на українських землях того часу стали подібними до сучасних. Змінився рослинний та тваринний світ. Вимерли мамонти. У лісах з'явилась велика кількість дрібних тварин. Річки були багаті на рибу. Основними заняттями людини залишаються **збиральництво та полювання**, зростає роль **рибальства (привласнюючи форми виробництва)**. На мезолітичних стоянках знайдено багато гарпунів і гачків, виготовлених з кістки. Змінюють свій вигляд знаряддя для полювання і ведення господарства. Вони стають меншими, поступово вдосконалюються. З'являються так звані **мікроліти** – маленькі крем'яні знаряддя у формі трикутника або трапеції, виконані з пластинки або відщепу. Винайдено **лук і стріли**, що призвело до масового знищення дичини. Це спонукало до **приручення диких тварин**. Першими свійськими тваринами стали **собака й свиня**. Значного розвитку набуло **ускладнене збиральництво** – заготівля продуктів про запас.

### Життя людей за часів неоліту

З другої половини VI тис. до н.е. вчені вирізняють добу **неоліту**. Удосконалення знарядь праці й накопичений досвід дали людям змогу перейти від збирання плодів та полювання до продуктивного господарства – землеробства і скотарства. Цей перехід від привласнювальних форм господарства до відтворювальних називають **неолітичною революцією**.

Приблизно на цей час припадає **початок землеробства** на території України. Виникло воно із збиральництва. Найпоширенішими культурами були пшениця, ячмінь, просо, жито, овес. Про становлення землеробства свідчать знахідки під час археологічних розкопок залишків специфічних знарядь праці – мотик, серпів, зернотерок.

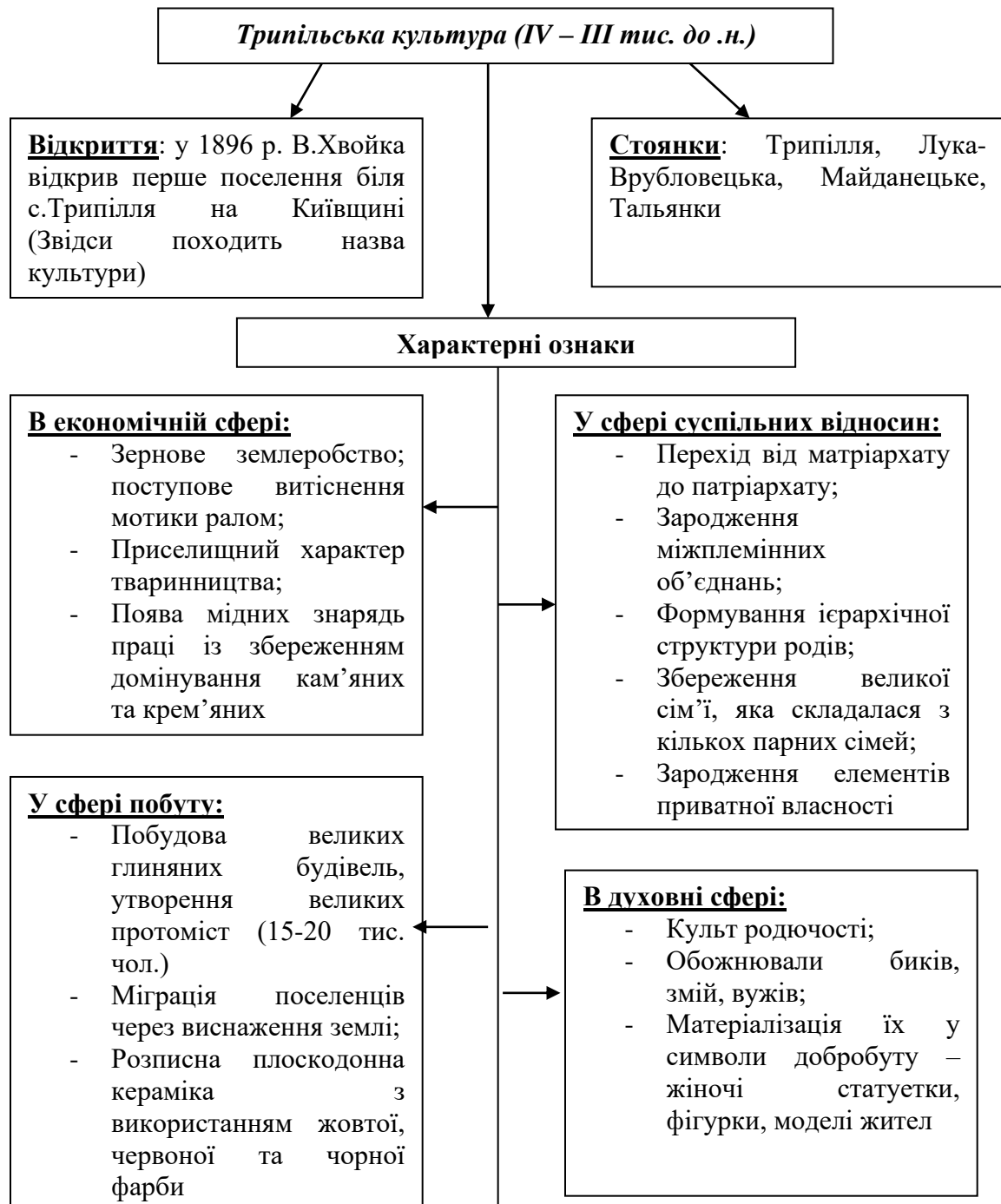


**Скотарство** виникло з мисливства і було справою чоловіків. До свійських тварин додалися бик, вівця, коза і кінь.

В добу неоліту вдосконалювалося виготовлення знарядь праці. Камінь **свердлили, шліфували, розпилювали**. З'явилися нові знаряддя праці – сокири, кам'яні ножі, тесла. Важливим досягненням стало винайдення **керамічного посуду**, що дало можливість робити запаси продуктів харчування, вживати варену їжу. Його ліпили руками та обпалювали на відкритому вогнищі. До глини домішували траву, товчені черепашки, пісок. Зовнішня поверхня посуду прикрашалася орнаментом з ліній, ямок, наколів.

Видатною пам'яткою періоду від палеоліту до доби бронзи є **Кам'яна Могила** розташована поблизу с. Терпіння (Запорізька обл.). У гротах та під навісами виявлено понад тисячу зображень тварин, людей. Ними вкрито стелю й стіни. Зображення тварин мають сліди фарбування червоною вохрою.

### 3. Українські землі за часів енеоліту. Трипільська культура(IV – III тис. до н.е.)



#### 4. Зміни в житті людей в період бронзового віку

Бронза (сплав міді й олова) стала першим штучним сплавом, виготовленим людиною. Металургійні осередки тоді існували на Закарпатті та в Північному Причорномор'ї.

Витіснивши з ужитку мідні знаряддя, бронза не замінила кам'яних і крем'яних виробів. Суттєві зміни відбувалися і в суспільному житті. Удосконалювалися землеробство і скотарство, розвивалися ремесла. Збільшувалася кількість населення, великі племена розпадалися, заселяли нові землі, завойовуючи місцеві племена або мирно співіснуючи з ними.

В епоху бронзи відбувся перший суспільний поділ праці — відокремлення скотарства від землеробства. Починається і другий — виділення ремесла в самостійну галузь господарства. На зміну *родовій общині прийшла сусідська* (територіальна) — людські колективи формуються за ознакою не лише кровного споріднення, а й спільної території. У цей період почала проявлятися **майнова нерівність** — племінна верхівка, користуючись владним авторитетом, нагромаджує багатства (насамперед худобу й запаси продуктів землеробства) на користь власних родин. У суспільстві утвердились патріархальні родові відносини — чоловіки посіли панівне становище в господарській і громадській діяльності.

#### 5. Кочові племена киммерійців, скіфів та сарматів на території України

Назва, хронологічні рамки	Органи влади	Основні заняття	Воєнні походи	Історична доля
Киммерійці (IX – VII ст. до н.е.) Гомер називав їх «кобилодоями» або «молокоїдами»	Цар, чиновники	Перший народ у Східній Європі, чия назва, зафіксована в писемних джерелах, дійшла до нашого часу. Першими на території України почали виплавляти залізо з болотної руди, виготовляти сталь. Скотарство, землеробство, ремесло, військова справа	До Малої Азії, Урарту, Ассирії, набіги на землі праслов'ян	У VII ст. до н.е. витіснені скіфами
Скіфи (VII – III ст. до н.е.)	Цар, чиновники, народні збори (до IV ст. до н.е.)	Геродот поділив скіфів на три групи: царські скіфи; скіфи – скотарі; та скіфи-орачі (скіфи-землероби). Скотарство, землеробство, ремесло, військова справа, торгівля. На території України існують кургани скіфських царів: Товста Могила, Солоха, Чортомлик, Гайманова Могила та ін. Притаманний «звіриний	На Урарту, Грецію, в 512 р. до н.е. війна з перським царем Дарієм I	Наприкінці III ст. до н.е. Скіфія загарбана сарматами

		стиль в мистецтві» Кінець IV ст. до н.е. – розквіт Великої Скіфії за часів царя Атея.		
Сармати (III ст. до н.е. – III ст. н.е.), сармат – «оперезаний мечем». За легендою походять від шлюбу скіфів з амазонками	Військові вожді	Дістали назву від римлян, самоназва народу невідома. Об'єднання войовничих племен (алани, роксолани, савромати та ін.) Скотарство, землеробство, ремесло, військова справа, торгівля. Зберігалися пережитки матріархату («гюйнокократумени» – керовані жінками)	З державами Закавказзя, Римом	В IV ст. н.е. розгромлені гунами

## 6. Античні міста-держави Північного Причорномор'я

### Причини Великої грецької колонізації

*Демографічна* – демографічний вибух зумовив перенаселення у материковій Греції;

*Аграрна* – нестача землі в Греції спонукала до освоєння нових територій;

*Торговельна* – колонізація – це побічний продукт торгової експансії;

*Сировинна* – греки шукали не ринки збуту, а джерела сировини;

*Воєнна* – переселятися греків змушувала агресія інших народів;

*Соціальна* – мігрували, ті хто зазнав поразки в соціальній боротьбі між окремими верствами грецького населення;

*Етнічна* – міжетнічні сутички в Греції примушували багатьох переселятися

### Міста-держави

**Пантікапей** – «Рибний шлях», сучасне місто Керч;

**Феодосія** – «Божий дар», назва не змінена;

**Ольвія** – «Щаслива», сучасне с. Парутино Миколаївська обл.;

**Тіра** – назва походить від грецької назви р.Дністр – Трас, сучасний Білгород-Дністровський;

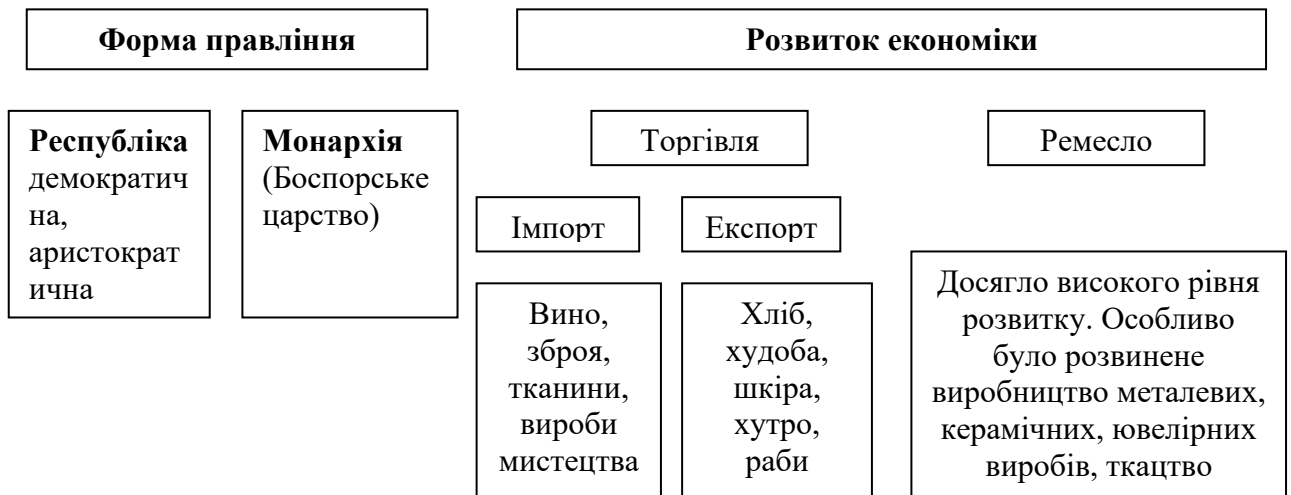
**Борисфеніда** – назва походить від грецької назви р.Дніпро – Борисфен;

**Херсонес** – «Півострів», околиці сучасного Севастополя;

**Керкінітида** – сучасне місто Євпаторія

Міста-держави залишили величезний слід в історії сусідніх племен. З'явившись серед первісного світу, вони стали прикладом більш прогресивних суспільних відносин (рабовласницьких), високої культури. Була розвинута писемність, школи, гімназії. Високий рівень розвитку науки і мистецтва, міської архітектури (кам'яні будівлі, виbrukовані вулиці, водопровід). Історики стверджують, що античні міста-держави стали «підвалиною» Європи, прискорили розвиток племен, що жили поряд. В той же час до культури міст-держав увійшли кращі досягнення сусідніх племен – скіфів, сарматів.

*Антична колонізація припадає на VII ст. до н.е. – IV ст.. н.е.*

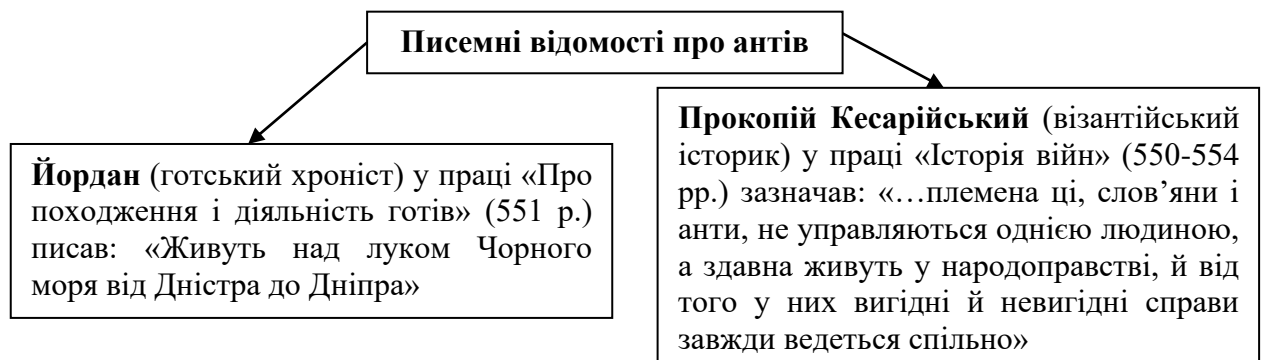


Однак благами життя в містах-державих користувалися лише вільні і багаті жителі. Повстання рабів і бідноти підірвали могутність міст-держав. Війни з Римською імперією, скіфами, готами, гунами призвели їх до загибелі. Це добре видно на прикладі **Боспорського царства**, створеного з декількох десятків міст-держав на Керченському і Таманському півострові у **480 р. до н.е.** Столицею його став Пантікапей. У 200 р. до н.е. відбулася криза економічного і суспільного життя. **107 р. до н.е.** у Боспорському царстві сталося **повстання рабів на чолі із Савмаком** (повстання було подавлене). У 63 р. до н.е. Боспорське царство захопив Рим. У III ст. н.е. Боспорське царство веде тривалі війни з племенами готів, відбуваються повстання рабів, як наслідок – економічна криза. В 400 р. н.е. Боспорське царство знищене племенами гунів.

### 7. Перші державні утворення. Антське царство. Слов'яни

#### Антське царство (IV – VII ст.)

Перше державне утворення праукраїнців. **Анти** – праукраїнські (східнослов'янські) племена (з іранської «анти» - «пограничні жителі», «крайні»)



#### Етапи історичного розвитку Антського царства

I етап – перша половина IV ст. – утворення Антського царства на основі союзів племен антив.

II етап – 375 р. – поразка антив на чолі з царем Божем від готів.

III етап – 602 р. – розпад Антського царства внаслідок нападів аварів

#### Слов'яни

Велике переселення слов'ян – складова Великого переселення народів, умовна назва розселення слов'ян у IV – VII ст. н.е. із межиріччя Дніпра й Дністра по Європі.

У порівнянні з переселенням кочівників слов'яни рухалися повільно, зберігаючи зв'язки з прабатьківщиною. Розселення мало мирний характер, за винятком окремих сутичок на кордонах із Візантією. Головним чином, це була колонізація, а не загарбання.

Слов'яни, розселяючись на величезній території, розділилися на три групи: південні, західні, східні. Східні слов'яни – безпосередні предки українського, російського, білоруського народів. В перші століття нашої ери слов'яни ще не мали писемності. Письмові свідчення про них залишили вчені Давньої Греції, Римської імперії і Візантії: Пліній Старший, Тацит, Птоломей, Прокопій Кесарійський, Йордан.

Слов'янські племена формувалися як землеробські і скотарські. Вели осілий спосіб життя. У перші століття нашої ери родова община у слов'ян почала змінюватися на територіальну, а первісний лад поступово надавав місце феодальним відносинам.

#### **Основні заняття слов'ян у IV – VII ст.**

- Підсічне землеробство;
- Осіле скотарство;
- Видобуток і обробка заліза;
- Гончарство;
- Ткацтво;
- Ювелірна справа;
- Торгівля

## **Тема 2. Виникнення та розквіт Київської Русі та Галицько-Волинської держави**

### **План**

1. Розселення східнослов'янських племінних союзів
2. Передумови утворення Київської Русі
3. Етапи розвитку держави Київська Русь
4. Роздробленість Київської Русі
5. Галицько-Волинська держава
6. Боротьба народів України – Русі з монголо-татарами
7. Політичний та соціальний устрій
8. Розвиток культури Київської Русі та Галицько-Волинської держави (IX – XIV ст.)

### **1. Розселення східнослов'янських племінних союзів**

#### **Східнослов'янські племена:**

- Дуліби (волиняни, бужани) – Західна Волинь;
- Поляни – середня течія Дніпра (Київщина, Канівщина);
- Деревляни – Східна Волинь (басейн Тетерева, південніше Прип'яті);
- Сіверяни – Дніпровське лівобережжя (на схід від Дніпра, по Десні, Сейму та Сулі);
- Уличі й тиверці – Південне Подніпров'я й Побужжя між Південним Бугом, Дністром і Прутом до гирла Дунаю і Чорного моря;
- Білі хорвати – Прикарпаття та Закарпаття

**Початок VI ст.** – виникнення племінних союзів східних слов'ян, одним з перших був *Дулібський союз*.

**Друга половина VII ст.** – створення *Полянського союзу*; закріплення назв «Русь», «русичі».

**Кінець VII ст.** – створення племінного союзу *тиверців*.

**VIII ст.** – створення племінного союзу *ulichiv*.

**Друга половина VIII ст.** – утворення «*княжів*» - територіальних політичних союзів державного типу на основі союзів племен.

**Початок IX ст.** – оформлення *семи політичних союзів* на території сучасної України.

**Управління:** слов'янські племена очолював князь

**Боротьба з ворогами:** походи на Візантію, війни з гунами, готами, аварами

**Основні заняття:** орне землеробство (застосування рала, парової системи землеробства з двопіллям і трипіллям); скотарство; мисливство; рибальство; бортництво; ремесла

**Вірування:** язичницька релігія – поклонялися Перуну (бог грому і блискавки), Даждьбогу (бог Сонця), Стрибогу (бог вітру, неба), Велесу (бог худоби та багатства), Ладі (богиня краси та любові)

## **2. Передумови утворення Київської Русі**

Більшість сучасних українських істориків вважає, що утворення держави східних слов'ян є наслідком природного ходу історичних подій, оскільки для цього існували всі необхідні економічні й соціальні передумови.

### **Політичні:**

- VIII – IX ст. – «княжіння» (утворення племінних союзів східних слов'ян: дулібів, деревлян, білих хорватів, полян, уличів, тиверців, сіверян) підготувало утворення держав;
- Потреба в сильній державній владі, законодавстві та військовій силі для захисту:
  - інтересів панівних верств населення,
  - від зовнішніх ворогів

### **Економічні:**

- Перетворення Середнього Подніпров'я на господарчий центр Руської землі: виникнення та розбудова міст як осередків ремесел, розвиток внутрішньої і зовнішньої торгівлі («шлях із варяг у греки»)

### **Соціальні:**

- Виникнення нерівності в суспільстві;
- Зміна родової общини сусідською

### **Духовні:**

- Спільна язичницька релігія;
- Подібні звичаї, обряди

## **3. Етапи розвитку держави Київська Русь**

### **I етап – VII ст. – 980 р. – період формування і становлення держави**

- **Кінець V – I половина VI ст.** – заснування Києва (племенем полян);
- **VIII – IX ст. – період «княжінь»** - існування політичних союзів східних слов'янських племен, що стали основою формування держави Київська Русь. Найбільші союзи східних слов'ян: **Полянський союз**, центр – Київ, за арабськими джерелами – **Куявія**; **Новгородський союз**, центр – Новгород, за арабськими джерелами – **Славія**.
- **IX ст. – 882 р. – правління Аскольда і Діра:**
  - посилення державної влади: зміцнення війська за рахунок варягів, уперше на державному рівні хрещення Київського князівства;
  - підвищення міжнародного авторитету держави: 860 р. – похід на Візантію.
- **882 – 912 рр. – правління князя Олега Віщого:**
  - **882 р.** – захоплення Києва Олегом, об'єднання Київської і Новгородської земель у єдину державу – **Київська Русь** (столиця - Київ);
  - Розширення території держави за рахунок племінних князівств слов'ян – радимичів, кривичів, деревлян, сіверян, словен і племен неслов'янського походження – мері, весі, чуді;
  - Зміцнення князівської влади – спираючись на дружинників, збирали данину, чинили суд на місцях;
  - Установив язичництво як державну віру;

- Утвердження міжнародного становища Київської Русі: 907 та 911 р. – переможні походи на Візантію;
- Захищав кордони держави від Хозарського каганату, угорських племен.
- **912 – 945 рр. – правління князя Ігоря Старого:**
  - Зміцнення центральної влади: підкорені племена древлян і уличів, послаблено владу дружинників-варягів, місцевих князів;
  - Підвищення міжнародного авторитету держави: боротьба з печенігами;
  - 941 та 944 рр. – невдалі походи на Візантію;
  - Постійне збільшення данини для утримування війська, здійснення походів призвело до загибелі Ігоря від рук деревлян у 945 р.
- **945 – 964 рр. – правління княгині Ольги Мудрої (Рівноапостольна, «Перша серед чоловіків»):**
  - Для зміцнення князівської влади провела реформи - установила чіткі розміри данини – уроки та місце для зборів – погости;
  - 957 р. – під час мирного посольства до Візантії прийняла християнство та уклала вигідні договори;
  - Установила мирні відносини з Німецькою імперією.
- **964 – 972 рр. – правління князя Святослава Хороброго («Перший козак»)**
  - Посилив владу київського князя;
  - У трьох найбільших містах держави посадив синів: Ярополка у Києві, Олега у Овручі, Володимира в Новгороді;
  - Розширення кордонів Київської Русі: 964 р. – завоювання Волзької Булгарії, розгром Хозарського каганату; 968 – 972 рр. – боротьба з печенігами; розгром ясів (осетинів) і касогів (черкесів), в'ятичів, війни з Візантією;
  - **972 - 980 рр.** – перша міжусобна війна між синами князя за Київський престол

## **II етап – 980 – 1054 рр. – розквіт держави Київська Русь**

- **980 – 1015 рр. – правління князя Володимира Великого**
  - Розширив територію держави – завоював землі східних слов'ян та ін. народів;
  - Уперше об'єднав всі східнослов'янські землі в межах держави – Київська Русь;
  - Запровадив реформи:
    - Державного управління – замість місцевих князів посадив у князівствах своїх синів;
    - Судову – «Устав земельний» - новий закон усного звичаєвого права;
    - Військову – замість найманців-варягів набирал слов'ян; сигнальна система димом;
    - Карбування перших монет на Русі золотих (златників) і срібних (срібників);
  - Розбудував Київ: створив систему укріплень із валів («Змієві вали») і фортець на підступах до міста та фортецю навколо центральної частини – «місто Володимира»;
  - **988 р.** – запровадив **християнство** по всій Русі як нову державну релігію;
  - Захищав кордони держави від печенігів та волзьких болгар;
  - Вів боротьбу з Польщею за західноукраїнські землі;
  - Установив мирні відносини з Чехією, Угорщиною, Німеччиною, Вірменією;
  - Боровся з намірами Візантії перетворити Київську Русь на залежну державу;
  - Започаткував «шлюбну дипломатію» - одружував своїх дітей з представниками європейських королівських династій;

- **1015 – 1019 рр.** – друга міжусобна війна між синами князя за Київський престол
- **1019 – 1054 рр. – правління князя Ярослава Мудрого («Тесть Європи»)**
  - Відновив сильну владу київського князя, яка послабилася після смерті Володимира під час боротьби за престол між його синами;
  - Установив порядок спадкування влади в державі від найстаршого сина до молодшого;
  - Уклав «Руську Правду» - перший збірник законів Київської Русі;
  - Розбудував Київ, заснував Софійський собор у Києві (1037 р.);
  - Боровся за незалежність Руської церкви від Візантії – в 1039 р. заснував митрополію, а у 1051 р. призначив без згоди Візантії першого руського митрополита Іларіона;
  - Розширив кордони держави – приєднав західноукраїнські землі та землі угро-фінських племен;
  - Захищав південні кордони від печенігів, 1036 року під Києвом печеніги були остаточно розгромлені;
  - Зміцнював міжнародне становище держави. Для цього одружував своїх дітей з правителями Франції, Угорщини, Німеччини – «тесть Європи».

### **III етап – 1054 – 1132 рр. – період феодальної роздробленості Київської Русі**

- **1054 – 1073 рр. – тріумвірат Ярославичів: Ізяслав, Святослав, Всеволод:**
  - 1072 р. – створення збірника законів «Правда Ярославичів»;
  - Походи на кочівників: тюрків, половців;
  - Зміцнення власних володінь;
  - 1073 – 1097 рр. – нова міжусобна війна між князями;
  - 1097 р. – князівський з'їзд у Любечі з метою припинення міжусобиць:
    - Запровадження засад вотчинності (від батька до сина) у володінні князівствами;
    - Рішення про спільну боротьбу проти половців
- **1113 – 1125 рр. – правління князя Володимира Мономаха:**
  - Відновив одноосібну владу київського князя;
  - Силою припинив усобиці;
  - Об'єднав землі Київської Русі;
  - **1113 р.** – склав «Устав Володимира Всеволодовича», що доповнив «Руську Правду», про зменшення податків, повинностей для населення;
  - Склавав «Повчання дітям» - своєрідний заповіт;
  - Організував велике будівництво в Києві – міст через Дніпро, нові храми;
  - Зміцнив південні кордони, боровся проти половців, організував для цього п'ять переможних походів;
  - Відновив міжнародний авторитет Київської Русі;
  - Уклав дружні договори з Візантією, Угорщиною, Англією;
  - Продовжував «шлюбну дипломатію».
- Після смерті сина Володимира Мономаха у 1132 р. Мстислава Київська Русь розпалася на удільні князівства, найбільшими з яких стали: Київське, Галицьке, Волинське, Володимиро-Суздальське, Чернігівське, Переяславське, Смоленське, Новгородська республіка.

### **4. Роздробленість Київської Русі (друга половина XII – початок XIII ст.)**

**Політична роздробленість** – поділ держави на окремі, самостійні території.

#### **Причини політичної роздробленості Київської Русі:**

- **Економічні:**



- Економічна самостійність князівств і феодальних маєтків; панування натурального господарства, слабкий розвиток торговельних зв'язків;
  - Зростання багатства місцевих князів та інших феодалів.
- **Політичні:**
- Ослаблення влади київських князів через постійні міжусобні війни;
  - Зростання військової могутності місцевих князів у результаті створення власних військ;
  - Збільшення кількості залежних селян, що вимагало від феодалів бути готовими до самостійного придушення селянських повстань;
  - Відсутність серйозної зовнішньої воєнної загрози.

### Наслідки роздробленості

( – ) феодальні усобиці між князями; вторгнення в українські землі кочівників; загальне послаблення обороноздатності держави напередодні монголо-татарської навали;  
 ( + ) початок об'єднання удільних князівств у національні держави.

### 5. Галицько-Волинська держава (1199 р. – XIV ст.)



### Розквіт Галицького князівства за князювання Ярослава Осмомисла (1153 – 1187 рр.):

- На початку правління воював з київським князем Ізяславом за прикордонні міста і захопив їх;
- Збудував і укріпив багато міст;
- У 1153 – 1157 рр. збудував Успенський собор у Галичі;
- Приєднав землі між Карпатами і Дністром, пониззя Дунаю;
- Обмежив владу бояр;
- Установив добрі стосунки з Угорщиною, Польщею, Візантією;
- Допомігав іншим руським князям боротися з половцями.

Прізвисько *Осмомисл* означає «гострий розум». Князь користувався на Русі великим авторитетом. У «Слові о полку Ігоревім» згадується, що він «підпер гори Угорські своїми військами» і «зачинив ворота Дунаю».

### **Правління князя Романа Мстиславича (1170 – 1205 рр.):**

- Спочатку князував у Новгороді, по смерті батька повернувся на Волинь;
- Придушив боярську опозицію;
- У 1188 р. вперше запрошений на Галицький престол;
- 1199 р. утворив Галицько-Волинську державу;
- Установив одноосібну владу, став володарем майже всієї території України (крім Чернігівщини),
- 1203 р. – приєднав Київське князівство – літописець називає його «**Самодержцем всієї Русі**»;
- Намагався припинити політичну роздробленість Русі;
- Захищав кордони держави від половців, литовських князів, Польщі;
- Установив дружні відносини з Візантією, Німеччиною;
- У 1204 р. Папа Римський Інокентій III запропонував коронувати Романа в обмін на прийняття католицизму, але князь відмовився;
- 1205 р. загинув у війні з Польщею під Завихвостом

Роман Мстиславич відтворив Галицько-Волинську державу в межах Галицької, Волинської, Київської, Переяславської земель. За розмірами Галицько-Волинська держава не поступалася найбільшій державі Західної Європи – «Священній Римській імперії».

### **Правління князя Данила Романовича 1238 – 1264 рр.**

- 1205 – 1238 рр. – тимчасовий розпад Галицько-Волинського князівства. Посилення ролі бояр, які протистояли князівській владі;
- 1238 р. – на чолі держави став князь Данило Романович Галицький:
  - Придушення опору бояр;
  - Об'єднав землі Галицько-Волинської держави;
  - Споруджував кам'яні фортеці;
  - Розпочав будівництво Львова;
  - 1239 р. приєднав Київ;
  - Зміцнював православну церкву;
  - 1238 р. – розгромив німецьких рицарів під Дорогочином;
  - 1243 – 1244 рр. – здійснив переможні походи на Польщу;
  - Серпень 1245 р. – переміг повсталих бояр під Ярославом (на річці Сян), чим укріпив князівську владу, зберіг цілісність Галицько-Волинської держави;
  - У жовтні 1245 р. під час поїздки до Золотої Орди добився від хана Батия підтвердження своїх прав на Волинь і Галичину;
  - Шукав союзників для боротьби проти монголо-татар;
  - Уклав військові союзи з недавніми ворогами: польськими князями, угорським королем;
  - Вів переговори з Папою Римським Інокентієм IV, 1253 р. здобув від нього корону і титул короля Українського королівства. Проте допомоги європейських країн у боротьбі проти монголів не отримав;
  - 1252 р. син Данила Лев розбив військо Куремси у Галичині;
  - 1256 – 1257 рр. – переможні битви Данила Галицького над монголо-татарами;
  - 1258 р. – вторгнення татарського полководця Бурундая в Галицько-Волинські землі. Було зруйновано Львів, Кременець, Луцьк, Володимир. Данило визнав залежність від Золотої Орди.

### **Галицько-Волинська держава за наступників Данила Романовича**

По смерті Данила Галицького його брат Василько Романович князував на Волині. У Галичині і на Холмщині правили сини Данила: Лев – у Галичині, Мстислав – у Тереховлі, Шварно – у Холмі.

**Лев I (1264 – 1301 рр.)** – зробив Львів столицею Галичини. Жив у злагоді з татарами, разом з ними ходив походами на Польщу. Воював з Литвою та Угорщиною. Приєднав до Галичини Закарпаття з містами Мукачеве, Ужгород. Укріпив Львів.

**Правління Юрія I Львовича (1301 – 1308 рр.)**

- Відновив єдність Галицько-Волинської держави;
- Столицею зробив місто Володимир;
- Утворив Галицьку митрополію;
- Мав титул короля;
- Дбав про розвиток господарства, культури та будівництва;
- Установив дружні стосунки з Польщею та Тевтонським орденом.

**Правління Андрія та Лева II (1308 – 1323 рр.) останніх князів династії Романовичів:**

- Була встановлена залежність Галицько-Волинської держави від Золотої Орди; українські землі були захоплені Угорщиною (Закарпаття) і Литвою (Берестейська та Дорогочинська землі).

**Юрій II Болеслав (1325 – 1340 рр.) – іноземець**

**1349 р.** – припинення існування Українського королівства (Галицько-Волинської держави). Галичина і Волинь захоплені Польщею. Почалася боротьба за українські землі між Польщею і Литвою.

**6. Боротьба народів України – Русі з монголо-татарами (XIII - XIV)**

<i>Дата</i>	<i>Наслідки</i>
<b>1223 р.</b>	Перша битва з монголо-татарами на річці Калка. Зустрілися монголо-татарське військо на чолі з Чингізханом та об'єднане військо русичів та половців. Битва тривала три дні і закінчилася поразкою русько-половецького війська через відсутність згоди між князями
<b>1237 – 1238 рр.</b>	Розгром Рязанського та Володимиро-Суздальського князівств
<b>1239 р.</b>	Захоплення Переяслава і Чернігова
<b>1240 р.</b>	Оборона та руйнування Києва: 5 вересня – 19 листопада – облога Києва, ворожі наступи на місто; 20 листопада – 6 грудня – бої у місті. Керівник оборони – тисяцький Дмитро.
<b>1241 р.</b>	Загарбання татарами Галицьких та Волинських земель. Встановлення панування Золотої Орди
<b>1245 – 1246 рр.</b>	Поїздка Данила Галицького до Золотої Орди. Визнання васальної залежності від неї.
<b>1362 р.</b>	Розгром ординців литовсько-руським військом у битві на річці Сині Води (Поділля). Ліквідація монголо-татарського панування на землях Київщини, Переяславщини, Волині й Поділля.

**Монголо-татарське ярмо на східнослов'янських землях**

**Політична залежність:**

- Східнослов'янські землі не ввійшли до складу Золотої Орди, зберегли адміністративний устрій і органи влади, але були позбавлені політичної самостійності;
- Діяльність князів і князівської адміністрації контролювали баскаки – чиновники монголо-татарських ханів;
- Князі зобов'язані були одержувати дозвіл на князювання (ярлик) у монгольських ханів;
- Князі повинні були на першу вимогу надсилати воїнів для походів монголо-татарських ханів;
- Монголо-татари здійснювали каральні походи на землі Київської Русі; жорстоко карали всіх непокірливих.

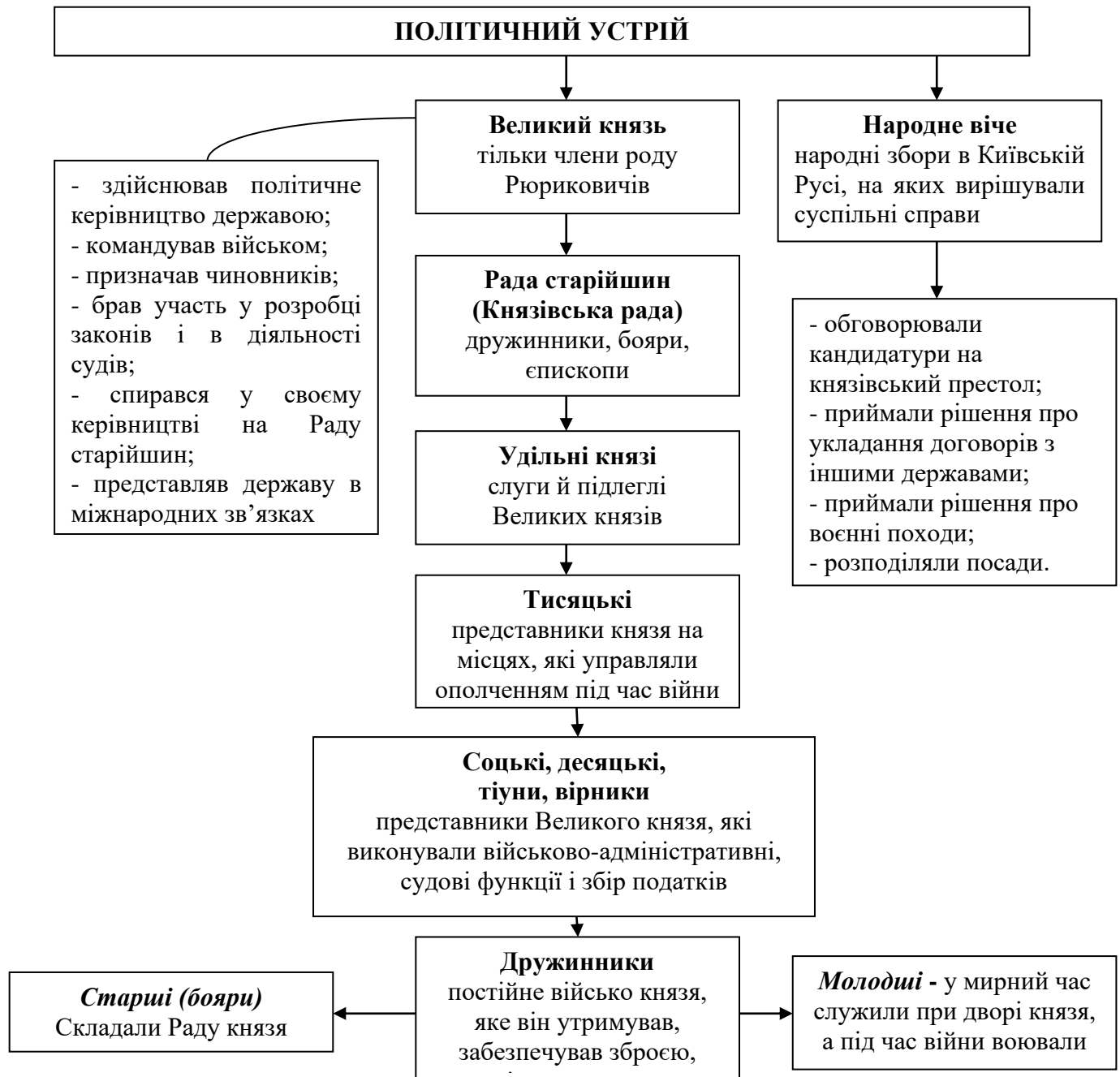
### Економічна залежність:

- Все населення (крім духовенства) платило данину монголо-татарським ханам. Періодично монголо-татари збирали гроші на військові та ін. потреби.

### Наслідки монголо-татарського ярма:

- Постійні набіги монголо-татар, необхідність сплачувати данину затримували розвиток економіки;
- Монголо-татари були більш відсталим народом, ніж слов'яни, культурні досягнення слов'ян не викликали в них інтересу. Багато культурних цінностей загинуло під час набігів, що завдало непоправної шкоди культурі східних слов'ян.

## 7. Політичний та соціальний устрій



### Соціальний устрій

**Привілейоване населення - «кращі люди» Київської Русі:**

- Великий князь;

- Духівництво;
- Удільні князі;
- Бояри;
- Дружинники

**Непривілейоване населення – «чорні люди» Київської Русі:**

- Особисто вільне населення: ремісники, торговці, смерди (вільні селяни), наймити, ізгої;
- Особисто залежне населення: закупи (взяли купу – гроші в борг), рядовичі (уклали договір з феодалом), холопи, челядь.

**8. Розвиток культури Київської Русі та Галицько-Волинської держави (IX – XIV ст.)**

**Писемність, освіта:**

- Початок 60-х рр. IX ст. – слов'янська абетка – глаголиця, з X ст. – кирилиця;
- XI – XIII ст. – завершення формування української мови;
- Заснування шкіл за Володимира Великого та Ярослава Мудрого;
- 1037 р. – відкриття Ярославом Мудрим першої бібліотеки;
- Створення книгописної майстерні при соборі Св. Софії.

**Література, літописання:**

- 80-ті роки IX ст. – «Літопис Аскольда»;
- Кінець X ст. – літопис про діяльність Володимира Великого та його попередників;
- 1037 – 1039 рр. – при Софійському соборі написаний літопис «Найдавніший Київський звід»;
- XI ст. – «Руська Правда»;
- 1051 р. – «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона;
- 1113 р. – «Повість минулих літ»;
- XII ст. – «Київський літопис», «Повчання дітям» Володимира Мономаха;
- Кінець XII ст. – «Слово о полку Ігоревім», «Києво-Печерський патерик»;
- XIII ст. – «Галицько-Волинський літопис»

**Архітектура:**

- 989 р. – Десятинна церква в Києві, побудована за часів Володимира Великого;
- 1036 р. – Спасо-Преображенський собор у Чернігові;
- 1037 р. – Софійський собор і Золоті ворота в Києві;
- 1108 – 1113 рр. – Золотоверхий Михайлівський собор у Києві;
- Початок XII ст. – Видубицький і Печерський монастирі;
- Кінець XII – початок XIII ст. – П'ятницька церква в Чернігові.

**Живопис, музика:**

- Прикрашення соборів мозаїкою та фресками;
- Розвиток іконопису, відомий іконописець – Аліпій;
- Поширення пісень, танців, гусярських розспівів, поява хорового співу;
- Творчість музиканта, поета, співака Бояна в Києві та Митуси в Галичині;
- Виступи скоморохів – мандрівних музикантів і акторів.

**Релігія Київської Русі**

**Язичництво** – система первісних дохристиянських релігійних вірувань, поглядів, обрядів.

**Етапи розвитку**

I – Родоплемінний – багатобожжя (політеїзм);

II – 60-ті роки IX ст. – за часів Аскольда і Діра вперше на державному рівні відбулося хрещення Київського князівства;

III – змова язичницької знаті проти християнізації русичів Аскольдом. Повернення до багатобожжя.

IV – Державний – створення 980 р. пантеону з семи богів, головний – Перун. Спроба реформування (пристосування до умов сильної влади Великого князя).

V – 988 р. – проголошення християнства державною релігією за князя Володимира Великого.

#### **Значення прийняття християнства:**

- Зміцнення влади Великого князя;
- Зміцнення міжнародного авторитету держави, розширення політичних, економічних зв'язків із європейськими державами;
- Створення Руської автокефальної церкви;
- Розвиток культури Київської Русі: будівництво храмів, розвиток писемності, книгописання, мистецтва

#### **Історичне значення Київської Русі**

- Київська Русь – одна з найбільших і наймогутніших держав Європи раннього Середньовіччя;
- Київська Русь – політичний, культурний, економічний, духовний центр ранньофеодальної Європи;
- Київська Русь змогла зупинити навалу кочівників на країни Південно-Східної і Західної Європи;
- Традиції держави Київська Русь вплинули на подальший політичний, економічний і духовний розвиток східнослов'янських народів (українців, росіян, білорусів).

### **Тема 3. Українські землі в складі Великого князівства Литовського та інших держав (друга половина XIV – перша половина XVI ст.)**

#### ***План***

1. Українські землі під владою іноземних держав (XIV – середина XVI ст.)
2. Становище українських земель у складі Великого князівства Литовського.
3. Становище українських земель у складі Польщі.
4. Кревська унія 1385 р.
5. Основні групи українського населення в другій половині XIV – XV ст.
6. Магдебурзьке право
7. Досягнення української культури в другій половині XIV – першій половині XVI ст.

#### ***1. Українські землі під владою іноземних держав (XIV – середина XVI ст.)***

**Польща** – 1387 р. – захоплення Галичини, Західного Поділля;

**Литва** – 50-ті роки XIV ст. – Ольгерд поширює владу на Чернігівщину і Сіверщину, 1362 р. – на Київщину і Переяславщину, 1363 р. – приєднання Поділля;

**Угорщина** – у середині XI ст. завоювала Закарпаття, в другій половині XIII ст. завоювала Мукачівщину, в середині XIV ст. – захопила Південну Буковину;

**Молдавське князівство** – у 1359 р. загарбало Північну Буковину (Шипинська земля);

**Московське князівство** – XIV – XVII ст. в результаті воєн з Литвою приєднало Чернігівщину і Сіверщину, отримала можливість освоювати малозаселені українські землі – Слобожанщину;

**Кримське ханство** – 1428 – 1430 рр. – утворення Кримського ханства, залежного від Золотої Орди; 1455 р. – здобуття незалежності Кримським ханством (столиця Бахчисарай).

## **2. Становище українських земель у складі Великого князівства Литовського**

**1361 – 1362 рр.** Великий князь Литовський Ольгерд утвердив свою владу на Київщині, частині Чернігово-Сіверщині та Переяславщині. На цих землях офіційно панувала Золота Орда.

**1362 р.** – неподалік річки **Сині Води** між литовськими, українськими, білоруськими князями та монголо-татарами відбулася битва, в результаті якої Золота Орда зазнала першої великої поразки у Східній Європі.

У XIV ст. до складу Великого князівства Литовського увійшли українські землі – Волинь, Чернігово-Сіверщина, Київщина, Переяславщина, Східне Поділля.

За правління **Ольгерда 1345 – 1377 рр.** 90% території Литовсько-Руської держави становили східнослов'янські землі сучасної України, Білорусії, Росії. Входження до складу держави було переважно мирним. Литовські князі керувалися принципом «Старовини не рушити, новини не вводити». Литовці зазнали великого впливу з боку слов'янських народів – переймали військову організацію, адміністративний устрій, закони, систему господарства. Панувала руська мова. Язичники литовці приймали християнство.

**За правління нащадків Ольгерда (60-ті – 90-ті роки XIV ст.) відбувалося:**

- Швидке відродження державного життя в Київському князівстві;
- Бурхливий розвиток Волині, Поділля;
- Повільний розвиток Чернігово-Сіверської землі.

**Політика Великого князя Литовського Вітовта (1392 – 1430 рр.) щодо українських земель:**

- **1390 р.** – початок боротьби литовських князів на чолі з Вітовтом за відновлення
- **1392 р.** – польський король Ягайло визнав Вітовта своїм намісником, главою Великого князівства Литовського, та незалежність князівства у складі Польщі (**Острівська унія**);
- **1410 р.** – **Грюнвальдська битва** польсько-литовського війська з Тевтонським орденом;
- **1413 р.** – **Городельська унія** – угода Вітовта та Ягайла, яка передбачала об'єднання Польщі та Литви в одну державу, визнання за Литвою права на політичну самостійність на чолі з Великим князем, забезпечення прав литовської знаті, привілеїв католицької церкви;
- За домовленістю з татарами приєднав до Литви південь України;
- Київський, новгород-сіверський, подільський удільні князі відмовилися визнати владу Вітовта і платити йому данину. Вітовт ліквідував удільні українські князівства, поставивши там своїх намісників. Проте було збережено мову, православ'я, самоуправління.

**Повстання князя Свидригайла (1430 – 1432 рр.):**

- Вітовт помер у 1430 р. Новий Великий князь литовський – **Свидригайло (1430 – 1432 рр.)** – молодший брат польського короля Ягайла. Був обраний білоруськими, українськими й частиною литовських князів без згоди польського короля;
- Свидригайло боровся за незалежність Литви, спираючись на українських та білоруських князів. В результаті палацового перевороту Свидригайло став на чолі самостійної держави – Великого князівства Руського.

**Відновлення та остаточна ліквідація Київського і Волинського удільних князівств:**

- **1435 р.** – битва поблизу міста **Вількомира** між Свидригайлом та Сигізмундом. Поразка війська Свидригайла;
- Після вбивства Сигізмунда Великим князем Литовським був обраний **Казимир (1447 – 1492 рр.)** – син Ягайла. За його правління:
  - Визнання Свидригайла довічним володарем у Волині;
  - Тимчасове відновлення Київського та Волинського удільних князівств;

- Після смерті Свидригайла в **1452 р.** були остаточно ліквідовані Волинське і у **1471 р.** – Київське князівства;
- **1481 р.** – «змова князів» Михайла Олельковича, Федора Бельського та Івана Гольшанського проти Великого князя Литовського. Змову було викрито.
- **1508 р.** – повстання на чолі з князем Михайлом Глинським з метою відтворення Української держави. Закінчилося поразкою

### **3. Становище українських земель у складі Польщі**

- 1340 р. – початок захоплення західноукраїнських земель;
- 1349 р. – захоплення території всієї Галичини та Західної Волині;
- 1366 р. – за домовленістю з Литвою до Польщі увійшли Галичина, Холмська й Белзька землі, частина Володимирської землі та південно-західні волості Луцького князівства;
- 1370 р. – Галичина відійшла до Угорщини під назвою «Королівство Галицьке»;
- 1385 р. – Кревська унія – перша спроба об'єднання Польщі й Литви в єдину державу, з метою боротьби проти агресії Тевтонського ордену та приєднання до Польщі частини українських земель, які перебували в складі Литви;
- 1387 р. – остаточне загарбання Галичини;
- 1434 р. – заволодіння Західним Поділлям, створення Подільського та Руського воєводств.

Політика польської влади щодо українців:

- Роздача українських земель у володіння польській шляхті та магнатам, німцям, угорцям;
- Ліквідація українських органів влади та законів;
- Установлення польських законів;
- Великі податки для українського населення;
- Утиски православного духовенства, закриття православних храмів, заборона проводити православні релігійні обряди;
- Покатоличення українців;
- Полонізація українського населення.

### **4. Кревська унія 1385 р.**

**Причини укладення унії:**

- Прагнення Великого князя Литовського Ягайла знайти підтримку в боротьбі за владу;
- Необхідність об'єднати сили Польщі та Великого князівства Литовського в боротьбі проти Тевтонського ордену;
- Прагнення Польщі мирним шляхом здобути руські землі, які належали литовцям;
- Виникнення нової загрози Литві зі Сходу (з боку Московського князівства).

**Умови унії:**

- Об'єднання Польщі і Литви в Польсько-Литовську державу;
- Прийняття Литвою католицизму;
- 1386 р. – литовський князь Ягайло одружився з польською королевою Ядвігою і коронувався як «володар і король Королівства Польського» під ім'ям Владислава. З цього часу Ягайло та його нащадки мали титул короля Польщі й Великого князя Литви та Русі;
- Литва передавала Польщі всі захоплені землі й великокнязівську скарбницю.

**Наслідки унії:**

- Ліквідація Литви як держави;
- Панування поляків у Польсько-Литовській державі;



- Боротьба литовського боярства і частини руської знаті за збереження самостійності Литви.

## 5. Основні групи українського населення в другій половині XIV – XV ст.

### Привілейована група населення:

- Українська шляхта: князі, пани, бояри – мала землю, певні права і привілеї, звільнялася від повинностей і податків;
- Духовенство.

### Непривілейована група населення:

- Міщани: купці, лихварі, цехові майстри, ремісники та ін. – сплачували податки, виконували повинності на користь держави і власників міст;
- Селяни: особисто вільні – мали землю, сплачували податки державі, виконували повинності та залежні – не мали власної землі, за користування землею виконували повинності державі або землевласникам.

## 6. Магдебурзьке право

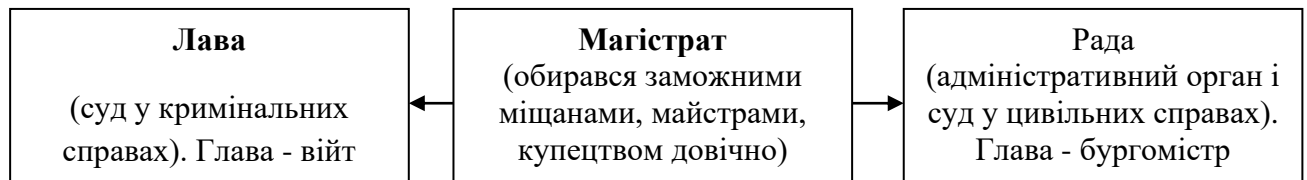
**Магдебурзьке право** – міське право, за яким міста частково звільнялися від підпорядкування центральній адміністрації, влади феодалів і створювали органи самоврядування.

Магдебурзьке право виникло у XIII ст. в німецькому місті Магдебург. За ним:

- Місто частково звільнялося від підпорядкування центральному управлінню (державі), влади феодалів;
- Створювалися органи самоврядування.

У XIV ст. Магдебурзьке право одержали Володимир, Сянок, Львів, Кам'янець-Подільський, Берестя, Луцьк, Житомир, Київ.

### Органи міського самоврядування



Магдебурзьке право в українських містах мало обмежений характер:

- Часто зберігалася залежність від феодалів – власників міст;
- Іноді магістрат не поділявся на Лаву та Раду;
- Магдебурзьким правом переважно користувалися католики, українські міщани часто були в нерівноправному становищі.

Незважаючи на обмеженість Магдебурзького права в українських містах, воно відіграло позитивну роль: надало міщанам право брати участь в управлінні містом, сприяло розвитку ремесел і торгівлі.

## 7. Досягнення української культури в другій половині XIV – першій половині XVI ст.

### Умови розвитку культури:

- Роз'єднаність українських земель;
- Національно-релігійне гноблення українців;
- Іноземне панування

### Вплив на розвиток культури:

- Традиції і духовна спадщина Київської Русі;
- Вплив польської та литовської культур;
- Гуманізм;

- Реформація

### Досягнення української культури

<i>Усна народна творчість</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Казки, думи, балади, новели, історичні пісні, легенди, перекази, притчі, прислів'я</li> </ul>
<i>Освіта, книговидавництво</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Заклади освіти: при монастирях, церквах, маєтках феодалів; навчання за кордоном в європейських університетах;</li> <li>- 1491 р. – вперше надруковані богословські книги «Часослов», «Псалтир» першодрукарем Фіолем Швайпольтом у Кракові;</li> <li>- 1517 – 1519 рр. – надруковані «Псалтир» і Біблія білоруським просвітителем Франциском Скориною в Празі;</li> <li>- 1555 – 1561 рр. – створене Пересопницьке Євангеліє</li> </ul>
<i>Літописання</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Кінець XIII ст. – Волинський літопис (про події 1262 – 1292 рр.);</li> <li>- I половина XVI ст. – Короткий Київський літопис (про події в Україні 1491 – 1515 рр.);</li> <li>- II половина XIII ст. – «Слова» (промови) єпископа Серапіона (про напад монголо-татар на українські землі);</li> <li>- XIV – XV ст. – збірник «Ізмарагд» (повчання про книжну мудрість, повагу до вчителів, доброчинність і гріхи)</li> </ul>
<i>Архітектура</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Розвиток оборонного будівництва: замки в Кам'янці-Подільському, Хотині, Кременці, Олеську та ін.;</li> <li>- Зведення храмів урочистого характеру: башто подібні храми Іоанна Предтечі та Кузьми й Дем'яна в Холмі, хрестовокупольні храми в Межирічі, Острозі. Культові та оборонні церкви-замки в Сутківцях, Рогатині</li> </ul>
<i>Мистецтво</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Ікони «Богоматір Печерська», «Микола з житієм», «Ігорівська Богоматір», «Волинська Богоматір»;</li> <li>- Розписи в каплиці в Горянах під Ужгородом, фрескові розписи Вірменської церкви у Львові;</li> <li>- Ілюстрації Спиридонія в Київському Псалтирі (1397)</li> </ul>

### Тема 4. Українські землі під владою Речі Посполитої. Наростання національно-визвольної боротьби українського народу

#### План

1. Люблінська унія
2. Виникнення українського козацтва та Запорозької Січі
3. Національно-визвольні повстання українського народу наприкінці XVI – у 20-30-х роках XVII ст.
4. Доба героїчних походів

#### 1. Люблінська унія

**Люблінська унія** – угода про об'єднання Польського королівства та Великого князівства Литовського в одну державу – Річ Посполиту (республіку). Рішення прийняте 1 липня 1569 р. на сеймі представників привілейованих станів обох країн у польському місті Любліні.

**Передумови укладання угоди**

**З литовської сторони:**

- Послаблення Великого князівства Литовського через війни з Московським царством наприкінці XVI – у першій половині XVII ст.; втрата значної частини своєї території через поразку в Лівонській війні;
- Послаблення позицій литовських магнатів – прихильників незалежності Литви. Литовські шляхтичі відкрито заявляли про своє бажання об'єднатися з Польщею. *(Литовці прагнули до об'єднання, оскільки хотіли полегшити військові тяготи й отримати такі самі широкі привілеї, як і польські шляхтичі)*

#### **З української сторони:**

- В об'єднаній державі краще налагодити оборону від турецько-татарських набігів і покласти край збройним нападам на польсько-українському прикордонні;
- Поліпшити торгівлю з країнами Західної Європи, адже торгові шляхи проходили через Польщу.

#### **З польської сторони:**

- Польща намагалася скористатися послабленням Великого князівства Литовського, аби розширити свої володіння на Сході, мала потребу в нових орних землях і залежних селянах.

#### **Мета:**

- 1) об'єднання Польщі та Литви в єдину державу для боротьби з Тевтонським орденом і Московським князівством;
- 2) розширення володінь Польщі на Сході

#### **Зміст:**

- Глава держави – король, обраний шляхтою, він же ставав і Великим князем Литовським;
- Сейм (станово-представницький парламент) вирішував найважливіші державні питання;
- Литва втратила свою державність;
- Українські землі (крім Берестейщини, Пінщини, що залишилися в складі Литви) стали належати Польщі.

#### **Наслідки унії для України**

<b>Позитивні наслідки</b>	<b>Негативні наслідки</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- У межах однієї держави об'єдналася більшість українських земель. Це створювало передумови для перетворення українського народу в націю;</li> <li>- У Речі Посполитій запорозьке козацтво активно втягувалося в політичне життя і швидко переросло в самостійну політичну силу;</li> <li>- В Україні розширилася мережа закладів освіти, посилився вплив культури Західної Європи</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Збільшилися повинності та податки для селян і міщан;</li> <li>- Українське населення зазнавало національно-релігійних утисків;</li> <li>- Багато українських князів і шляхта ополячилися (відбувалася полонізація знаті). Це означало, що українське суспільство втрачало свою політичну еліту;</li> <li>- Українці потерпали від сваволі з боку шляхти й коронного польського війська;</li> <li>- Польська держава була неспроможна захистити українські землі від турецько-татарської агресії</li> </ul>

## **2. Виникнення українського козацтва та Запорозької Січі**

### **Причини виникнення козацтва**

#### **Економічні:**

- Нестача власної орної землі у багатьох селян;
- Наявність вільних земель на Подніпров'ї й Дикому полі

**Соціальні:**

- Посилення феодального гноблення українського населення литовськими й польськими магнатами, шляхтою;
- Закріпачення селян

**Національні:**

- Політика колонізації українського населення і наступ католицької церкви на права православної церкви

**Воєнні:**

- Небезпека нападів з боку Кримського ханства

**Політичні:**

- Прагнення польської влади поставити козацтво на службу з охорони південних рубежів від турецько-татарської небезпеки

**Поява перших січей**

Основним центром життя козаків було Запоріжжя, або Низ, - звідси назви «запорожці» та «низові козаки». З 80-х рр. XV ст. ватаги козаків-уходників частіше вступали в збройні сутички з татарами, чиї набіги почастішали. Козаки рубали засіки й зводили дерев'яні укріплення – січі, що стали господарськими пунктами з постійним населенням.

В останні десятиліття XV – у середині XVI ст. у пониззі Дніпра виникла мережа січей. Зв'язку між ними не було.

У XVI ст. український князь **Дмитро Вишневецький (Байда)** об'єднав розрізнені козацькі ватаги й побудував на **о. Мала Хортиця (1552 – 1555 рр.)** укріплене земляними валами та дерев'яним частоколом поселення – **Запорозьку Січ**.

**Запорозька Січ** – воєнно-політична організація (Військо Запорозьке) республіканського типу – мала виборних керівників і рівне право всіх козаків на участь у виборах.

**Політичний устрій Війська Запорозького**

**Козацька рада** збиралася три рази на рік, у разі потреби будь-який козак міг вимагати скликання ради

**Вирішувала питання:**

- Про війну та мир;
- Про відносини з іншими державами;
- Про розподіл землі;
- Про покарання винних;
- Про звільнення гетьмана й старшини

**Вибирала:**

➤ **Гетьмана (кошового)**, який був:

- головнокомандувачем (влада необмежена);
- здійснював вищу судову й виконавчу владу;
- політично представляв Військо Запорозьке під час переговорів і в дипломатичних відносинах.

➤ **Козацьку старшину:**

- Суддю;
- Писаря;
- Обозного;
- Двох осавулів;
- Перначного;
- Бунчужного;
- Хорунжого;
- Булавного

У **1572 р.** король Речі Посполитої Сигізмунд II Август видав документ про зарахування на державну військову службу 300 козаків, у **1578 р.** їх кількість становила – 600, яких занесли до спеціального списку – реєстру. Таких козаків називали **реєстровими**.

**Привілеї реєстрових козаків:**

- Платня (оплата за військову службу);
- Звільнення від усіх державних повинностей і зобов'язань (крім військових);
- Земельні володіння за службу;
- Дозвіл займатися торгівлею.

**Українське козацтво**

- Військо Запорозьке заклало традиції українського державотворення; політичний і військовий устрій Війська Запорозького стали взірцем для створення національної держави;
- Селяни та міщани Середнього Подніпров'я і Лівобережжя під впливом козаків протягом першої половини XVII ст. поширювали на свої території запорозькі порядки;
- Військо Запорозьке незалежно від польської влади встановлювало дипломатичні відносини з урядами іноземних держав, укладало міжнародні договори;
- Запорожці створили боєздатне військо. Під час козацьких повстань десятки тисяч козаків, селян і міщан здобували досвід національно-визвольної боротьби;
- Козацькі погляди на устрій і управління суспільством поєдналися з ідеєю захисту й збереження православ'я. це стало однією з основних ідей визвольного руху в Україні;
- Особливість українського козацтва: воно не тільки протистояло турецько-татарській агресії, але й очолило в Україні національно-визвольний рух проти польського панування та в боротьбі створило власну державу.

**3. Національно-визвольні повстання українського народу наприкінці XVI – у 20-30-х роках XVII ст.**

**Причини повстань**

- Посилення польською шляхтою національного гноблення;
- Зростання соціальних суперечностей, утисків козацтва та селян польськими панами;
- Релігійний наступ католицизму в Україні. Обмеження та утиски православної віри.

Дата	Подія	Результати повстань
1577 - 1578	Козацьке повстання на чолі з Іваном Підковою	Зрадницьки виказаний польському королю брацлавським воєводою і страчений у Львові
1591 - 1593	Козацько-селянське повстання на чолі з Криштофом Косинським	Загинув у бою. Повстанці зазнали поразки
1594 - 1596	Козацько-селянське повстання під проводом Северина Наливайка	Частина козаків, оточена польськими військами, виказала Наливайка шляхті
1625 р.	Виступ козаків на чолі з Марком Жмайлом проти коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського	Козаки зазнали поразки. Доля Жмайла невідома. Козаків очолив М.Дорошенко, який уклав з поляками Куруківську угоду, за якою реєстр було збільшено до 6 тис. осіб
1630 р.	Повстання козаків проти польської шляхти на чолі з Тарасом	Повстання закінчилося перемир'ям та укладанням Переяславської угоди, за

	Федоровичем (Трясилом)	якою реєстр збільшено до 8 тис.
1635 р.	Напад запорозьких козаків на чолі з кошовим отаманом Іваном Сулимою на фортецю Кодак	Підступно захопленого козаками І.Сулиму четвертували у Варшаві
1637 р.	Козацьке повстання на чолі з Павлом Бутом (Павлюком)	Захоплений реєстровими козаками П.Бут був виказаний полякам і страчений у Варшаві
1638 р.	Повстання запорожців на чолі з гетьманом Яковом Острянином проти польської шляхти	Після поразки повстання гетьман з козаками відступив на Слобідську Україну
1638 р.	Козацьке повстання на чолі з гетьманом Дмитром Гунєю	Очолив боротьбу козацтва після відступу Я.Острянина. 1638 р. прийнято «Ординацію Війська Запорозького» за якою реєстр було скорочено до 6 тис. осіб, козакам заборонялося втручатися у релігійні справи и селитися тільки на «королівщинах»

#### **Підсумки національно-визвольних повстань**

- Поширення серед українського народу ідеї національного звільнення;
- Масове покаяння селян і міщан;
- Надбання досвіду збройної визвольної боротьби;
- «Ординація Війська Запорозького» - наступ польської влади на козацький устрій, різке посилення утисків козацтва;
- Тимчасова поразка українського національно-визвольного руху;
- 1639 – 1647 рр. – 10 років «золотого спокою» для Польської держави;
- Повстання кінця XVI – початку XVII ст. стали грізним провісником визвольної війни українського народу 1648 – 1657 рр.

#### **4. Доба героїчних походів**

Це перші два десятиліття XVII ст. – період найбільш успішних морських походів запорожців проти турків.

##### **Причини походів:**

- Постійні вторгнення турків і татар в Україну;
- Нездатність Речі Посполитої забезпечити захист своїх південних володінь від нападів турків і татар.

##### **Морські походи запорожців**

<b>Дата походу</b>	<b>Наслідки походів</b>
1600 р.	Напад на порт Варна: козаки захопили 10 турецьких галер із усіма припасами, звільнили полонених і вивезли 180 тис. золотих
1602 р.	Похід на Кілію: козаки на 30 чайках і відбитих у турків галерах розбили турецьку ескадру
1608 р. (сухопутний похід)	Похід на Кримське ханство: узято Перекоп, зруйновано його фортецю
1609 р.	Похід на Ізмаїл, Кілію, Білгород: на 16 чайках увійшовши в гирло Дунаю, козаки спалили ці фортеці
1614 р.	Походи на Трапезунд і Синоп: запорожці двічі перепливали Чорне море й штурмували прибережні фортеці
1615 р.	Напад на Константинополь: козаки на 80 чайках напали на околиці турецької столиці, заволоділи турецькими кораблями та спалили їх поблизу Очакова. За наказом султана здійснено напад на Волинь і

	Поділля, щоб помститися запорожцям.
1616 р.	Похід на Кафу (невільничий ринок у Криму): козаки знищили 14 тис. турецьких воїнів, потопили турецькі кораблі, звільнили багато полонених. У цих боях прославився запорозький ватажок Петро Сагайдачний.
1620 р.	Похід на Царгород (Стамбул) – Константинополь на 200 човнах: спустошені околиці столиці, спалено Варну. Туреччина оголосила війну Речі Посполитій.

#### **Значення Доби героїчних походів:**

- Значно послаблено військову міць супротивника;
- Під час походів було звільнено багато полонених українців;
- Походи сприяли піднесенню авторитету козаків у Європі.

### **Тема 5. Національно-культурний рух в Україні в другій половині XVI – першій половині XVII ст.**

#### **План**

1. Церковне життя в другій половині XVI ст.
2. Берестейська церковна унія 1596 р.
3. Церковне життя наприкінці XVI – у першій половині XVII ст.
4. Культура України в другій половині XVI – першій половині XVII ст.

#### **1. Церковне життя в другій половині XVI ст.**

У другій половині XVI ст. православна церква переживала кризу: обмеження її прав порівняно з католицькою, релігійні утиски православного населення.

**Братства** – громадські організації православного населення в Україні наприкінці XVI – у першій половині XVII ст., що створювалися при православних церквах і відігравали важливу роль у релігійному, політичному й культурному житті держави.

**Мета братств** – протистояння наступу католицизму, національному гнобленню українського православного населення.

#### **Перші братства виникли у Львові:**

- 1542 р. – Благовіщенське;
- 1544 р. – Миколаївське;
- 1586 р. – львівське Успенське братство, яке підпорядковувалося Константинопольському патріарху.

#### **Діяльність:**

- Просвітницька;
- Відкриття в 1572 р. друкарні, в якій почав працювати московський друкар Іван Федоров;
- 1585 р. – відкриття братської школи для дітей міщан і священників

#### **Київське братство:**

- 1615 р. – заснування при Богоявленській церкві на Подолі;
- 1616 р. – до нього вступив гетьман П.Конашевич-Сагайдачний з Військом Запорозьким;
- 1620 р. – Єрусалимський патріарх Феофан надав Київському братству право ставропігії.

#### **Діяльність:**

- Відкриття школи, друкарні;
- Видання книжок;
- Піклування про православні церковні споруди;
- Допомога вдовам і сиротам

Діяльність братств сприяла національному і культурному пробудженню українського суспільства.

## **2. Берестейська церковна унія 1596 р.**

На церковному соборі у м.Бересті в жовтні 1596 р. відбулося об'єднання католицької та православної церков у греко-католицьку.

### **Прихильники унії:**

- Вищі церковні ієрархи;
- Частина магнатів і шляхти;
- Частина міщан

### **Супротивники унії:**

- Приходські священики;
- Селяни;
- Церковні братства.

### **Умови об'єднання:**

- Визнання верховенства Папи Римського;
- Визначення католицької догматики про чистилище, походження Бога-Духа Святого від Бога-Отця і Бога-Сина;
- Збереження візантійського (православного) обряду та юліанського календаря.

**Наслідок** – поділ церков на католицьку, уніатську (греко-католицьку) та православну (офіційно заборонена).

## **3. Церковне життя наприкінці XVI – у першій половині XVII ст.**

➤ 1620 р. – відновлення православної ієрархії (неофіційно, тобто без дозволу польської королівської влади):

- 1620 р. – під час візиту в Київ Єрусалимського патріарха Феофана, на прохання запорозької старшини на чолі з гетьманом П.Конашевичем-Сагайдачним висвятив православний єпископат та Київського митрополита Іова Борецького;
- 1620 – 1631 рр. – роки перебування І.Борецького Київським митрополитом. Православна церква зміцнила свої позиції в українському суспільстві.

➤ 1632 – 1633 рр. – легалізація православної церкви:

- 1632 р. – після смерті Сигізмунда III новим королем Речі Посполитої став його син Владислав IV;
- у війні між Польщею та Московією Владиславу IV була потрібна підтримка українського православного населення, насамперед козаків;
- 1632 р. – прийняття польським урядом «**Пунктів для заспокоєння руського народу**»:
  - Узаконення кількох православних єпархій;
  - Визнання свободи богослужіння;
  - Право православної церкви мати храми, семінарії, школи, братства, друкарні.

Легалізація православної церкви відкрила шлях до її організаційного зміцнення. 1632 – 1647 рр. – час перебування Київським митрополитом **Петра Могили** – «**золотий період відродження українського православ'я**». 1631 р. при Києво-Печерській лаврі засновано школу, яку в 1632 р. об'єднано з братською школою. Цим було започатковано Києво-Могилянську академію.

## **Церковні реформи**

1. Реформа церковного управління: посилення влади митрополита, встановлення контролю над церковним життям у єпархіях, запровадження церковного суду – консисторії, обмеження впливу козаків і братств на православну ієрархію.
2. Систематизація православного віровчення і впорядкування православної обрядовості: укладення Катехізису – основ християнського віровчення. Требника – правил церковних служб.



3. Удосконалення православної освіти: вивчення в православних школах латинської мови та загальноосвітніх дисциплін.

Після Берестейської унії 1596 р. в українському суспільстві відбувся досить глибокий розкол між прихильниками уніатської та православної церков.

#### 4. *Культура України другої половини XVI – першої половини XVII ст.*

<i>Освіта</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- створено широку мережу початкових шкіл, братських шкіл;</li> <li>- високого рівня викладання досягла Острозька греко-слов'янська школа (створена 1578 р.). У ній викладалися такі предмети: граматики, арифметика, астрономія, музика, грецька, латинська, польська, слов'янська мови;</li> <li>- відкрито Києво-Могилянську колегію (1632) – вищий навчальний заклад. Навчання в колегії продовжувалося 12 років. Вивчалися слов'янська, грецька, латинська, польська мови, богослов'я, граматики, риторика, арифметика, геометрія, астрономія, поезія, музика, філософія</li> </ul>
<i>Наука</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- створено навчальні посібники і книги з математики, мовознавства, філософії, астрономії, історії;</li> <li>- у XVII ст. з'явилися медичні заклади і доктори (лікарі);</li> <li>- удосконалилися техніка: сільськогосподарські знаряддя праці, інструменти тощо</li> </ul>
<i>Друкарство</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- І.Федоров заснував першу друкарню у Львові (1573). Видано перші книги – «Апостол» і «Буквар» (1574);</li> <li>- на початку XVII ст. у містах України діяло близько 40 друкарень (Львів, Острог, Київ, Луцьк, Чернігів, Печерський монастир та ін.)</li> </ul>
<i>Література</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- літописи (Короткий Київський літопис, Львівський, Острозький та ін.);</li> <li>- це кровно-літературні твори (Києво-Печерський патерик);</li> <li>- полемічна література (більше 60 творів);</li> <li>- поезія</li> </ul>
<i>Становлення української мови</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- створене Пересопницьке Євангеліє (1556 – 1561 рр.) – один з перших творів з елементами української письмової мови;</li> <li>- створено навчальний посібник «Граматики слов'янська» (1619) М.Смотрицького;</li> <li>- створено перший український словник (1627), автор П.Беринда</li> </ul>
<i>Архітектура і мистецтво</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- розвивається оборонне зодчество (замки, фортеці, вали);</li> <li>- почалося будівництво палаців;</li> <li>- поширилася архітектура різних стилів: готичного (у Західній Україні), барокко;</li> <li>- удосконалювалося мистецтво іконопису, фресок і розписів церков, у яких відбилися українські національні риси, а замість канонічних святих в деяких творах зображувалися історичні українські персонажі;</li> <li>- почала розвиватися гравюра на дереві, скульптура з каменю (вапняку) для оформлення фасадів, іконостасів, надгробків (у Західній Україні)</li> </ul>
<i>Музика</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- високого рівня досяг хоровий спів, пісні, думи, церковна музика, партесний (багатоголосий) спів;</li> <li>- у XVI ст. були введені п'ятилінійні ноти;</li> <li>- у XVII ст. музичний теоретик, композитор і педагог М.Ділецький створив книгу з музичного мистецтва;</li> <li>- з'явилися оркестри (при ратушах), їх називали капели. При капелах відкривалися музичні школи</li> </ul>

### Видатні діячі української культури XVI – XVII ст.

Діяч	Громадська діяльність	Творчість
<b>П.Могила</b>	Архімандрит Києво-Печерського монастиря, потім – митрополит Київський і Галицький; один із засновників Києво-Могилянської академії, братських шкіл, православних гуртків; організатор реставрації православних храмів, брав участь у роботі друкарні Києво-Печерської лаври	Автор проповідей, житійних оповідань, філософських, історичних творів, у яких виступає як прихильник незалежної України; автор полемічних творів, спрямованих проти уніатської церкви
<b>І.Борецький</b>	Митрополит православної церкви в Києві; ректор школи Київського братства	Автор полемічної літератури, спрямованої проти католицької церкви, історичних творів
<b>І.Вишенський</b>	Письменник	Автор філософських, літературних творів, у яких виступав на захист православ'я і високих моральних цінностей
<b>Л. Зизаній-Тустановський</b>	Домашній вчитель; потім редактор Києво-Печерської друкарні	Автор посібників з граматики, філософських творів
<b>С.Зизаній-Тустановський</b>	Викладач Львівської братської школи, потім її редактор; змушений був піти в ченці в результаті переслідувань польського уряду	Автор релігійних, полемічних, філософських праць, що захищали православ'я
<b>Х.Філарет (Бронський)</b>	Письменник	Автор полемічних творів проти католицизму, за національні права українців
<b>К.Острозький</b>	Ініціатор створення гуртків, братських шкіл у Турові, Володимирі-Волинському, Острозі; сприяв створенню друкарні І.Федорова	
<b>Г.Смотрицький</b>	Перший ректор Острозької греко-слов'янської школи	Автор віршів
<b>М. Смотрицький</b>	Учений-філолог, церковний і громадський діяч	Автор «Граматики слов'янської», філософських творів
<b>П.Беринда</b>	Редактор друкарні Києво-Печерської лаври, поет, перекладач, мовознавець	Творець першого українського словника (виданий у 1627 р.), автор патріотичних віршів, у яких використовувалися виключно українська мова
<b>Є.Плетенецький</b>	Архімандрит Києво-Печерської лаври, організатор культурно-просвітницького гуртка, ряду шкіл; сприяв відкриттю школи Київського братства	
<b>П.Русін</b>	Професор Краківського університету, керівник гуртка краківських	Автор філософських творів гуманістичної спрямованості

	гуманістів	
<b>І.Кононович-Горбицький</b>	Філософ, один з перших професорів Києво-Могилянської академії, а потім її ректор	Автор навчальних посібників з філософії, у яких розвивав гуманістичні ідеї

## Тема 6. Національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького 1648 – 1657 рр.

### План

1. Причини та передумови національно-визвольної війни
2. Основні події національно-визвольної війни
3. Політико-адміністративний устрій Гетьманщини
4. Історичне значення національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького
5. Зміни в соціально-економічному житті українського народу внаслідок національно-визвольної війни

### 1. Причини та передумови національно-визвольної війни

**Національно-визвольна війна 1647 – 1657 рр.** – це боротьба українського народу під проводом Богдана Хмельницького проти польського панування, за створення своєї незалежної держави

#### Передумови національно-визвольної війни:

- Засилля в Україні польських магнатів і шляхти;
- Формування української нації;
- Перетворення козацтва на провідну політичну силу українського суспільства

#### Причини національно-визвольної війни:

##### ➤ Соціально-економічні:

- Зростання в Україні землеволодінь польських магнатів і шляхти;
- Збільшення панщини до п'яти днів на тиждень;
- Закріпачення селян;
- Економічні утиски міщан і козаків;

##### ➤ Політичні:

- Українці не мали власної держави;
- Наступ польської влади на права і вольності козацтва;

##### ➤ Національно-релігійні:

- Ополячення;
- Покатоличення

### 2. Основні події національно-визвольної війни

#### I етап – початок війни – січень – травень 1648 р.:

- 10-15 лютого 1648 р. – Б.Хмельницький обраний гетьманом Війська Запорозького;
- Березень 1648 р. – воєнний союз між козаками та кримським ханом;
- 29 квітня – 16 травня 1648 р. – битва під Жовтими Водами. Перемога козаків;
- 25 – 26 травня 1648 р. – битва під Корсунем. Перемога козаків.

Козацьке повстання вступило в стадію загальнонародної війни за національне звільнення.

#### II етап – розгортання національно-визвольної війни – літо 1648 – 1649 рр.:

- Червень – вересень 1648 р. – селянські повстання на Київщині, Поділлі, Волині, Лівобережній Україні;
- 21 – 23 вересня 1648 р. – битва під Пилявцями. Розгром козаками польського війська;
- 23 грудня 1648 р. – вступ Б.Хмельницького в Київ;
- 10 липня – 2 серпня 1649 р. – облога Збаража;

- 15 – 16 серпня 1649 р. – битва бід Зборовом. Перемога козаків.

**18 серпня 1649 р. – підписано Зборівський мирний договір, з яким:**

- Річ Посполита визнавала автономію Гетьманщини в складі Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств;
- Реєстр козаків – 40 тис.;
- Решта козаків мала повернутися під владу своїх поміщиків;
- Підтверджувалися права та привілеї козацтва;
- Амністія учасникам воєнних подій;

**III етап – воєнно-політичні події – 1650 – 1653 рр.:**

- 28 червня – 10 липня 1651 р. – бій під Берестечком. Поразка козаків;
- 23 – 25 вересня 1651 р. – битва під Білою Церквою;

**28 вересня 1651 р. – Білоцерківський мирний договір, за яким:**

- Гетьманщина обмежувалася Київським воєводством;
- Реєстр козаків – 20 тис.;
- Повернення шляхти й чиновників до своїх маєтків;
- Зобов'язання гетьмана розірвати союз з Кримським ханством.
- 1 – 2 червня 1652 р. – перемога українців під Батогом;
- Жовтень – грудень 1653 р. – облога козаками поляків під Жванцем. **Кам'янецький договір між Річчю Посполитою та Кримським ханством** (*татари одержали величезну суму контрибуції; татарам дозволялося брати ясир на українських землях; на українських територіях могли розміщатися польські війська; політичне та правове становище козаків чітко не визначалося*);
- 1650 – 1653 рр. – Молдавські походи.

**IV етап – завершальний – 1654 – 1657 рр.:**

- Після **Переяславської ради (8 січня) 1654 р.** відбулося законодавче оформлення протекції московського царя над Українською державою – **Березневі статті**:
  - Гетьманщина отримувала власне управління;
  - Українці мали право судитися за власними законами і у власних судах;
  - Гетьман мав право приймати іноземних послів і посилати своїх до інших держав, окрім Речі Посполитої та Османської імперії;
  - Непорушними залишалися права і вольності всіх станів;
  - Реєстр складав 60 тис. козаків;
  - Україна зобов'язувалася сплачувати данину до царської скарбниці;
  - Козацьке військо зобов'язане допомагати царю у війнах;
  - У Києві та Чернігові мали розміщатися московські залоги на чолі з воєводами.
- Весна 1654 р. – Москва вступила у війну проти Речі Посполитої;
- Липень 1654 р. – Польща й Кримське ханство уклали союз проти Гетьманщини та Московського царства;
- Жовтень 1656 р. – Віленське перемир'я між Москвою та Річчю Посполитою, в наслідок якого Москва в односторонньому порядку припинила війну з Польщею, що порушувало «Березневі статті»;
- 1657 р. – похід корпусу А.Ждановича на Галичину і Польщу. Закінчення війни

**3. Політико-адміністративний устрій Гетьманщини**

У ході національно-визвольної війни на звільнених від влади Польщі землях почала складатися українська козацька держава – Гетьманщина. Важлива роль у цьому належала Б.Хмельницькому, який виявив себе не тільки як талановитий полководець, але і як державний політичний діяч, який став першим гетьманом української козацької держави.

Адміністративний устрій	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Гетьманщина була автономією в складі Речі Посполитої;</li> <li>- Гетьманщина була розділена на полки і сотні – територіально-адміністративні одиниці</li> </ul>
-------------------------	--

<b>Політичний устрій</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Гетьманщину очолював гетьман, що обирався Генеральною військовою радою;</li> <li>- Полками керували полковники, сотнями – сотники;</li> <li>- Гетьману допомагали здійснювати управління державою генеральний суддя, генеральний хорунжий, генеральний писар;</li> <li>- Була створена власна армія, суд, фінанси;</li> <li>- Гетьманщина встановила дипломатичні стосунки з іноземними державами (Молдавією, Туреччиною, Угорщиною, Кримським ханством)</li> </ul>
--------------------------	--

#### **4. Історичне значення національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького**

- Продовження героїчних традицій українського народу в боротьбі за створення власної держави;
- Створення в ході війни Української гетьманської держави;
- Національно-визвольна війна надала могутній імпульс для розвитку національної свідомості;
- Формування нової української еліти;
- Після завершення війни Українська держава в складі Московської держави проіснувала тривалий час;
- Протягом тривалого часу козаки, селяни, міщани користувалися завоюваннями Б.Хмельницького;
- Сприяння розвитку усної народної творчості, історії, художньої літератури та ін.

#### **5. Зміни в соціально-економічному житті українського народу внаслідок національно-визвольної війни**

##### **Економічні**

Ліквідація:

- Магнатського, шляхетського землеволодіння;
- Фільварково-панщинної системи господарювання;
- Кріпацтва, люди одержали особисту свободу

##### **Соціальні**

- Життя в Україні організовувалося на підставі звичаєвого права, а в містах – магдебурзького;
- Скасування шляхетсько-магнатського стану;
- Перетворення козацтва на привілейований стан українського суспільства;
- Продовження процесу пошкодження – селяни, міщани ставали козаками через прагнення позбутися феодальної залежності, здобути особисту волю, право вільного вступу до козацького стану;
- Зміцнення становища православного духовництва: православ'я стало державною релігією.

### **Тема 7. Українські землі в другій половині XVII ст. Поділ Гетьманщини та боротьба за незалежність. Руїна**

#### **План**

1. Передумови, причини та наслідки Руїни
2. Гетьманщина (1649 – 1764 рр.)
3. Угоди періоду Гетьманщини
4. Запорозька Січ в другій половині XVII ст.

## 1. Передумови, причини та наслідки Руїни

**Руїна** – це період 60-8-х років XVII ст., який характеризується боротьбою української старшини за владу та іноземним втручанням у внутрішні справи України

### Передумови Руїни:

- Загострення соціальної напруги в суспільстві, викликане різким погіршенням матеріального становища козаків: вони не одержували плату за свою службу, тому що розорена держава не мала на це коштів. Однак козацька старшина збагачувалася за рахунок прибутків від оренди землі;
- Царський уряд Московської держави відкрито ігнорував інтереси Української держави;
- Українсько-трансильванська воєнна кампанія 1657 р. у Польщі зазнала поразки;
- Завершення національно-визвольної війни не призвело до об'єднання всіх українських земель.

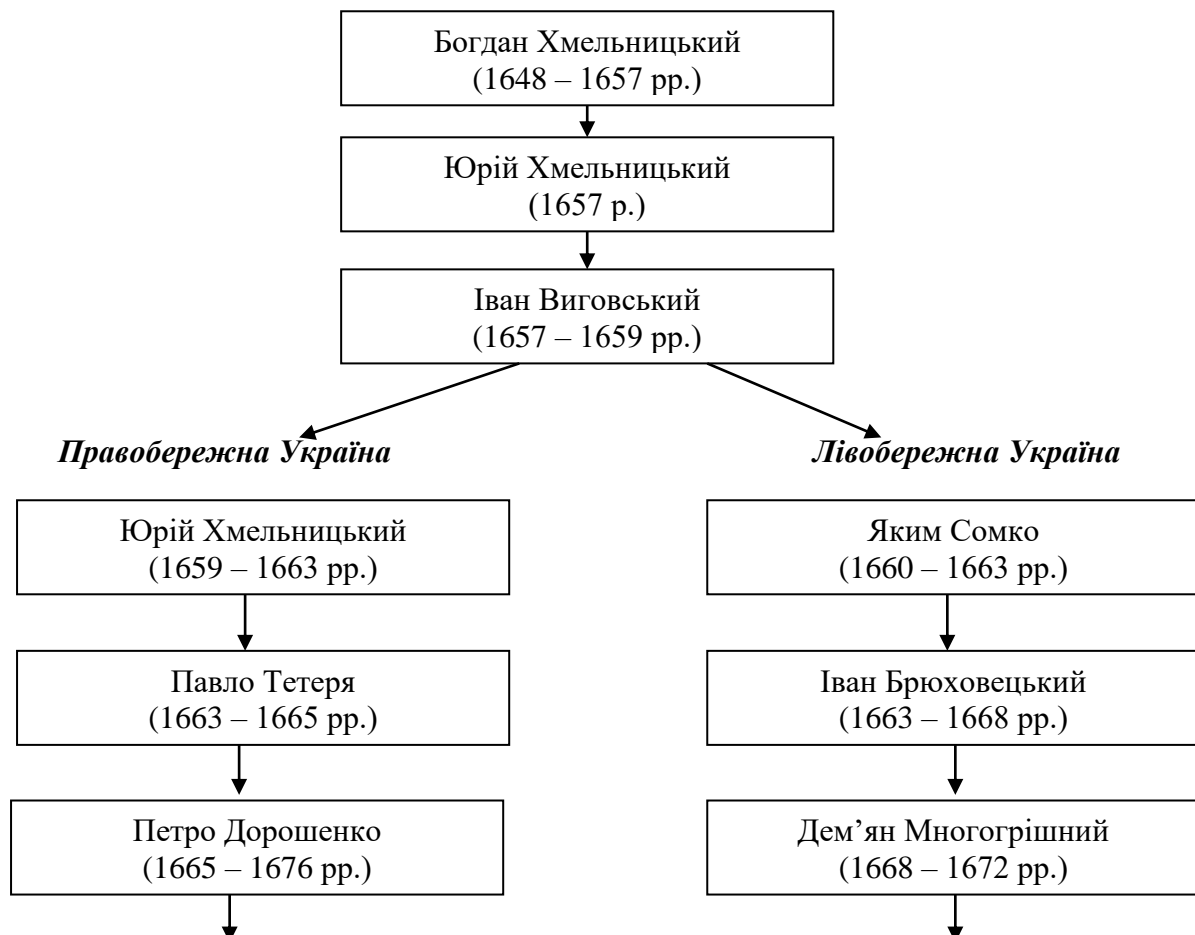
### Причини Руїни:

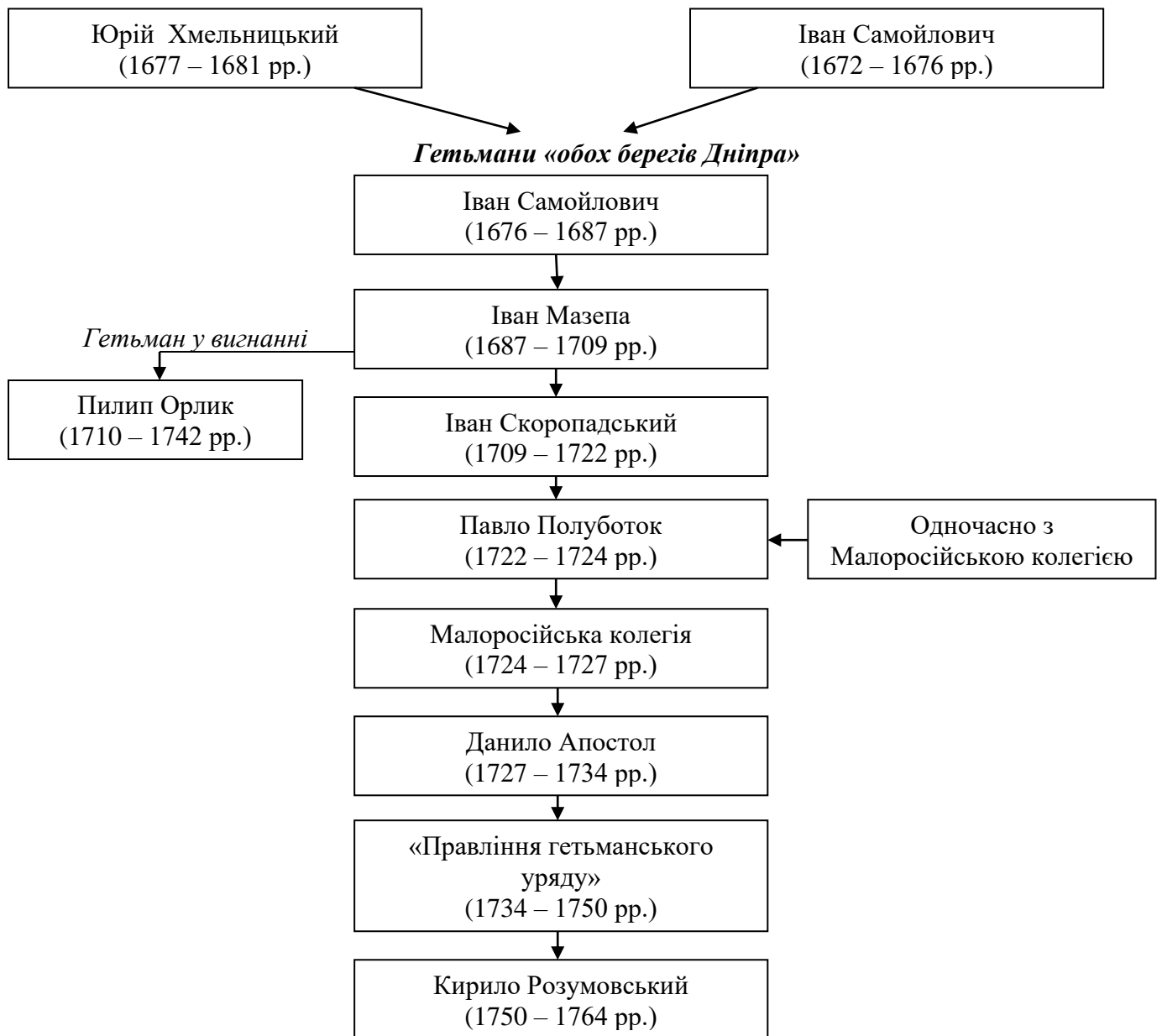
- Боротьба за гетьманську владу між різними політичними силами;
- Розкол у середовищі політичної еліти через суперечності в питаннях внутрішньої і зовнішньої політики;
- Українські землі притягували іноземні держави – Московію, Польщу, Османську імперію, Кримське ханство, що бажали встановити на них своє панування.

### Наслідки Руїни:

- Втрата територіальної цілісності України, захоплення її території іноземними державами;
- Втрати української культури;
- Занепад Української держави;
- Господарська розруха;
- Катастрофічне скорочення населення України.

## 2. Гетьманщина (1649 – 1764 рр.)





### 3. Угоди періоду Гетьманщини

Зміст угоди	Історичне значення
<b>І.Виговський</b>	
<b>16 вересня 1658 р. – Гадяцька угода</b> <b>Україна – річ Посполита</b>	
1. Україна входила до складу Речі Посполитої під назвою Великого князівства Руського (Київське, Чернігівське, Брацлавське воєводства) як третя складова федерації – поряд із Польським королівством і Великим князівством Литовським. 2. Законодавча влада – рада, яка скликала ся з представників усіх полків, сотень, міст. 3. Виконавча влада – гетьман, якого обирали довічно і затверджував король. 4. Визнання усіх вольностей і традиційних прав Війська Запорозького, щороку за рекомендацією гетьмана 100 козаків приймали в шляхту. 5. Польське військо не мало права переходити кордони України.	1. З одного боку, Гадяцький договір надав Україні можливість зберегти себе незалежною державою. 2. З іншого, - договір був кроком назад у порівнянні з Березневими статтями 1654 р., тому що це була спроба пристосувати козацький лад до політичної системи шляхетської держави. 3. Укладення Гадяцького договору призвело до Громадянської війни в Україні, яка переросла у війну з Московською державою (1658 – 1659 pp.), де в Конотопській битві 9 липня

6. Зрівняння в правах православних і католиків. 7. Скасування Берестейської унії на території князівства.	1659 р. перемогли козаки.
<b>Ю.Хмельницький (1659 – 1663 рр.)</b>	
<b>7 жовтня 1659 р. – Переяславські статті</b> <b>Україна – Московське царство</b>	
1. Вибори нового гетьмана дозволялися лише за згоди московського уряду. 2. Московські війська мали право розміщуватися в Києві, Ніжині, Переяславі, Брацлаві, Умані, Чернігові. 3. Гетьману заборонялося вступати у відносини з іноземними державами. 4. Гетьман утратив право призначати старшину на адміністративні посади. 5. Кожен українець одержував право звертатися зі скаргою до представників царя, минаючи гетьмана. 6. Проголошення верховенства Московського патріарха над Київським митрополитом.	1. Переяславські статті ставили козацьку державу під жорстокий контроль Москви, політично послабляли гетьманську владу. 2. Спираючись на ці статті, царський уряд повів подальший наступ на автономію України, закладену Березневими статтями (1654 р.) Б.Хмельницького.
<b>17 жовтня 1660 р. – Слободищенський трактат</b> <b>Україна – Річ Посполита</b>	
Під час Чуднівської кампанії 1660 р. (війна між Річчю Посполитою та Московським царством через Україну) був підписаний Слободищенський договір: 1. Втрата Україною політичної незалежності і перетворення її на провінцію Польщі. 2. Позбавлення України прав зовнішньополітичних відносин та надання військової допомоги шляхті.	1. Розкол суспільства України. Новий період громадянської війни; українська державність опинилася під загрозою; 2. Територія Української держави фактично поділялася на Лівобережну та Правобережну.
<b>І.Брюховецький (1663 – 1668 рр.)</b>	
<b>1665 р. – Московські статті</b> <b>Україна – Московське царство</b>	
1. Підтвердження привілеїв козацької старшини, прав і вольностей козацтва; 2. Гетьман не мав права вступати в дипломатичні відносини з іншими державами; 3. Вибори гетьмана мали відбуватися тільки за згодою царя; 4. Збільшення кількості військ Московії на території Гетьманщини; 5. Збирання податків з українського населення покладалося на московських воєвод, податки доправлялися в царську скарбницю; 6. Українська православна церква переходила в підпорядкування Московському патріархові.	Московські статті 1665 р. були тяжким ударом по українській державності, значно обмежували її автономію.
<b>30 січня 1667 р. – Андрусівське перемир'я (на 13 років)</b> <b>Московське царство – Річ Посполита</b>	
1. Україну поділили уздовж Дніпра на дві частини: Лівобережжя з Києвом тимчасово залишалося під владою Москви, а Правобережжя	1. Московія і Річ Посполита юридично оформили поділ території України на Лівобережну і Правобережну



<ul style="list-style-type: none"> <li>– за Польщею;</li> <li>2. Київ через два роки мав відійти до Польщі;</li> <li>3. Московське царство повертало собі Смоленськ і Сіверщину;</li> <li>4. Запоріжжя, яке мало захищати кордони обох держав від турецько-татарських нападів, одночасно підпорядковувалося і царю, і королю.</li> </ul>	<p>виключно у власних інтересах, що фактично відбулося після Слободищенського договору;</p> <p>2. Українській державі було завдано тяжкого удару. Загальмування об'єднання Правобережного і Лівобережного гетьманатів прирекло козацьку Україну на політичний занепад.</p>
<b>Д.Многogrішний (1668 – 1672 рр.)</b>	
<b>Березень 1669 р. – Глухівські статті</b> <b>Україна – Московське царство</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>1. Розміщення царських воєвод з військами в Києві, Переяславі, Ніжині, Чернігові, Острі;</li> <li>2. Воєводи не мали права втручатися в адміністративні справи і суд України;</li> <li>3. Податки з населення мали надходити в гетьманську скарбницю;</li> <li>4. Гетьману було заборонено мати самостійні відносини з іноземними державами, але зберігалось право посилати своїх представників на дипломатичні переговори стосовно України.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>1. Незважаючи на обмежений характер Глухівські статті 1669 р. сприяли зміцненню політичних і правових позицій Української держави;</li> <li>2. У порівнянні з Московськими статтями 1665 р. це був помітний крок вперед у справі збереження державних устоїв Лівобережного гетьманату.</li> </ul>
<b>П.Дорошенко (1665 – 1676 рр.)</b>	
<b>1672 р. – Бучацький мир</b> <b>Річ Посполита - Туреччина</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>1. Річ Посполита визнавала незалежність Української держави в межах Брацлавщини та Південної Київщини;</li> <li>2. Поділля відійшло до Туреччини, стало її провінцією;</li> <li>3. Решта земель Правобережної України з гетьманом П.Дорошенком визнавали протекторат султана;</li> <li>4. Річ Посполита мала сплатити Туреччині викуп і щорічну данину.</li> </ul>	<p>Договір перекреслив сподівання П.Дорошенка на Туреччину як союзника, який допоможе об'єднати всі українські землі в межах однієї держави.</p>
<b>І.Самойлович (1672 – 1687 рр.)</b>	
<b>1672 р. – Батуринські статті</b> <b>Україна – Московське царство</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>1. Послаблення автономії України.</li> <li>2. Повне обмеження гетьманської влади.</li> </ul>	<p>Гетьман посилив особисту владу та владу старшини.</p>
<b>1681 р. – Бахчисарайський мир (на 20 років)</b> <b>Московське царство - Туреччина</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>1. Кордон встановлено по Дніпру: Лівобережжя, Київ з кількома правобережними містечками й Запоріжжя відходили до Москви;</li> <li>2. Південна Київщина, Брацлавщина, Поділля відходили до Туреччини;</li> <li>3. Територія між Південним Бугом і Дніпром мала залишатися незаселеною (у 1682 р. султан відхилив цей пункт);</li> <li>4. Татарська орда мала право вільно перебувати в степах на півдні України.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>1. Договір був спробою примирити інтереси Москви та Туреччини в суперництві за Україну;</li> <li>2. Позиції Москви посилювалися, і це змусило Польщу укласти з нею «Вічний мир» 1686 р.</li> </ul>

<b>1686 р. – «Вічний мир»</b> <b>Польща – Московське царство</b>	
1. Підтверджував умови Андрусівського договору 1667 р.: Лівобережна Україна, Запоріжжя і Київ з околицями визнавалися за Москвою; 2. До Речі Посполитої відходили Київщина, Волинь, Галичина; 3. Правобережне Подніпров'я мало залишатися незалежним.	На міжнародному рівні поділ України на дві частини був визнаний законним.
<b>1699 р. – договір</b> <b>Країни Священної Ліги - Туреччина</b>	
Туреччина повертала Польщі Південну Київщину, Поділля, Брацлавщину.	Відбувся черговий перерозподіл українських земель.

#### **4. Запорозька Січ у другій половині XVII ст.**

##### **Відносини з урядами**

##### **Гетьманщина:**

- У другій половині XVII ст. Запорозька Січ зберегла свій воєнний і адміністративний устрій, продовжувала дотримуватися традицій козацької демократії;
- Гетьмани намагалися утримувати Запорозьку Січ під своїм контролем, не допускаючи, щоб вона відігравала самостійну політичну роль у державному житті України. Це могло послабити державну владу.

##### **Польща:**

- 1648 – 1654 рр. – участь козаків у національно-визвольній війні українського народу проти польського панування;
- 1664 – 1665 рр. – на чолі з кошовим отаманом І.Сіркою запорожці зіграли значну роль у розгортанні антипольського повстання на Правобережжі.

##### **Туреччина та Крим:**

- 1667 р. – похід І.Сірка в Крим, звільнення бранців;
- 1678 р. – запорожці відзначилися в боях з турецько-татарськими військами під час другого Чигиринського походу;
- 1695 – 1696 рр. – запорожці взяли активну участь в азовсько-дніпровських походах московського та українського військ

##### **Московське царство**

Московський уряд намагався обмежити самостійність Запорозької Січі:

- У конфліктах між українськими гетьманами і Запорозькою Січчю Москва нерідко підтримувала запорожців, які виступали за обмеження гетьманської влади і збільшення в Україні числа московських воєвод;
- 1686 р. – згідно з «Вічним миром» Запорозька Січ підпорядковувалася тільки царю, що призвело до обмеження зовнішньої політики, наступу на економічні права Запорозької Січі, будівництва московських фортець на її землях.

#### **Тема 8. Українські землі наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст.**

##### **План**

1. Правління гетьмана Івана Мазепи (1687 – 1709 рр.)
2. Національно-визвольне повстання 1702 – 1704 рр. «Друга Хмельниччина» на Правобережжі
3. Україна в подіях Північної війни 1700 – 1721 рр.
4. Посилення колоніальної політики Російської імперії

## 5. Конституція Пилипа Орлика

### 1. Правління Івана Мазепи (1687 – 1709 рр.)

#### Коломацькі статті 1687 р.

В основному повторювали Глухівські статті 1669 р. Були додані нові пункти, які ще більше обмежили автономію України:

- Гетьман не має права усувати старшину з посад без дозволу царя;
- Розміщення в Батурині полку московських стрільців;
- Будування фортець на південних кордонах;
- Невтручання московських воєвод в українські справи;
- Заборона вести торгівлю з Кримом;
- Зміцнення самодержавної влади в Україні через змішані шлюби українців і росіян;
- Заперечення державного характеру гетьманської влади.

#### Політика гетьмана І.Мазепи

##### Внутрішня:

- Підтримка великого старшинського і монастирського землеволодіння;
- 1701 р. – указ про введення дводенної панщини;
- Придушення протестів селян;
- Зміцнення авторитету гетьманської влади;
- Протидія переходу козаків у селянський стан;
- Напружені відносини із Запорізькою Січчю (бажав поставити її під контроль гетьмана);
- Служіння російському царю вірою і правдою.

##### Зовнішня:

- Не була самостійною: виконуючи волю царя, посилав козаків на війни, які вела Росія;
- Одночасно шукав шлях звільнення України з-під влади Московського царства;
- 1708 р. – між Швецією та Україною підписано таємний договір, відповідно до якого після Північної війни Україна мала бути вільною державою, а король Швеції – гарантом її державності;
- Таємні переговори з польським королем про федерацію України з Річчю Посполитою.

##### Культурно-просвітницькі заходи:

- 1700 р. – відкриття Чернігівського колегіуму;
- 1701 р. – Києво-Могилянській колегіум отримав статус академії;
- Сприяння навчанню старшинських дітей за кордоном;
- Відкриття багатьох шкіл та друкарень;
- Виділяв кошти на будівництво, реставрацію і оздоблення церков і монастирів;
- На кошти гетьмана побудовано нова будівля Києво-Могилянської академії, Братський собор, 12 нових церков; реставровані 20 храмів (Софійський собор, Михайлівський Золотоверхий монастир, церкви в Переяславі, Глухові, Чернігові, Батурині та ін.)

### 2. Національно-визвольне повстання 1702 – 1704 рр. «Друга Хмельниччина» на Правобережжі

#### Причини

У 1699 р. сейм Польщі прийняв рішення про ліквідацію козацького війська на Правобережжі (турки вже не загрожували полякам, і козацтво стало перешкодою для шляхтичів і польської влади). Полковникам Палію, Абазину, Іскрі, Барабашу наказано розпустити полки, однак вони не погодилися це зробити.

#### Хід повстання:

- *Літо 1702 р.* – почалося на Поділлі та Брацлавщині, пізніше приєдналися Київщина й Східна Волинь. Очолив повстання С.Палій.

- Початок листопада 1702 р. – повстанці захопили головний опорний пункт поляків – Білу Церкву. Незабаром майже все Правобережжя, крім Волині, було звільнене від поляків;
- Січень 1703 р. – жорстока каральна експедиція поляків. Повстанці залишили Поділля та Київщину;
- Весна 1704 р. – повстання спалахнуло з новою силою. С.Палій та інші керівники прийняли рішення присягнути на вірність московському царю та українському гетьману. Москва не зважилася відкрито приєднати Правобережжя, щоб не порушувати «Вічний мир»; кінець повстання з виступом Мазепи на Правобережжя.

Козацько-селянське повстання **1702 – 1704 рр.** на Правобережжі мало національно-визвольний характер. Повстанці боролися за возз'єднання Правобережжя з Гетьманщиною.

### 3. Україна в подіях Північної війни 1700 – 1721 рр.

Війна відбувалася між Росією та Швецією за встановлення контролю над узбережжям Балтійського моря. У війні приймали участь українські козаки під командуванням Д.Апостола, М.Бороховича, І.Іскри, Ю.Лизогуба, І.Мазепи та ін.

<b>1707 р.</b>	Таємні договори І.Мазепи зі шведським королем Карлом XII.
<b>1708 р.</b>	Страта В.Кочубея та І.Іскри за наказом І.Мазепи. Вони донесли Петру I про таємні переговори І.Мазепи з Карлом XII.
<b>Жовтень 1708 р.</b>	Укладання українсько-шведського союзу з метою перейти під протекторат Швеції. Перехід І.Мазепи з п'ятитисячним козацьким військом на бік шведів.
<b>2 листопада 1708 р.</b>	Взяття штурмом російськими військами на чолі з О.Меншиковим гетьманської столиці Батурин, знищення його захисників та жителів.
<b>12 листопада 1708 р.</b>	Проголошення православною церквою анафеми гетьману І.Мазепі за зраду царю Петру I.
<b>Листопад 1708 – 1722 рр.</b>	Проголошення в Глухові нового гетьмана України І.Скоропадського.
<b>Січень 1709 р.</b>	Вторгнення армії Карла XII у Слобідську Україну.
<b>Березень – червень 1709 р.</b>	Оборона Полтави від шведів московськими військами та українськими козаками.
<b>27 червня 1709 р.</b>	Поразка українсько-шведського війська під Полтавою.
<b>30 червня 1709 р.</b>	Відступ і капітуляція шведської армії. Втеча І.Мазепи і Карла XII до Бендер.
<b>22 серпня 1709 р.</b>	Смерть І.Мазепи в Бендерах.
<b>5 квітня 1710 р.</b>	Обрання козаками, які пішли за Мазепою, гетьманом у вигнання Пилипа Орлика.
<b>23 січня 1711 р.</b>	Укладення П.Орликом угоди з Кримським ханством про спільну боротьбу проти Московського царства.
<b>1721 р.</b>	Ніштадтський мирний договір між Росією і Швецією. Перемога Росії.

### 4. Посилення колоніальної політики Російської імперії

Після перемоги в Полтавській битві російський уряд і цар Петро I вживають заходів до покарання прихильників Мазепи та обмеження автономії Гетьманщини.

Гетьман І.Скоропадський не перешкоджав проведенню такої політики, оскільки знаходився під контролем російського уряду.

#### Обмеження автономії Гетьманщини в 1708 – 1722 рр.

- Для спостереження за діями гетьмана призначено царського намісника;
- До Гетьманщини введено два російські полки, які у разі непокорі гетьмана і старшини російському урядові зобов'язані були заарештувати їх;

- На посади полковників призначалися російські дворяни;
- 1722 р. створена Малоросійська колегія, яка управляла Гетьманщиною, обмежуючи владу гетьмана;
- Гетьманську столицю перенесено в Глухів, ближче до російського кордону.

Після смерті І.Скоропадського старшина звернулася до царя з проханням дозволити вибори нового гетьмана. До вирішення питання наказним гетьманом був обраний чернігівський полковник **Павло Полуботок (1722 – 1724 рр.)**.

Павло Полуботок намагався відновити автономію Гетьманщини. Багато зусиль приклав для реформування судової системи, зміцнення законності. Оскільки ці питання входили до компетенції Малоросійської колегії, їхнє рішення повинно було сприяти обмеженню її повноважень. Але у 1722 – 1725 рр. знову були обмежені автономні права Гетьманщини.

#### **Обмеження автономії Гетьманщини 1722 – 1725 рр.**

- Петро І заборонив обирати гетьмана;
- Павло Полуботок був заарештований і у 1725 р. помер у камері Петропавловської фортеці;
- Влада в Україні перейшла до Малоросійської колегії.

Малоросійська колегія збільшила податки, чим викликала гнів населення. Щоб розрядити обстановку, царський уряд дозволив 1727 р. обрати гетьмана. Новообраним гетьманом став 70-річний миргородський полковник **Данило Апостол (1727 – 1734 рр.)**, а Малоросійська колегія була розпущена.

#### **Основні підсумки діяльності Данила Апостола**

- Домігся права призначати генеральну канцелярію і полковників на свій розсуд;
- Поширив свою владу на Київ, ліквідувавши за згодою царського уряду посаду київського губернатора;
- Провів судову реформу;
- Провів реформи, які сприяли розвиткові торгівлі;
- Створив українську казну.

1734 р. Данило Апостол помер. Російська імператриця Анна Іоанівна заборонила вибори гетьмана. Починаючи з кінця XVII ст. Росія проводила щодо України колоніальну політику. Доказом цього служить не тільки факт обмеження автономних прав України, але й ряд внутрішньополітичних рішень, наприклад, заборона на пряму торгівлю хлібом з іншими державами, вивезення до Росії на примусові роботи українського населення, введення великого мита на українські товари тощо.

#### **5. Конституція Пилипа Орлика**

Пилип Орлик до обрання гетьманом був генеральним писарем. Походив з української шляхти. Був прибічником І.Мазепи. В історію України гетьман Орлик увійшов як автор першої Конституції.

**5 квітня 1710 р.** було проголошено **Конституцію («Пакти і конституційні закони і вольності Війська Запорозького»)**. Авторами документа були *П.Орлик, К.Гордієнко, Д.Горленко, Г.Герцик, А.Войнаровський*.

#### **Зміст Конституції:**

- Визначалися кордони України;
- Республіканський політичний устрій Української держави – усі посади виборні;
- Встановлювалися органи влади (гетьман, генеральна старшина, Генеральна рада, суд);
- Закріплювалося панування православної церкви, підлеглої Константинопольському патріарху;
- Гарантувалися автономні права запорожців;
- Передбачалося зменшення податків для селян і скасування податків для козаків.

Конституція закріпила ідею поділу влади: законодавча – Генеральна рада, виконавча – гетьман, обмежений законом у своїх діях, генеральна старшина та обрані

представники від кожного полку, судова – незалежний Генеральний суд. Але запровадити Конституцію в життя П.Орлику не вдалося.

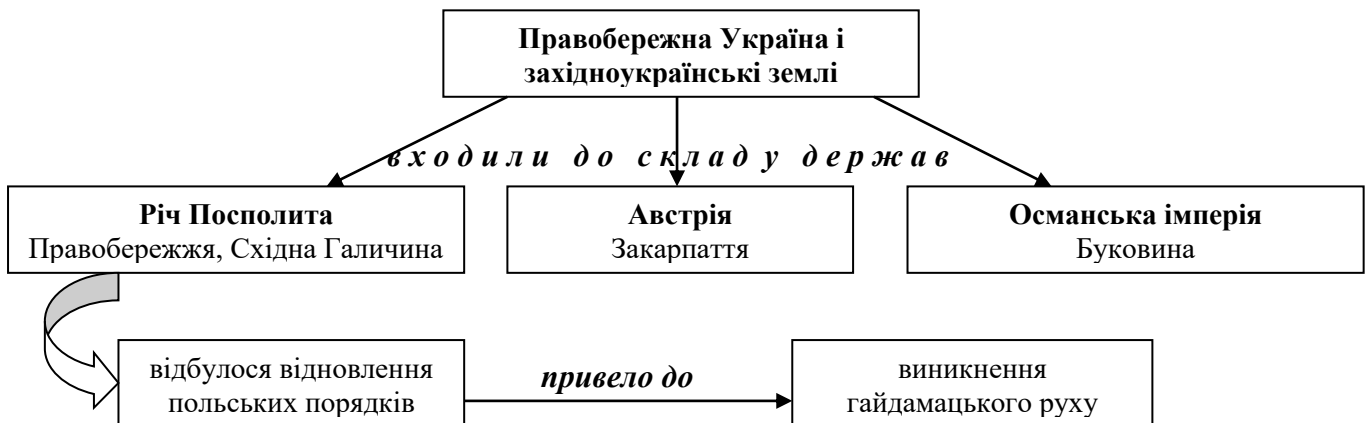
## Тема 9. Українські землі в другій половині XVIII ст. Ліквідація Російською імперією української державності

### План

1. Правобережжя та західноукраїнські землі у XVIII ст. Національно-визвольна боротьба (гайдамацький рух)
2. Поділи Речі Посполитої
3. Гетьманство Кирила Розумовського (1750 – 1764 рр.)
4. Ліквідація Гетьманщини
5. Ліквідація Запорозької Січі
6. Російсько-турецькі війни другої половини XVIII ст. і Україна
7. Українська культура XVIII ст.

### 1. Правобережжя та західноукраїнські землі у XVIII ст. Національно-визвольна боротьба (гайдамацький рух)

Правобережжя та західноукраїнські землі у XVIII ст.



### Національно-визвольна боротьба (гайдамацький рух)

#### Характеристика:

- **Гайдамацький рух** – український національно-визвольний рух проти польського гноблення на Правобережній Україні; виник на початку XVIII ст. на Волині й Західному Поділлі, а з другої чверті XVIII ст. поширився на Київщину та Брацлавщину;
- Польська шляхта називала учасників національно-визвольної боротьби **гайдамаками** (від тюркського «гайда» - гнати, переслідувати), а народ – коліями, левенцями, дейнеками, опришками;
- Спочатку гайдамаки обмежувалися розбійництвом і соціальною помстою, пізніше і їхніх діях з'явилися політичні цілі;
- Важливу роль у розвитку відіграло близьке сусідство із Запоріжжям, де гайдамаки переховувалися від переслідувань поляків;
- Мали тісний зв'язок з місцевим населенням;
- Перші згадування про гайдамаків датуються 1715 – 1717 рр.

#### Цілі повстанців:

- Відновлення козацьких вольностей;
- Звільнення від шляхетсько-магнатської залежності;
- Захист прав українського населення;
- Захист прав православної церкви.

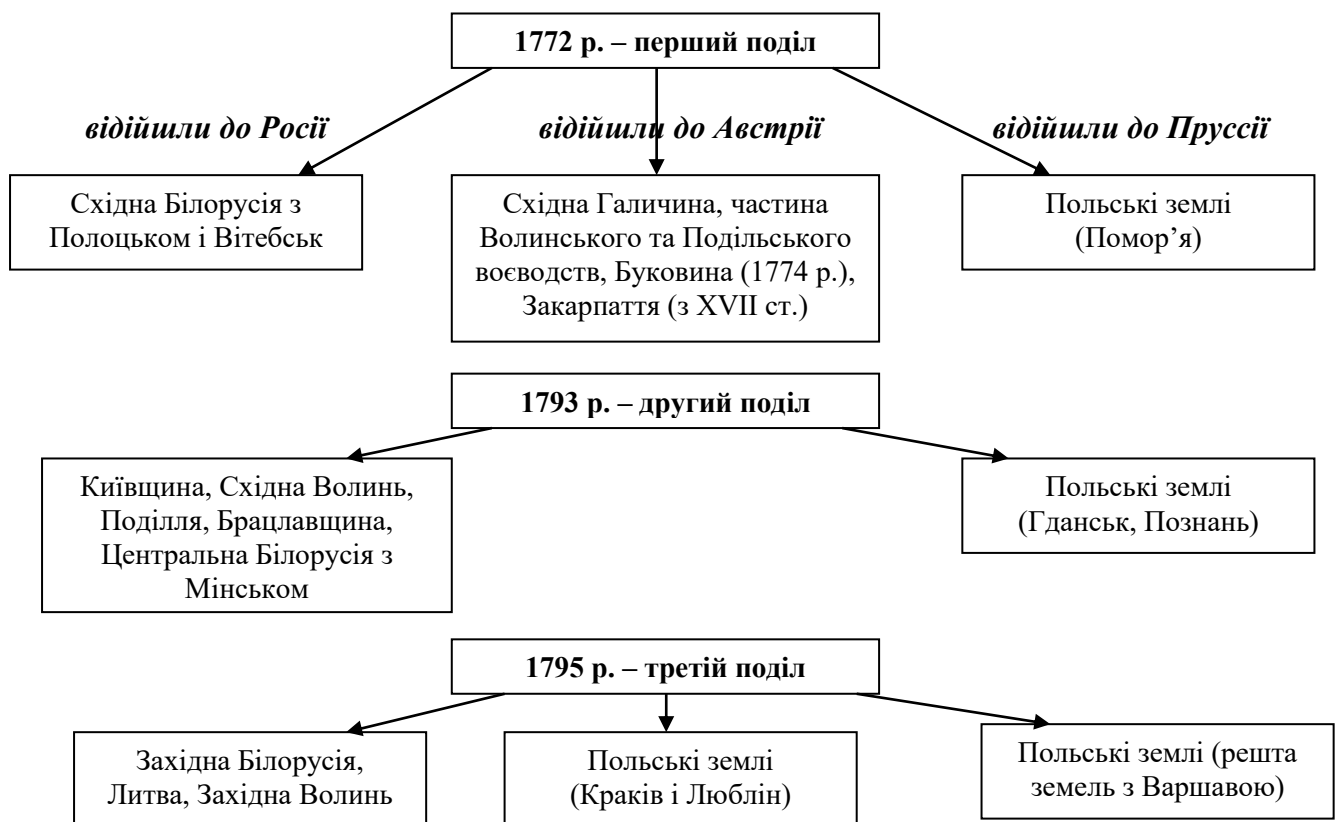
### Характер руху:

- Антифеодальний;
- Національно-визвольний

### Основні події гайдамацького руху

- **1734 – 1738 рр.** – Гайдамацький рух на Правобережжі. *Ватажки*: Верлан, Грива, Жила, Медвідь, Рудь, Іваниця та ін.;
- **1750 р.** – Гайдамацький рух на Правобережжі, частково на Лівобережжі, Слобожанщині. *Ватажки*: Письменний, Сухий, Лях, Мамай, Лисий, Ус та ін.;
- **1738 – 1759 рр.** – рух опришків у Галичині, на Закарпатті, Буковині (опришки – від лат. *«опресор»* - нищівник, порушник спокою, борець проти багатіїв). *Ватажки*: Олекса Довбуш, Василь Баюрак, Іван Бойчук;
- **1768 р.** – Гайдамацький рух на Правобережжі (**Коліїщина** – від слова «кіл», «колотий», «колій» - людина з колом, повстанець). *Ватажки*: Максим Залізняк, Іван Гонта.

### 2. Поділи Речі Посполитої



### Наслідки поділів:

- Польща перестала існувати як суверенна держава;
- Українські землі опинилися під владою Російської та Австрійської імперій.

### 3. Гетьманство Кирила Розумовського (1750 – 1764 рр.)

**1750 р.** царський уряд відновив гетьманство. Причина – царському уряду був необхідний політичний спокій в Україні, тому що Росії загрожувала війна з Туреччиною та Пруссією.

#### Діяльність Кирила Розумовського:

- **1754 р.** – ліквідація митного кордону між Гетьманщиною та Росією, що позбавило гетьманський уряд значного прибутку;
- **1754 р.** – отримання гетьманом наказу подавати фінансові звіти російському уряду про прибутки та витрати Гетьманщини;

- Проведення відносно самостійної зовнішньої політики;
- Від'їзд московських чиновників з України;
- Скликання Генеральних зборів (з'їзду старшин);
- 1760 – 1761 рр. – заборона переходів селян від одного поміщика до іншого, зроблений крок до покріпачення;
- Реформування українського війська: удосконалення артилерії, створення системи шкіл для козацьких дітей з викладанням воєнної науки, запровадження єдиного озброєння та уніформи. Підвищення організованості та боєздатності українського війська;
- 1763 р. – Гетьманщина поділена на 20 повітів: кожен мав власний суд. Зміцнення привілейованого стану старшини, надання їй можливості закріпити за собою землеволодіння і право на селянську працю;
- Піклування про освіту, науку, літературу, мистецтво;
- Перенесення столиці з Глухова до Батурина, відкриття університету.

#### **4. Ліквідація Гетьманщини**

**Діяльність російської імператриці Катерини II (1762 – 1796 рр.)**

**Мета** – посилення Російської імперії, приєднання українських земель.

- 1764 р. – **ліквідація Гетьманщини, К.Розумовський – останній гетьман України;**
- 1764 – 1781 рр. – створення Другої Малоросійської колегії – органу управління Україною на чолі із графом П.Рум'янцевим;
- 1765 р. – ліквідація козацького самоврядування на Слобожанщині. Позбавлення козаків прав та привілеїв;
- 1775 р. – **ліквідація Запорозької Січі;**
- 1781 р. – ліквідація полкової системи на Лівобережній Україні. Створення намісництв;
- 1783 р. – перетворення козацьких полків на полки карабінерів. **Закріпачення селян** Лівобережної України;
- 1785 р. – «**Жалувана грамота дворянству**», за якою українська старшина отримувала права російського дворянства;
- 1796 р. – утворення Малоросійської, Новоросійської, Київської, Подільської, Волинської губерній.

Наприкінці XVIII ст. російський царат остаточно ліквідував автономію України – Гетьманщину, її привілеї, права й вольності.

#### **5. Ліквідація Запорозької Січі**

**Причини ліквідації Запорозької Січі (1775 р.):**

- Після ліквідації 1764 р. Гетьманщини Запоріжжя залишалося єдиною автономною територією, що суперечило політиці Російської імперії;
- Запоріжжя – важливий осередок антифеодального руху (участь козаків у гайдамацькому русі, Коліївщина);
- Після завершення російсько-турецької війни 1769 – 1774 рр. Запоріжжя втратило значення як важлива воєнна фортеця.

Під час Селянської війни під проводом О.Пугачова (1773 - 1775) у Січі відбувалися заворушення, козацтво хотіло виступити на боці повсталих. Царський уряд, що давно виношував плани ліквідації Січі, прийняв рішення з цього питання. У **липні 1775 р.** царські війська оточили Запорозьку Січ. Останній кошовий Січі **Петро Калнишевський** вмовив козаків не чинити опір. Укрупнення Січі були зруйновані, Запорозьке військо було розпущене.



**3 серпня 1775 р.** Катерина II видала «**Маніфест**» про ліквідацію Запорозької Січі. 5 тис. козаків перейшли на турецьку територію, заснувавши на р. Дунай *Задунайську Січ* (1775 – 1828 рр.).

## 6. Російсько-турецькі війни другої половини XVIII ст. і Україна

Участь України	Результат
<b><i>Російсько-турецька війна 1768 – 1774 рр. (боротьба за панування на Чорному морі, на узбережжі Чорного та Азовського морів, за встановлення впливу на Балканах)</i></b>	
Україна – арена воєнних дій: активну участь в них брало козацтво; українці будували дороги, оборонні споруди.	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Перемога Росії;</li> <li>- 1774 р. – підписання Кючук-Кайнарджійського мирного договору:</li> <li>✓ Росія отримала фортеці Керч, Азов, Кінбурн, Єнікале із прилеглими землями, територію між Дніпром і Південним Бугом, право вільного торгового судноплавства по Чорному морю;</li> <li>✓ Кримське ханство потрапило під контроль Росії, Туреччина відмовилася від претензій на Крим.</li> </ul>
<b><i>Російсько-турецька війна 1787 – 1791 рр. (Туреччина оголосила війну Росії з метою повернення Криму та закріплення в Північному Причорномор'ї)</i></b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Російськими військами командував О.Суворов;</li> <li>- У війні брали участь 12 тис. козаків</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Поразка Туреччини;</li> <li>- 1792 р. – підписання Ясського мирного договору:</li> <li>✓ до Росії відходили землі між Південним Бугом і Дністром;</li> <li>✓ Туреччина остаточно визнала приєднання Криму до Росії.</li> </ul>

### Наслідки російсько-турецьких воєн другої половини XVIII ст. для України:

- Ліквідація загрози нападів з боку Османської імперії та Кримського ханства;
- Поява можливості виходу до Чорного й Середземного морів, що сприяло розвитку торгівлі з країнами Малої Азії і Близького Сходу;
- Початок колонізації причорноморських земель і Криму, що призвело до поживлення української економіки.

## 7. Українська культура XVIII ст.

### Особливості розвитку української культури:

- Тривалий час розвивалася в тісному зв'язку із західноєвропейською культурою, через діячів, які проживали на територіях, що знаходилися у складі Речі Посполитої;
- Не змогла повністю зберегти свою самобутність, через початок русифікації;
- У другій половині XVIII ст. відбувається значний вплив інтелектуальної еліти до Росії.

**Наука** Розвиваються природничі науки: медицина, фізика, хімія, астрономія. З'являються перші підручники з цих предметів, починається їх викладання в колегіумах. Великим здобутком математичної науки став підручник *І.Фальковського*.

На більш високий ступінь піднялася українська філософія. Відомими вченими-філософами були *Г.Сковорода, Г.Кониський, Я.Козельський, Ф.Прокопович*.

Почала формуватися історична наука. Історичні праці того часу представлені літописами *С.Величка, Г.Грабянки, Самовидця*, анонімною працею «Історія Русів».

**Література** У XVIII ст. література поповнилася новими творами різних жанрів – церковна, історична література, драма, поезія. Вона розвивалася під впливом усної народної творчості, традицій західноєвропейської та російської літератури.

### *Найвидатніші діячі літератури XVIII ст.*

Прізвище діяча	Суспільна діяльність	Творчість
<b>Г.Сковорода</b>	Український філософ, літературний діяч; випускник Києво-Могилянської академії, викладач.	Збірка віршів «Сад божественних пісень»; «Байки Харківські».
<b>І. Котляревський</b>	Український письменник і громадський діяч; випускник Полтавської духовної семінарії.	Поема «Енеїда»; ряд інших творів написаних у XIX ст.
<b>Ф.Прокопович</b>	Церковний діяч, єпископ, архієпископ. Випускник Києво-Могилянської академії, а згодом її ректор; з 1721 р. віце-президент Синоду.	«Слово про владу і честь царську»; «Духовний регламент»; публіцистика; збірки віршів; історичні твори.
<b>С.Яворський</b>	Церковний діяч, випускник Києво-Могилянської академії; а згодом її професор, монах; з 1721 р. президент Синоду	Трактат «Камінь віри».
<b>С.Величко</b>	Український літописець, випускник Києво-Могилянської академії; до 1708 р. служив у генеральній військовій канцелярії.	«Літопис подій у Південно-Західній Росії у XVII ст.».
<b>Г.Грабянка</b>	Український літописець, гадяцький полковник	Історичний твір про Б.Хмельницького і війну 1648 – 1654 рр. (вийшов у 1853 р. під назвою «Літопис Грабянки»).
<b>Д.Туптало</b>	Церковний діяч, монах, митрополит у Ростові	Багатотомний звід життя святих
<b>С.Полоцький</b>	Церковний діяч, монах, випускник Києво-Могилянської академії	«Жезл правління» - богословський трактат; збірки проповідей та віршів

**Освіта і друкарство** У першій половині XVIII ст. в Гетьманщині діяло 866 початкових шкіл, кілька середніх шкіл (колегій) у Чернігові, Переяславі, Харкові. У 1701 р. Києво-Могилянський колегіум одержав статус академії і став центром вищої освіти в Україні. Відомими викладачами академії були І.Кроковський, С.Яворський, Ф.Прокопович. Програма навчання в академії була розрахована на 12 років. На західноукраїнських землях продовжував діяти Львівський університет, заснований у 1661 р.

У Слобідській Україні в 1726 р. починає діяти Харківський колегіум, де викладали повний курс наук. Відомими викладачами колегіуму були: філософ Г.Сковорода, художник І.Саблуков, професор, автор підручників з фізики і хімії І.Двигубський, композитор, співак А.Ведель та ін. Наприкінці XVIII ст. у Харківському колегіумі вивчали: богослов'я, філософію, музику, малювання, російську, латинську, грецьку, французьку, німецьку мови, історію, фізику, математику, риторику, географію.

Певних успіхів досягла видавнича справа. У Києві, Чернігові, Бердичеві, Львові працювали друкарні. Протягом XVIII ст. удосконалилася техніка друку, покращилося оформлення книг. У 1764 р. в Єлисаветграді була відкрита друкарня з цивільним шрифтом. Пізніше такі друкарні з'явилися в Києві, Катеринославі, Харкові.

**Мистецтво і архітектура** У XVIII ст. зросла професійна майстерність діячів мистецтва. Продовжуючи кращі традиції своїх попередників, українські художники, композитори і виконавці, актори, зодчі створили твори, що захоплюють людей і в наш час: картини,

музичні твори, шедеври архітектури. В образотворчому мистецтві в XVIII ст. з'явився новий напрямок – портретний живопис. В архітектурі яскраве і своєрідне вираження знайшов стиль бароко:

- Орнаментальне ліплення;
- Складна конфігурація архітектурних споруд і масштабні об'єми.

В другій половині XVIII ст. став популярним класичний архітектурний стиль – прості за оформленням споруди, що відрізняються строгою вишуканою красою.

Видатні діячі мистецтва

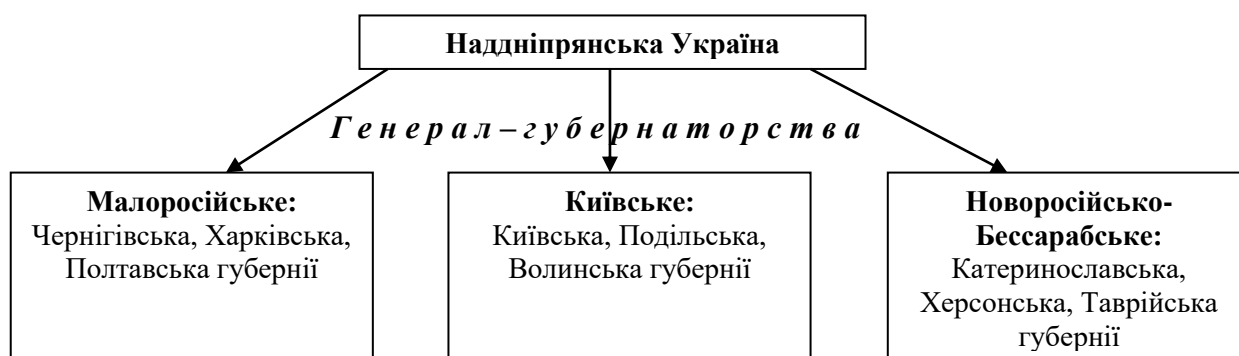
<b>Архітектура (зодчество)</b>	
С.Ковнір	Кріпак Києво-Печерської лаври, де він працював більше 60 років. Автор будівель у стилі українського бароко.
І.Григорович-Барський	Випускник Києво-Могилянської академії, архітектор. Автор будівель у стилі бароко та класицизму.
А.Меленський	Навчався в Москві та Петербурзі. 1799 – 1829 рр. був головним архітектором Києва.
<b>Художники (живописці)</b>	
Д.Левицький	Навчався у батька, українського гравера Г.Левицького та О.Антропова – відомого російського художника. Автор ряду високомистецьких портретів.
В.Боровиковський	Навчався у батька, дядька, відомого художника І.Лампі в Петербурзі. Автор портретів, мініатюр.
<b>Композитори</b>	
М.Березовський	Навчався в Київській духовній академії і Придворній співочій капелі у Петербурзі. У 1771 р. одержав звання академіка-композитора. Автор опер, духовних концертів.
Д.Бортнянський	Навчався в Придворній співочій капелі. Автор опер, хорових і духовних концертів і першої в історії російської і української музики симфонії.

## Тема 10. Українські землі в складі Російської імперії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.

### План

1. Адміністративно-територіальний устрій українських земель в складі Російської імперії
2. Україна в міжнародних відносинах першої половини XIX ст.
3. Початок національного відродження наприкінці XVIII – на початку XIX ст.
4. Масонство в Україні
5. Декабристський рух в Україні
6. Кирило-Мефодіївське товариство
7. Антикріпосницька боротьба в Україні в першій половині XIX ст.

### 1. Адміністративно-територіальний устрій українських земель в складі Російської імперії





## 2. Україна в міжнародних відносинах першої половини XIX ст.

### Російсько-турецька війна 1806 – 1812 рр.

<b>Причини війни</b>	Суперництво Росії і Туреччини, боротьба за вплив у районі Чорного моря.
<b>Хід війни</b>	- Воєнні дії розгорнулися на Чорному морі і на Дунаї; - У бойових діях взяли участь Дунайське козацьке військо і козацькі полки, розташовані в цьому регіоні.
<b>Підсумки війни</b>	У 1812 р. турецькі війська були оточені на Дунаї. Туреччина підписала Бухарестський мирний договір.
<b>Зміст Бухарестського мирного договору</b>	Росії відходили військові фортеці на Чорному морі, Бессарабія, частина Північної Буковини

Туреччина була незадоволена підсумками війни 1806 – 1812 рр., російсько-турецькі відносини залишалися напруженими. Тому незабаром, 1828 року почалася нова російсько-турецька війна. Приводом до неї послужила підтримка Росією визвольного руху балканських держав і національно-визвольна революція в Греції.

### Російсько-французька війна 1812 р.

#### Причина

Прагнення Наполеона домогтися європейського та світового панування, а для здійснення цієї мети розгромити й позбавити самостійності провідні держави Європи (насамперед Англію і Росію).

#### Плани Наполеона щодо України

- Правобережну Україну передати польському королю;
- Волинь та всю Галичину залишити австрійському імператору;
- Крим і Північне Причорномор'я – турецькому султану;
- На Лівобережжі створити так звані «наполеоніди» на чолі з французькими генералами, які б забезпечували подальші воєнні походи французів матеріальними й людськими ресурсами;
- У боротьбі проти Росії мав намір використати Задунайську Січ;
- З метою одержати підтримку українців у війні проти Росії обіцяв, що в разі його перемоги Україна отримає незалежність.
- Російсько-французька війна 1812 р.

Вторгнення наполеонівської армії в Росію викликало неоднозначну реакцію української еліти. Вона розкололась на два табори: «автономістів» і «консерваторів». До представників **автономістської течії** належала радикально мисляча частина української громадськості дворяни з Полтавщини **Мочульський (Мочуговський) та В.Лукашевич**, з Волині – **Чайковський**, з Поділля – **Марлецький**, а також визначний український письменник та громадсько-політичний діяч **Василь Капніст**. Вони сподівалися, що *Бонапарт визволить Україну з-під російської тиранії, введе в Україні нове прогресивне законодавство (Кодекси Наполеона), відродить Гетьманщину та надасть Україні автономію або навіть незалежність.*

**Консерватори**, серед яких були український письменник **Іван Котляревський**, поет **Іван Кованько**, представник колишньої козацької старшини – **Кочубей** та багато інших українських дворян, були налякані ідеями Французької революції, скасуванням Наполеоном кріпацтва у Польщі, тому бачили в російському імператорі захисника суспільного ладу і спокою. Вони сподівалися домогтися від царя відновлення автономних прав Гетьманщини після перемоги над Францією. Саме тому вони активно допомагали

російському уряду в організації опору завойовникам: давали рекрутів, забезпечували війська фуражем, кіньми, продуктами харчування. Значну роль вони відіграли в організації козацьких полків.

**Наслідки війни для України:**

- а) автономія не була відновлена;
- б) втрати українців складали майже 6 тис чол.;
- в) на землях Лівобережної України запанувала політична реакція, провідником якої став генерал Аракчєєв;
- г) боротьба з наполеонівською навалою і закордонний похід російської армії сприяли піднесенню національного духу, підштовхнули до боротьби проти кріпосництва і самодержавства.

**Російсько-турецька війна 1828 – 1829 рр.**

- Воєнні дії проходили на Дунаї, Кавказі, західному узбережжі Чорного моря;
- Російська армія одержала ряд перемог, дійшла до Стамбула (1829);
- В усіх бойових діях брали участь українці;
- В ході війни на бік Росії перейшли задунайські козаки на чолі з отаманом *Йосипом Гладким*;
- 1829 р. підписано *Адріанопольський мирний договір*, згідно з яким до Росії відійшло Кавказьке узбережжя Чорного моря;
- Козаки, що воювали з Туреччиною були об'єднані в Окреме запорозьке військо, розселені на узбережжі Азовського моря і пізніше назване *Азовським козацьким військом*;
- Перемога Росії послабила турецький вплив на південноукраїнські землі.

**3. Початок національного відродження наприкінці XVIII – на початку XIX ст.**

**Суспільно-політичний рух в Україні**

- Український: мета – національне звільнення українців;
- Російський: мета – «удосконалення» імперії, її реформування або революційне перетворення;
- Польський: мета – відродження Речі Посполитої.

**Український напрям суспільно-політичного руху за відродження української державності**

**Ініціатори** – козацька старшина (українське дворянство)

- 1791 р. – *місія В.Капніста в Берлін* – переговори з представниками прусського уряду про можливість надання допомоги українському національно-визвольному рухові;
- 80 – 90-ті роки XVIII ст. – *Новгород-Сіверський патріотичний гурток*.

**Склад:** О.Гудович, Г.Волинський, Г.Полетика та ін.

**Мета** - розвиток національної культури, відновлення автономії Гетьманщини.

**Діяльність:**

- Розповсюдження патріотичних творів, праць з історії та етнографії України: «Записки про Малоросію, її жителів та виробництва» Я.Марковича, «Історія Русів» невідомого автора та ін.;
- Створення проектів розвитку української освіти: відкриття Новгород-Сіверської гімназії та університету, заснування Академічних зборів – Академії наук;
- Відродження українських козацьких формувань.

**4. Масонство в Україні**

**Масонство** – один із різновидів суспільного руху. Головна ідея масонів: «Увесь світ – це одна велика республіка, де всі народи – одна сім'я». одна з провідних цілей масонства – об'єднання всіх народів світу на основі братерства, рівності, взаємодопомоги в розумне суспільство, у розвиток якого кожна людина робить свій внесок.

### **Особливості діяльності масонських лож в Україні:**

- Політичний характер діяльності;
- Виступи проти національного гноблення;
- Поширення ідеї слов'янської федерації

### **Найвідоміші масонські ложі в Україні:**

- 1817 р. – «Понт Евксинський», м.Одеса; засновник – О.Ланжерон;
- 1817 р. – «Три царства природи», м.Одеса; члени – Кирило й Петро Розумовські;
- 1818 – 1819 рр. – «Любов до істини», м.Полтава; члени – І.Котляревський, С.Кочубей, В.Лукашевич, С.Петровський, Г.Тарновський та ін.;
- 1818 – 1822 рр. – «Об'єднання слов'ян», м.Київ; засновники – В.Роснишевський, П.Олизар, П.Харлинський;
- 1821 – 1822 рр. – «Малоросійське таємне товариство», Полтава, Чернігів та інші міста; засновник – В.Лукашевич, члени – С.Кочубей, П.Капніст, О.Величко, І.Котляревський та ін.

1822 р. – початок переслідування владою масонських лож. Їхня діяльність на всій території Російської імперії заборонена.

### **5. Декабристський рух в Україні**

#### **Причини виникнення:**

- Вплив ідей Просвітництва;
- Розуміння передовою частиною українського суспільства того, що феодально-кріпосницькі порядки гальмують розвиток суспільства;
- Проникнення в Україну ідей Французької революції.

#### **Декабристські організації в Україні**

<b>Назва організації</b>	<b>Мета діяльності</b>
1818 – 1821 рр. – діяльність управ «Союзу благоденства» в Тульчині, Полтаві	- Повалення самодержавства шляхом воєнного перевороту
1821 р. – утворення «Південного товариства» (через розпад «Союзу благоденства») в Тульчині. Керівник – Павло Пестель, програмний документ – «Руська Правда»	- Ліквідація кріпосного права; - Україна – одна з республік Росії; - Проголошення провідної ролі росіян щодо інших народів у межах однієї держави
1823 р. – «Товариство об'єднаних слов'ян» (м.Новоград-Волинський). Керівники – Андрій і Петро Борисови, автори «Правил» і «Клятви»	- Утворення федерації усіх слов'янських республік. Україна як рівноправний член входить до федерації поряд з іншими республіками

#### **Події:**

- 14 грудня 1825 р. – повстання декабристів у Петербурзі;
- 29 грудня 1825 р. – повстання Чернігівського полку на Київщині на чолі з С.Муравйовим-Апостолом і М.Бестужевим-Рюїніним;
- 3 січня 1826 р. – повстання зазнало поразки.

#### **Причини поразки:**

- Намагання здійснити свої плани шляхом перевороту, залучаючи тільки представників дворянства;
- Відсутність підтримки народу;
- Неузгодженість дій і нерішучість керівників повстання

#### **Історичне значення:**

- Це була перша спроба повалення самодержавства;
- Виступ декабристів призвів до поширення революційної та національно-визвольної боротьби в Російській імперії;
- Декабристські ідеї надихнули наступні покоління на боротьбу із самодержавством.

## **6. Кирило-Мефодіївське товариство**

Час існування – січень 1846 – кінець березня 1847 р.;

Форма діяльності – діяло нелегально;

Засновники – М.Костомаров, В.Білозерський, М.Гулак;

### **Документи**

- «Книга буття українського народу»:
  - Створення демократичної федерації слов'янських народів;
  - Ліквідація кріпосного права та самодержавства;
  - Утвердження демократичних прав і свобод;
  - Розвиток національної мови, культури та освіти;
  - Поширення християнського порядку на весь світ.
- «Статут слов'янського братства св. Кирила і Мефодія»:
  - Об'єднання слов'янських народів в одну федеративну державу, в якій кожний народ мав зберігати свою самостійність;
  - Київ – столиця федерації;
  - Україна – незалежна держава з демократичним ладом за зразком США або Французької республіки.

### **Течії:**

- Помірковано-ліберальна: М.Костомаров, П.Куліш, В.Білозерський, П.Маркович – схилилися до реформ і «м'яких» еволюційних методів розвитку;
- Радикальна: Т.Шевченко, О.Навроцький, М.Гулак, І.Посада, Г.Андрузький – виступали за революційний переворот і встановлення республіки, знищення царської родини, за соціальне й національне звільнення українського народу.

### **Історичне значення діяльності:**

- Перша політична організація української інтелігенції, яка розробила програму національного відродження з визначеними формами й методами досягнення поставленої мети;
- Діяльність товариства започаткувала перехід від культурницького до політичного етапу боротьби за національний розвиток України;
- Кирило-мефодіївці зробили значний внесок у розвиток української національної ідеї.

## **7. Антикріпосницька боротьба в Україні в першій половині XIX ст.**

### **Причини**

#### **Соціальне гноблення:**

- Зменшення селянських земельних наділів більш ніж наполовину, знеземлення селян;
- Збільшення панщини до 4 – 6 днів на тиждень;
- Запровадження нових повинностей, податків

#### **Національне гноблення:**

- Створення за Миколи I органів державної безпеки, мета яких – контроль за Україною;
- Продовження політики русифікації.

### **Основні події:**

- Перша половина XIX ст. – виступи селян у Київській, Полтавській, Катеринославській, Херсонській, Чернігівській губерніях;
- 1812 – 1835 рр. – повстання під керівництвом *Устима Кармалюка* (тривало 23 роки); центр – Поділля, час від часу поширювалося на Волинь і Київщину. У 1835 р. Кармалюк був зрадницьки вбитий.
- Повстання козацьких полків і військових поселенців:
  - 1817 р. – повстання *бузьких козаків* (ватажки – Панас Бабиченко та Герасим Гетманенко);
  - 1819 р. – повстання *військових поселенців в м. Чугуєві* Харківської губернії;
  - 1829 р. – повстання військових поселенців в *с.Шебелинці* Харківської губернії (ватажки Степан Дьомін та Кузьма Ведерніков).

### Причини поразки

- Виступи мали стихійний характер, не були добре організовані;
- Не було узгодженості в діях між козаками та селянами;
- Виступи мали локальний (місцевий) характер;
- Селяни виступали розрізнено, були погано озброєні;
- Виступи не мали чіткої мети, селяни були сповнені наївних сподівань на «доброго царя», який захистить їх від поміщиків.

### Значення

- Повстання продемонстрували поміщикам і царському уряду силу селян, козаків і військових поселенців у боротьбі за соціальні права;
- Розхитували основи феодального ладу, наближали його падіння;
- Будили громадську думку в Україні, сприяли формуванню визвольних і революційних ідей;
- Збагатили традиції визвольної боротьби народних мас проти гнобителів

## Тема 11. Західноукраїнські землі наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

### План

1. Західноукраїнські землі в складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст.
2. Реформи Марії-Терезії та Йосипа II
3. Селянські виступи на західноукраїнських землях
4. Українське національне відродження на західноукраїнських землях
5. Національно-визвольний рух на західноукраїнських землях під час революції 1848 – 1849 рр. у Австрійській імперії

### 1. Західноукраїнські землі в складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

До складу Австрійської імперії входили: *Східна Галичина, Північна Буковина, Закарпаття*.

**Населення** Австрійської імперії складало 3,5 млн. осіб, з них українців – 2 млн. осіб.

Найвідсталіші австрійські провінції, у яких проводилася політика **національного і соціального гноблення** (великі податки, панщина, повне безправ'я кріпаків, приниження національної гідності)

### 2. Реформи Марії-Терезії та Йосипа II

#### Мета реформ

- Поліпшення господарського розвитку західноукраїнських земель та становища населення, оскільки західноукраїнські землі були джерелом поповнення державної скарбниці й армії Австрійської імперії.

Марія-Терезія (1740 – 1780 рр.)	Йосип II (1780 – 1790 рр.)
<b>Аграрна реформа</b>	
<ul style="list-style-type: none"><li>- укладення «інвентарів», де була записана кількість земель, якими володіли поміщики, і визначені повинності селян;</li><li>- обмеження застосування тілесних покарань;</li><li>- заборона панщини в неділю й свята, примусових робіт без згоди селян.</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>- звільнення селян від особистої залежності;</li><li>- чітке визначення розміру панщини: не більше трьох днів на тиждень (156 днів на рік). Для найбідніших селян ще менше;</li><li>- надання селянам мінімальних громадянських прав:<ul style="list-style-type: none"><li>• одруження без згоди поміщика;</li><li>• навчання дітей у міських школах;</li></ul></li></ul>



	<ul style="list-style-type: none"> <li>• звернення зі скаргами на поміщика;</li> <li>• ліквідація права поміщика судити селянина.</li> </ul> <p>- отримання селянською громадою права самоврядування.</p>
<b>Релігійна реформа</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>- визнання рівними в правах римо-католицької та греко-католицької церков;</li> <li>- 1774 р. – відкриття греко-католицької семінарії у Відні.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- 1781 р. – отримання всіма християнськими церквами рівних прав;</li> <li>- підпорядкування церкви державі;</li> <li>- прирівнення священників за станом до державних службовців;</li> <li>- відкриття греко-католицьких семінарій у Львові, Ужгороді.</li> </ul>
<b>Адміністративна реформа</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>- утворення Державної ради – органу влади, підпорядкованому імператору;</li> <li>- утворення постійної армії;</li> <li>- поширення австрійських законів на всю територію Австрії;</li> <li>- уведення нового кримінального кодексу, де була стаття про скасування катувань;</li> <li>- проведення політики протекціонізму торгівлі, вітчизняної промисловості;</li> <li>- проведення митної (податкової) реформи.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- введення централізованої системи управління;</li> <li>- 1786 р. – припинення дії польських законів на українських землях;</li> <li>- обмеження економічної могутності й влади дворян;</li> <li>- продовження політики протекціонізму, що сприяло розвитку капіталістичних відносин.</li> </ul>
<b>Освітня реформа</b>	
1777 р. – впровадження навчання рідною мовою в початкових класах.	Введення світської (нецерковної) освіти.

Реформи Марії-Терезії та Йосипа II не були доведені до кінця, мало що змінили в економічній ситуації на західноукраїнських землях.

### **3. Селянські виступи на західноукраїнських землях**

#### **Причини**

- Посилення соціального й національного гноблення;
- Скасування австрійським урядом деяких попередніх реформ.

#### **Основні події**

- 1810 – 1818 рр., 1831 р. – «холерні бунти» на Закарпатті;
- 1843 – 1844 рр. – повстання селян Буковини на чолі з Лук'яном Кобилицею;
- 1846 – 1848 рр. – виступи селян в Галичині.

#### **Наслідки**

- Стали однією з вирішальних передумов скасування кріпосного права, але були жорстоко придушені владою;
- Повстання показали, що селяни на західноукраїнських землях перетворилися на самостійну суспільну силу, яку не можна було недооцінювати.

### **4. Українське національне відродження на західноукраїнських землях**

#### **Клерикальне товариство греко-католицьких священників**

- Створено 1816 р. у Перемишлі;
- Члени товариства збирали український фольклор, матеріал з історії Галичини;
- Товариства пропагували українську мову і культуру;
- Єпископ Михайло Левицький, член єпархії Іван Могильницький пропагували ідеї національної самобутності і право нації зберігати свою культуру, мову, історію.

### **Гурток «Руська трійця»**

- 1833 – 1837 рр. – просвітницький гурток у Львові;
- Засновники: Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький;
- Друкували українською мовою літературно-художні альманахи (збірки): «Русалка Дністрова» (1837), «Вінок русинам на обжинки»;
- Пропагували ідеї відродження української нації і культури;
- Популяризували українську історію;
- Налагоджували, зміцнювали зв'язки з українофілами Лівобережжя, борцями за свободу Чехії, Словаччини, Словенії, що знаходилися в складі Австрійської імперії.

Діяльність гуртка викликала невдоволення поліції. Альманах «Русалка Дністрова» заборонили друкувати. М.Шашкевич організував її публікацію в Будапешті (1837 р.). До Львова він привіз 3900 примірників, але їх конфіскувала поліція. У 1843 р. М.Шашкевич помер. Я.Головацький продовжив роботу з пропаганди української культури.

### **5. Національно-визвольний рух на західноукраїнських землях під час революції 1848 – 1849 рр. у Австрійській імперії**

17 березня 1848 р. в Австрійській імперії перемогла революція. Було проголошено конституцію, що передбачала надання громадянам свободи слова, друку, зборів, скликання парламенту. Революція активізувала національно-визвольну боротьбу західних українців.

#### **Рух за національно-територіальну автономію у Східній Галичині**

##### **Центральна Рада Народова**

Ініціатори створення – поляки

##### **Мета:**

- Надати полякам у Галичині широкі політичні права;
- Перетворити Галичину на автономну провінцію Польщі;
- Заперечити право українців на окремий національний розвиток.

##### **Головна Руська Рада**

Ініціатори створення – українці

##### **Мета:**

- Розділити Галичину на Східну (українську) та Західну (польську);
- Національно-територіальна автономія Східної Галичини;
- Надати українцям доступ в усі державні установи;
- Навчання в усіх навчальних закладах рідною мовою;
- Зрівняння в правах духовництва усіх віросповідань;
- Вільний національний розвиток українців у Східній Галичині.

##### **«Руський Собор»**

Ініціатори – полонізована українська шляхта

##### **Мета:**

- Розколоти єдність українського національного руху;
- Незалежність Польщі, до складу якої повинна увійти Галичина.

### **Визначні події національно-визвольного руху**

<b>Квітень 1848 р.</b>	Австрійський уряд видав указ про скасування панщини. Мета: не допустити участі селянства в революції.
<b>Червень 1848 р.</b>	Слов'янський з'їзд у Празі. Мета: вирішення долі Галичини. Спроба примирення поляків і українців виявилася невдалою.
<b>Липень 1848 р.</b>	Скликання парламенту Австрії (рейхстагу) за участі українців: <ul style="list-style-type: none"><li>- Проголошення демократичних свобод;</li><li>- Українське питання (щодо автономії Східної Галичини) не</li></ul>

	вирішено.
<b>Жовтень 1848 р.</b>	Перший з'їзд діячів української культури і науки у Львові. Мета: розвиток культурно-просвітницького руху на західноукраїнських землях.
<b>1848 – 1850 рр.</b>	Час масового селянського руху на Буковині. 1848 – 1849 рр. – селянське повстання на чолі з Лук'яном Кобилицею. Поразка повстанців.
<b>1849 р. (наслідки боротьби)</b>	Придушення австрійською владою революційних виступів: <ul style="list-style-type: none"> <li>- Скасування всіх завойованих під час революції демократичних свобод, конституції;</li> <li>- Установлення старої системи управління;</li> <li>- Розпуск Головної Руської Ради.</li> </ul>

Революція сприяла піднесенню національно-визвольної боротьби українського народу, зближенню українців Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття.

## Тема 12. Українська культура у першій половині XIX ст.

### Досягнення української культури у першій половині XIX ст.

<i>Освіта</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- створено 10 гімназій (Новгород-Сіверська, Харківська, Київська, Сімферопольська та ін.);</li> <li>- відкрито ліцеї у Ніжині, Одесі, Крем'янці;</li> <li>- відкрито жіночі привілейовані навчальні заклади – інститути шляхетних дівчат у Харкові, Полтаві, Одесі, Керчі, Києві;</li> <li>- відкрито Харківський (1805), Київський (1834) університети, Науково-дослідницький інститут Оссолинських</li> </ul>
<i>Наука</i>	<p><b>Філософія</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- спостерігався подальший прогрес в області філософських і суспільно-політичних знань. Просвітницькі ідеї, питання розвитку економіки, морального перетворення суспільства були розроблені в працях великих філософів І.Ризького, П.Лодія, К.Зеленецького, А.Дудровича, М.Пашкевича та ін.</li> </ul> <p><b>Історія</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- видано праці відомих українських істориків: М.Костомарова «Богдан Хмельницький» і «Бунт Стеньки Разіна», І.Срезневського «Запорозька старовина» та ін.;</li> <li>- почалася робота зі збору, вивченню, публікації історичних документів про минуле України. Цю роботу очолила Тимчасова комісія для розбору древніх актів (Київ);</li> <li>- М.Максимович (історик, філолог, натураліст, перший ректор Київського університету) видав три збірки українських народних пісень: «Малоросійські пісні», «Українські народні пісні»;</li> <li>- український історик, етнограф і поет М.Маркевич зібрав колекцію історичних документів XVIII ст. На основі історичних документів М.Маркевич написав 3-5 томи «Історії Малоросії», що стали досягненням української історичної науки.</li> </ul> <p><b>Математика</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- випускник Харківського університету М.Остроградський став ученим зі світовим ім'ям. Праці з математичного аналізу, теоретичної математики, теорії чисел, алгебри, математичної фізики.</li> </ul> <p><b>Природничі науки</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- у Харківському, Київському університетах проводилися роботи, які</li> </ul>

	<p>започаткували розвиток хімічної науки;</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- започаткований розвиток ботаніки і біології;</li> <li>- фундаментальні праці з ботаніки створив М.Максимович;</li> <li>- почали діяти астрономічні обсерваторії (Харківська, Миколаївська, Київська);</li> <li>- розпочалося геологічне вивчення території України; організовано роботи з акліматизації, рослинництва у Харківському ботанічному саду (1804) та ін., на дослідних полях.</li> </ul>
<i>Література</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- розвиваються різноманітні жанри і стилі (класицизм, сентименталізм, романтизм, реалізм, проза, поезія, а також жанри літературної балади, романсу, поеми, трагедії на фольклорній основі);</li> <li>- з'явилася плеяда талановитих письменників: Г.Квітка-Основ'яненко, П.Гулак-Артемівський, Є.Гребінка, Л.Боровиковський, М.Костомаров, О.Духнович, П.Куліш, М.Гоголь;</li> <li>- досягла розвитку творчість Т.Шевченка: була створена збірка віршів «Кобзар» і поема «Гайдамаки».</li> </ul>
<i>Образотворче мистецтво</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- високого рівня досягла творчість портретистів: В.Боровиковського, В.Тропініна, Г.Васька, К.Павлова; пейзажистів: І.Сошенка, В.Штернберга, Т.Шевченка; майстрів жанрових картин: Л.Жемчужникова, К.Трутовського та ін.</li> </ul>
<i>Друкування</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- з'явилися перші періодичні видання в багатьох містах (газети: «Харківський тижневик», «Харківські вісті», «Одеський вісник», «Київські оголошення»; журнали: «Український вісник», «Харківський Демокрит», «Український журнал»);</li> <li>- з 1838 р. в усіх губернських центрах почали виходити офіційні «Губернські відомості».</li> </ul>
<i>Музика і театр</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- зразками музичного мистецтва стали симфонічні і камерно-інструментальні твори І.Вітківського, О.Данилевського, С.Гулака-Артемівського;</li> <li>- 1810 р. в Одесі був заснований оперний театр;</li> <li>- 1819 р. у Полтавському театрі (заснованому В.Гоглем-Яновським, батьком М.Гоголя) уперше був поставлений музичний спектакль «Наталка Полтавка» за п'єсою І.Котляревського. Ця подія стала датою народження українського професійного театру</li> </ul>

### Тема 13. Наддніпрянська Україна та західноукраїнські землі в другій половині XIX ст.

#### *План*

1. Кримська війна 1853 – 1856 рр.
2. Особливості соціально-економічного розвитку українських земель напередодні селянської реформи
3. Селянська реформа 1861 р. в Україні
4. Реформи адміністративно-політичного управління 60 – 70х років XIX ст.
5. Економічна політика російського царизму в Україні в пореформений період.
6. Суспільно-політичний рух у Наддніпрянській Україні в другій XIX ст.
7. Національна політика російського уряду в Україні
8. Західноукраїнські землі в складі Австрійської імперії в другій половині XIX ст.
9. Виникнення політичних партій у другій половині XIX ст.
10. Культура України в другій половині XIX ст.

## **1. Кримська війна 1853 – 1856 рр.**

### **Причини**

- Зіткнення політичних інтересів Англії, Росії, Австрії та Франції на Балканах та Близькому Сході;
- Туреччина намагалася взяти реванш за всі свої попередні поразки у військових конфліктах з Росією;

### **Приводом**

- Послужив перегляд у Лондонській конвенції правового режиму перетину російських судів протоки Босфор, що викликало обурення з боку Російської імперії, так як вона значно ущемляє в правах.

Щоб не допустити посилення впливу Росії, в 1853 р. Францією і Англією був укладений таємний договір, метою якого було протистояння інтересам Російської корони, яке полягало в дипломатичній блокаді. Російська імперія розірвала всі дипломатичні відносини з Туреччиною, на початку жовтня 1853 р. почалися бойові дії.

### **Військові дії в Кримській війні.**

Протягом перших півроку військових дій, Російська імперія отримала ряд приголомшуючих перемог: ескадра адмірала Нахімова фактично повністю знищила турецький флот, взяла в облогу Сілістрію, припинили спроби турецьких військ захопити Закавказзя.

Побоюючись того, що Російська імперія може на протязі місяця захопити Османську імперію, у війну вступили Франція і Англія. Вони хотіли здійснити спробу морської блокади, направивши свою флотилію на великі російські порти: Одесу і Петропавлоск-на-Камчатці, проте їх план не увінчався бажаним успіхом.

У **вересні 1854 р.**, консолідувавши свої сили, англійські війська зробили спробу захопити Севастополь. Перша битва за місто на річці Альмі була невдалою для російських військ. Наприкінці вересня почалася героїчна оборона міста, яка тривала цілий рік.

Незважаючи на героїзм російської армії, Севастополь вона відстояти не змогла. Війська Російської імперії змушені були покинути місто.

### **Наслідки Кримської війни**

У березні 1856 р., Росія підписала Паризький мирний договір з європейськими країнами та Туреччиною. Російська імперія втратила свій вплив на Чорному морі, воно було визнане нейтральним. Кримська війна завдала величезної шкоди економіці країни.

Прорахунки Миколи I полягав у тому, що феодально-кріпосницька імперія на той момент не мала шансів перемогти сильні європейські країни, які мали значні технічні переваги. Поразка у війні стало основною причиною початку проведення новим російським імператором Олександром II ряду соціальних, політичних та економічних реформ.

## **2. Особливості соціально-економічного розвитку українських земель напередодні селянської реформи 1861 р.**

### **Криза кріпосної системи**

#### **Причини:**

- Втягування українських земель у світовий поділ праці (світовий ринок);
- Неефективність праці кріпаків;
- Відставання Росії від провідних країн світу.

#### **Прояви:**

- Збільшення панщини до 6 днів;
- Зниження продуктивності праці кріпаків;
- Переведення селян у розряд двірських;
- Втягування усе більшої кількості поміщицьких і селянських господарств у ринкові відносини;
- Поразка Росії у Кримській війні 1853 – 1856 рр.;

- Селянські заворушення;
- Початок промислового перевороту.

Невдоволення кріпосним правом виявляли пригноблені поміщиками селяни. Ліквідації кріпосництва вимагала українська інтелігенція. Розуміли невідворотність змін і правлячі кола суспільства. Усі суспільні суперечності загострила Кримська війна.

### 3. Селянська реформа 1861 р. в Україні

#### Мета:

- Подолання кризи кріпосного господарства;
- Зміцнення монархічної влади;
- Збереження панування на селі її опори – поміщиків.

#### Форма проведення:

- Реформа була запропонована «верхами» і здійснювалася під їхнім керівництвом та контролем.

#### Основний законодавчий акт реформи

- 19 лютого 1861 р. – Маніфест про скасування кріпосного права і «Положення про селян, звільнених від кріпосної залежності» Олександра II.

#### Суть селянської реформи

- *Одержання селянами особистої свободи:*
  - Поміщик не мав права купувати, продавати, дарувати селян;
  - Селяни могли брати шлюб без дозволу поміщика, поступати на службу або вступати до навчальних закладів, переходити до інших верств населення (міщан, купців та ін.).
- *Одержання селянами економічних прав:*
  - Отримали право укладати договори й торгові угоди, вільно займатися промислами чи торгівлею, придбати рухоме та нерухоме майно, вільно ним розпоряджатися та одержувати його у спадщину за законом.
- *Одержання селянами права на власну землю:*
  - За землю селяни сплачували викуп (20% суми викупу – одноразово; 80% суми уряд мав компенсувати у вигляді облігацій), а селяни повинні були виплачувати цю суму з відсотками протягом 49 років (до 1907 р. селяни виплатили державі понад 1,5 млрд. крб., що набагато перевищувало вартість землі);
  - До переходу на викуп (до укладення викупної угоди про сплату 20%) селянин повинен був працювати на панщині або сплачувати оброк (за згодою з поміщиком);
  - 94% селянських родин одержали мізерні наділи (близько 5 десятин);
  - Державні селяни (їх було в Україні 50%) і козаки одержали свободу та землю пізніше, але їхні наділи були більші й коштували менше.
- *Зміцнення системи взаємин між поміщиком і селянином*
  - Поміщик не мав права встановлювати додаткові повинності.

#### Особливості селянської реформи:

- На Лівобережжі й у Південній Україні надавали земельні наділи значно менші, ніж в інших місцевостях Росії;
- Щоб залучити на свій бік селян, уряд дав їм на Правобережжі на 18% більше земель, але за більш високими цінами. Однак викуп було зменшено на 20%;
- В Україні угода про викуп мала особистий характер (у Росії вона укладалася між поміщиком і громадою);
- В Україні поміщикам у ході реформи вдалося переділити землю і залишити у своїй власності найбільш родючі наділи.

#### Наслідки реформи

<i>Позитивні</i>	<i>Негативні</i>
- Дала потужний імпульс розвитку ринкових відносин;	- Залишилися пережитки феодальної системи господарювання:

	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Поміщицьке землеволодіння;</li> <li>• Безземелля селян;</li> <li>• Викупні платежі.</li> </ul>
- Поліпшився стан господарства;	- Вільні селяни не були рівні з іншими членами суспільства
- Пожвавилася технічне переоснащення сільськогосподарського виробництва;	- Реформа здійснювалася за рахунок селян;
- Більш чіткою стала спеціалізація окремих районів України	- Поміщикам вдалося залишити у своїй власності найбільш родючі землі

#### **4. Реформи адміністративно-політичного управління 60 – 70-х років XIX ст.**

<b>Дата і вид реформи</b>	<b>Зміст реформи</b>
<b>1864 р. – судова реформа</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Запровадження єдиного для всіх безстанового суду, що складався з коронного суду (у кримінальних справах) і мирового суду (у цивільних і дрібних кримінальних справах);</li> <li>- Суд став відкритим із залученням преси і публіки;</li> <li>- Запроваджувався суд присяжних;</li> <li>- Обвинувачення підтримував прокурор, захист – адвокат.</li> </ul>
<b>1864 р. – земська реформа</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Створення виборних органів влади в межах губернії, повіту – земств, де були представлені всі стани;</li> <li>- Вирішення земствами господарських і соціально-культурних питань;</li> <li>- Позбавлення земств політичних прав.</li> </ul>
<b>1870 – 1876 рр. – реформа місцевого самоврядування</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Створення виборних органів влади – міських дум, що мали свій виконавчий орган – міську управу на чолі з міським головою;</li> <li>- Вирішення місцевими думами питань місцевого благоустрою, охорони здоров'я, освіти, розвитку промисловості й торгівлі.</li> </ul>
<b>1864 – 1883 рр. – військова реформа</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Розподілення території Росії на 10 військових округів;</li> <li>- Створення в Україні трьох військових округів: Київського, Одеського, Харківського;</li> <li>- Запровадження з <b>1874 р. загальної військової повинності</b> для чоловіків з 21 року (піхота – 6 років, флот – 7 років, для осіб з вищою освітою термін служби скорочувався у двічі);</li> <li>- Скасування тілесних покарань в армії.</li> </ul>
<b>1864 р. – шкільна реформа</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Запровадження єдиної системи початкової освіти;</li> <li>- Створення мережі чоловічих, жіночих, класичних, реальних гімназій;</li> <li>- Отримання права на освіту представниками усіх станів, що були здатні заплатити за навчання.</li> </ul>
<b>1865 р. – реформа цензури</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Створення спеціальних органів цензури;</li> <li>- Підпорядкування цензурних установ Міністерству внутрішніх справ.</li> </ul>
<b>1862 – 1864 рр. – фінансова реформа</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Централізоване управління грошовим господарством доручене Міністерству фінансів;</li> <li>- Створення Державного банку (1860 р.);</li> <li>- Запровадження єдиного Державного ревізійного центру;</li> <li>- Створення єдиних державних кас, де зосереджувалися</li> </ul>

	усі прибутки та видатки держави.
--	----------------------------------

Реформи 60 – 70-х років XIX ст. були обмеженими, непослідовними, половинчастими, однак вони стали першим кроком на шляху реформування адміністративно-політичного управління Російської імперії.

##### **5. Економічна політика російського царизму в Україні в пореформений період**

Росія проводила колоніальну політику щодо українських земель:

- Експлуатація природних і людських ресурсів;
- Надання переваги тим галузям економіки України (вугледобувна, металургійна, залізнична та ін.), що повинні були задовольняти потреби Російської імперії;
- Однобічний колонізаторський характер товарообміну України з Росією: в основному з України за низькими цінами постачалися промислова сировина і напівфабрикати, а з Росії в Україну відправлялися готові промислові товари за більш високим цінами;
- Гальмування розвитку окремих галузей, які б могли скласти конкуренцію російським товаровиробникам (наприклад, легка промисловість);
- Отримані з України прибутки направлялися не на розвиток інших регіонів Російської імперії;
- Будівництво залізниць в Україні визначалося не економічними, а воєнно-стратегічними потребами.

У 60 – 90-х роках XIX ст. Наддніпрянська Україна переживала економічне піднесення. Швидко формувалася новий капіталістичний устрій.

##### **6. Суспільно-політичний рух у Наддніпрянській Україні в другій XIX ст.**

**Українські суспільно-політичні організації другої половини XIX ст. та основний зміст їх діяльності**

Назва	Лідери	Цілі
<b>Хлопомани (1859 – 1861 рр.)</b>	В.Антонович, Т.Рильський, Б.Познанський, П.Житецький	- ліквідація царату; - скасування кріпосного права; - демократизація суспільних відносин; - активне служіння народу; - освіта українського селянства.
<b>Старі громади (поч. 70-х рр.)</b>	В.Антонович, М.Драгоманов, П.Чубинський, О.Русов, С.Подолінський	- перетворення Росії на федерацію і надання Україні широкої автономії; - розвиток української культури; - демократичні реформи.
<b>Молоді громади (70 – 90-ті рр.)</b>	М.Драгоманов, М.Зібер, С.Подолінський	- повалення самодержавства; - ліквідація пережитків кріпосного права; - політичні свободи; - незалежність української держави; - розвиток української культури.
<b>«Братство тарасівців» (1892 – 1893 рр.)</b>	І.Липа, Б.Грінченко, М.Міхновський, В.Шебет, В.Боровик	- визнання Російської імперії окупантом і гнобителем України; - вимога повної державно-політичної незалежності України; - ідея єдності українських земель.

##### **Рух народників в Україні (70 – 90-ті роки XIX ст.)**

У 70-ті роки почалася революційна діяльність народників. В 1873 р. Ф.Волховський заснував організацію народників в Одесі. Невеликий кружок народників



був організований у Києві – «Київська комуна». Згодом гуртки з’являються в Харкові, Чернігові та інших містах.

#### **Цілі народництва:**

- Підвищити культуру селян;
- Організувати селянську революцію;
- Після революції ввести самоврядування селянських громад;
- Усю землю передати у власність селянам.

<b>«Ходіння в народ»</b>	<b>«Чигиринська змова»</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Народники приїжджали до сіл, де працювали вчителями, лікарями, писарями, вели революційну пропаганду;</li> <li>- Навчали селян грамоті і міським професіям;</li> <li>- Носили селянський одяг, намагалися бути схожими на селян у поведінці, хибно вважаючи, що селяни більш довірятимуть їм;</li> <li>- Не змогли підняти селян на революцію.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Група народників організувала в Чигиринському повіті Київської губернії повстання селян;</li> <li>- Бачачи, що селяни вірять у «доброго царя», народники сфабрикували «царську грамоту»;</li> <li>- У «царській грамоті» селян закликали не сплачувати податків, захоплювати землю, створювати збройні «таємні дружини», готувати загальне повстання;</li> <li>- У 1877 р. змова була розкрита царською владою, члени групи заарештовані, засуджені до каторги і заслання.</li> </ul>

Наприкінці XIX ст. роль народників у суспільно-політичному житті країни значно знизилася. У 1881 р. після вбивства петербурзькими народниками царя Олександра II організації народників були ліквідовані.

#### **7. Національна політика російського уряду в Україні**

- Не допускався розвиток українського національного руху. Контролювалися всі громадські організації (часто застосовувалися арешти, заслання та інші покарання);
- Була заборонена українська мова (щодо цього питання уряд видав два укази – у 1863 р. і в 1876 р.);
- Згідно з указом міністра внутрішніх справ П.Валуєва у 1863 р. заборонялося друкувати навчальну літературу українською мовою;
- Згідно з указом (1876 р.) царя Олександра II – Емський указ – заборонялося ввозити з-за кордону книги українською мовою, викладати, ставити театральні спектаклі українською мовою. Проти членів громад і вчителів-українофілів передбачалося провести репресії;
- Вилучалося з уживання слово «Україна», його замінили назвою «Малоросія»;
- Уряд сприяв переселенню на Південь і до центральних районів України російського населення.

#### **8. Західноукраїнські землі в складі Австрійської імперії в другій половині XIX ст.**

**Течії суспільно-політичного руху на західноукраїнських землях**

**«Москвофіли»** (Галичина, Буковина, Закарпаття)

**Ідеологи:** І.Наумович, Д.Зубрицький, А.Добрянський, І.Раковський.

**Фінансова підтримка** – таємна допомога з боку Росії.

**Соціальна база:** консервативна інтелігенція, духовництво, сільська буржуазія.

**Створили** – «Руську раду» - 1870 р. (політична організація).

**Друковані видання:** газета «Слово», журнали «Галичина», «Лада».

**Діяльність:**

- Покладали надії на допомогу Росії і прагнули до приєднання Західної України до Росії;
- Заперечували існування східнослов'янських націй (української, білоруської, російської), а отже, і їхніх незалежних держав;
- Відстоювали тезу «єдиної і неподільної російської народності», до якої зараховували й населення Західної України;
- Ігнорували українську мову.

**Народовці** (Галичина, Буковина, Закарпаття)

*Ідеологи:* В.Барвинський, В.Навроцький, Ю.Романчук, А.Вахнянин.

*Фінансова підтримка* – діячі національно-визвольного руху Наддніпрянщини.

*Соціальна база:* молода західноукраїнська інтелігенція – вчителі, студенти.

*Створили:* «Руську бесіду» - 1861 р., «Просвіту» - 1868 р., Літературне товариство ім. Т.Шевченка (ЛТШ) – 1873 р., з 1892 р. – Наукове товариство ім. Т.Шевченка (НТШ).

*Друковані видання:* журнали «Вечорниці», «Мета», «Нива», «Русалка», «Зоря» та ін.

*Діяльність:*

- Виступали за єдність всіх українських земель;
- За розвиток єдиної української мови на основі народного говору;
- Прагнули розбудити національну свідомість української молоді;
- Присвятили себе служінню українському народу, тому й одержали свою назву.

**Радикали** (Галичина)

*Ідеологи:* І.Франко, М.Павлик, О.Терлецький, С.Данилович, М.Драгоманов.

*Фінансова підтримка* – діячі національно-визвольного руху Наддніпрянської України.

*Соціальна база:* молода інтелігенція, яка критично ставилася до діяльності «москвофілів» і народовців.

*Створили:* «Народну раду» 1885 р. – продовжувач справи «Головної руської ради».

*Друковані видання:* журнал «Громадський друг» (пізніше називався «Дзвін», «Молот»).

*Діяльність:*

- Прагнули надати українському руху більш рішучого характеру;
- Виступали проти залишків кріпацтва;
- За передачу землі селянам;
- За возз'єднання всіх українських земель;
- За національне й соціальне звільнення;
- Прагнули захищати інтереси селян і робітників у конкретних справах (закликали до страйків, мітингів під гаслами зниження податків, підвищення заробітної плати й т.п.).

**Заснування й діяльність культурно-освітнього товариства «Просвіта» і літературного товариства ім. Т.Шевченка**

Дата, назва організації	Мета діяльності	Форми діяльності
1868 р. – утворення культурно-освітнього товариства «Просвіта»	Дати народу сучасну освіту	- ознайомлення простих людей із сучасними методами ведення сільського господарства, з домашніми промислами; - фінансування діяльності кооперативних організацій.
1873 р. – утворення Літературного товариства ім. Т.Шевченка (у 1892 р. – Наукове товариство ім. Т.Шевченка, голова у 1897 – 1913 рр. – М.Грушевський)	Розвиток української словесності	- культурно-просвітницька робота, видання часописів «Правда» і «Зоря»; - діяльність філологічної, історико-філософської, математико-природничо-медичної секції

## 9. Виникнення політичних партій у другій половині XIX ст.

Назва політичної партії	Дата заснування	Лідери	Програмна мета
<b>Русько-українська радикальна партія (РУРП)</b> – перша українська політична партія	1890 р.	І.Франко, М.Павлик, С.Данилович, Є.Левицький	- утворення Української держави в складі Австро-Угорської імперії; - боротьба проти економічного і національного гноблення українців.
<b>Українська національно-демократична партія (УНДП)</b>	1899 р.	В.Охримович, Є.Левицький, Т.Окуневський, І.Франко	Боротьба за національну самостійність України.
<b>Українська соціал-демократична партія (УСДП)</b>	1899 р.	М.Ганкевич, Д.Бачинський, Р.Яросевич, С.Вітик	Утворення вільної держави українського народу – Української республіки шляхом реформ завдяки парламентським методам боротьби.

## 10. Культура України в другій половині XIX ст.

Умови розвитку культури України в другій половині XIX ст. були суперечливими.

### Сприяли піднесенню:

- Реформи 60 – 70-х рр. (скасування кріпацтва, освітянська, судова, міська, земська);
- Бурхливий розвиток фабрично-заводського виробництва, ринкових відносин вимагали більш високого рівня освіти населення, висококваліфікованих фахівців у різних галузях знань.

### Ускладнювали розвиток:

- Політика русифікації, полонізації, мадяризації, понімечення з боку Російської та Австро-Угорської імперій;
- Чисельні заборони урядів обох імперій у вигляді законів, указів, циркулярів;
- Переслідування владою передових діячів української культури.

<i>Освіта</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- збільшилася кількість земських шкіл, середніх навчальних закладів, реальних училищ;</li> <li>- підвищився професійний рівень вчителів і викладачів;</li> <li>- 1865 р. – засновано Новоросійський (м. Одеса) університет, 1875 р. – Чернівецький університет;</li> <li>- 1878 р. – відкрито доступ в університети жінкам.</li> </ul>
<i>Наука</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- проведено дослідження з механіки і математики, гідродинаміки, теорії пружності, математичної фізики, геометрії, металознавства, машинобудування. Сформувалася алгебраїчна школа Д.Граве;</li> <li>- розпочаті роботи з загальної хімії (М.Бекетов, С.Реформатський та ін.);</li> <li>- створено методики акліматизації рослин і тварин, а також селекції (Л.Симиренко);</li> <li>- успішно розвивалася філософія (П.Куліш, В.Антонович, М.Павлик, М.Коцюбинський та ін.);</li> <li>- епідеміологи Д.Заболотний, М.Гамалія, В.Високович розробили методи боротьби з епідемічними захворюваннями (зокрема, чумою);</li> </ul>

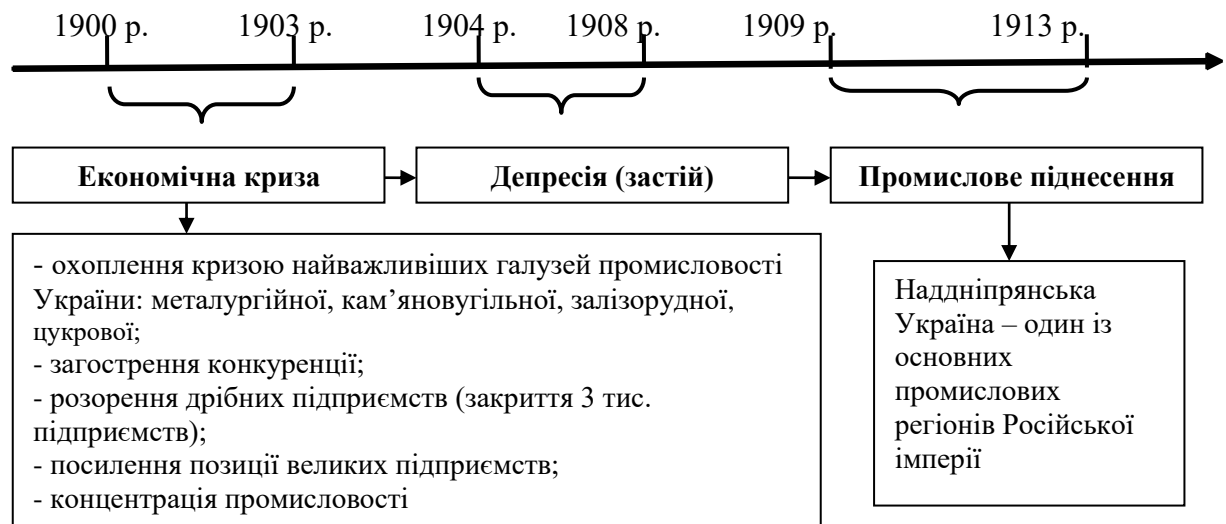
	<ul style="list-style-type: none"> <li>- значний внесок у науку внесли: вчені-ботаніки (С.Навашин, В.Липський); біохіміки (О.Данилевський); історики (М.Грушевський, О.Єфименко, Д.Багалій, М.Аркас);</li> <li>- створені нові астрономічні обсерваторії (Одеська), метеорологічна станція (перша в Одесі, у 1895 р.); радіологічні лабораторії (перша – у Новоросійському університеті);</li> <li>- центрами культури, освіти, науки стали університети – Київський, Харківський, Новоросійський. Тут працювали видатні вчені: М.Костомаров, М.Максимович, Д.Граве, М.Бекетов, Д.Багалій, А.Потебня, І.Мечников, І.Сеченов, М.Стражеско та багато інших;</li> <li>- значний внесок у науку внесли учені Львівського університету: С.Банах (математик, автор функціонального аналізу), Б.Дибовський (зоолог), П.Лодій (філософ), Ф.Циркель (геолог, автор підручників з мінералогії) та ін.;</li> <li>- велику наукову працю вели наукові товариства (Наукове товариство ім. Т.Шевченка, Українське наукове товариство та ін.)</li> </ul>
<i>Література</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- створені шедеври української літератури (І.Нечуй-Левицький, П.Мирний, І.Карпенко-Карий, І.Франко, Л.Українка, М.Коцюбинський, О.Кобилянська, М.Вовчок, В.Винниченко та ін.);</li> <li>- розквіт української новели (В.Стефаник, М.Коцюбинський, Л.Мартович та ін.);</li> <li>- високого рівня досягла творчість поетів В.Шашкевича, А.Павловича, Ю.Федьковича, І.Франка, М.Старицького та ін.</li> </ul>
<i>Образотворче мистецтво</i>	<p><i>Реалізм:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- створені довершені зразки живопису: пейзажі, портрети, батальні, історичні картини (І.Труш, С.Васильківський, М.Пімоненко, А.Новаковський та ін.).</li> </ul> <p><i>Імпресіонізм:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- високого рівня досягла творчість М.Бурачека і С.Святославського.</li> </ul> <p><i>Політична карикатура:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- почали виходити сатиричні журнали «Дзвін», «Комар», «Шершень», оформлювані художниками В.Резниченком, Ф.Красицьким та ін.</li> </ul> <p><i>Романтизм:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- талановиті твори в цьому стилі створили: І.Їжакевич, А.Манастирський та ін.</li> </ul>
<i>Музика і театр</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- відбулося становлення національної української музики (М.Лисенко, С.Гулак-Артемівський, П.Сокальський, М.Вербицький, М.Аркас та ін.);</li> <li>- наприкінці XIX ст. успішно працювали стаціонарні оперні театри в Києві, Харкові, Одесі; музичний театр у Львові;</li> <li>- значний внесок у розвиток музики внесли композитори Д.Сичинський, С.Людкевич, М.Леонтович та ін.;</li> <li>- у спектаклях розкрилися акторські дарування М.Заньковецької, А.Борисоглебської, П.Саксаганського та ін.;</li> <li>- на західноукраїнських землях в українському професійному театрі «Руська бесіда» працювали обдаровані актори Т.Бачинська, І.Стадник, І.Рубчак та ін.</li> </ul>
<i>Архітектура</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- формується український національний стиль в архітектурі (будинок Полтавського земства – архітектор В.Кричевський; будинок товариства «Дністер» у Львові – архітектор І.Левинський);</li> <li>- подальший розвиток одержала майстерність архітекторів, що працювали у класичному стилі (П.Альошин, В.Осьмах, О.Бекетов та ін.)</li> </ul>

## Тема 14. Наддніпрянська Україна та західноукраїнські землі на початку XX ст.

### План

1. Періоди економічного розвитку Наддніпрянської України
2. Утворення українських політичних партій на Наддніпрянщині
3. Україна в роки російської революції 1905 – 1907 рр.
4. Наддніпрянська Україна в 1907 – 1914 рр.
5. Український політичний рух на західноукраїнських землях на початку XX ст.
6. Культура України на початку XX ст.

### 1. Періоди економічного розвитку Наддніпрянської України



### 2. Утворення українських політичних партій на Наддніпрянщині

Назва, дата, місце заснування, лідери	Програмові завдання	Шляхи досягнення мети, форми діяльності
<b>РУП (Революційна українська партія),</b> 1900 р., Харків. <i>Д. Антонович,</i> <i>Б. Каменський,</i> <i>М. Міхновський</i>	Перший програмний документ – брошура «Самостійна Україна» (автор – М. Міхновський). <b>Ідейні положення:</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Автономія України в складі Росії;</li> <li>- Майбутнє України слід шукати на селі, яке зберігає свій національний характер.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Розповсюдження брошур, газет на селі;</li> <li>- Створення мережі місцевих організацій у Києві, Полтаві, Лубнах, Прилуках, Катеринославі, Львові.</li> </ul>
<b>УНП (Українська народна партія),</b> 1902 р., Харків. <i>М. Міхновський,</i> <i>О. Макаренко</i>	Програма – «Десять заповідей УНП» (автор – М. Міхновський), 1903 р. <b>Ідейні положення:</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Утворення самостійної демократичної держави – України;</li> <li>- Основне гасло – «Україна для українців»;</li> <li>- Встановлення президентської республіки;</li> <li>- Соціальні гарантії для широких верств населення;</li> </ul>	1903 р. – створення М. Міхновським при УНП напіввоєної організації, що здійснювала політичні терористичні акції: 1904 р. у Харкові, 1909 р. у Києві. Фактично М. Міхновський виклав теоретичні основи українського націоналізму.

	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Передача землі у власність селянам</li> </ul>	
<b>УСДП (Українська соціал-демократична спілка), 1904 р., Львів.</b> <i>М.Меленевський, О.Скоропис-Йолтуховський</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Проголошувала себе виразником інтересів всіх робітників незалежно від їх національності;</li> <li>- Земельне питання пропонувала вирішити на всенародно обраний Конституційній раді</li> </ul>	1905 р. – ввійшли до складу Російської соціал-демократичної робітничої партії (меншовиків) (РСДРП (м))
<b>УДП (Українська демократична партія), 1904 р., Київ</b> <i>О.Лотоцький, В.Чеховський, С.Чикаленко, Є.Тимченко</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Автономія України в межах Російської імперії;</li> <li>- Російська імперія – конституційна монархія;</li> <li>- Загальнонародна власність</li> </ul>	Здійснення змін шляхом реформ
<b>УРП (Українська радикальна партія), 1904 р., Київ.</b> <i>Б.Грінченко, С.Єфремов, Д.Дорошенко</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Автономія України;</li> <li>- Встановлення конституційної монархії в Росії.</li> </ul>	
<b>УСДРП (Українська соціал-демократична робітнича партія), 1905 р.</b> <i>В.Антонович, В.Винниченко, С.Петлюра, М.Порш</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Національно-культурна автономія України у складі Росії;</li> <li>- Об'єднання з РСДРП на федеративних засадах;</li> <li>- Ліквідація приватної власності;</li> <li>- Передача великого поміщицького землеволодіння органам місцевого самоврядування.</li> </ul>	Не розділяли революційний екстремізм Російської соціал-демократичної партії (РСДП).
<b>УДРП (Українська демократично-радикальна партія), 1905 р., Київ.</b> <i>С.Єфремов, Є.Чикаленко, І.Шраг</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Національна і культурна автономія України;</li> <li>- Ліквідація самодержавства;</li> <li>- Перетворення Російської імперії на конституційну монархію;</li> <li>- Проголошення демократичних свобод;</li> <li>- Проведення земельної реформи</li> </ul>	1907 р. перейменована в Українську трудову партію.

На початку XX ст. в Наддніпрянській Україні також виникли такі партії як: 1903 р. – Українська соціалістична партія (УСП), лідер – Г.Ярошевський; 1906 р. – Українська

партія соціалістів революціонерів (УПСР) – есери, лідери: Л.Ковалів, П.Христюк, М.Шраг; 1908 р. – Товариство українських поступовців (ТУП) - з 1917 р. УПСФ (Українська партія соціалістів-федералістів - есефи), лідери: Д.Дорошенко, С.Єфремов.

### **3. Україна в роки російської революції 1905 – 1907 рр.**

#### **Характеристика революції 1905 – 1907 рр.**

##### **Причини:**

- Пережитки феодалізму: самодержавна форма правління, поміщицьке землеволодіння, станові привілеї;
- Самодержавство: знищувались будь-які прояви волелюбності, відсутність демократичних свобод;
- Аграрне питання: малоземелля і безземелля селян;
- Жорстока експлуатація робітників, безробіття;
- Національне гноблення;
- Падіння авторитету царату, особливо через поразку в російсько-японській війні 1904 – 1905 рр.

**Характер** – демократична революція.

##### **Завдання:**

- Повалення самодержавства і встановлення демократичної республіки;
- Проголошення політичних прав і свобод громадян;
- Ліквідація поміщицького землеволодіння і перерозподіл земель, докорінна зміна умов життя селян;
- Встановлення 8-годинного робочого дня, мінімального розміру заробітної плати, пенсій, необхідного соціального захисту;
- Ліквідація національного гноблення.

##### **Привід до початку**

- Розстріл мирної демонстрації в Санкт-Петербурзі 9 січня 1905 р. – «Кривава неділя».

#### **Основні етапи революції**

##### **I етап – 9 січня – вересень 1905 р. – початок, наростання і розвиток революції:**

- *Робітничі страйки*: в Києві, Житомирі, Катеринославі, Горлівці, Харкові, Миколаєві;
- *Селянські виступи*: на Лівобережжі, у Степовій Україні та інших районах;
- *Виступи на флоті*: 14 – 25 червня 1905 р. – повстання на броненосці «Потьомкін» (організатори – Григорій Вакуленчук і Панас Матюшенко, вихідці з України).

##### **II етап – жовтень – грудень 1905 р. – найвище піднесення революції, перехід до збройного повстання:**

- *Робітничі страйки та мітинги*: в Харкові, Катеринославі, Одесі, Донбасі;
- *Створення органів загальнореволюційної боротьби* – рад робочих депутатів (у Катеринославі, Києві, Миколаєві, Одесі, Маріуполі);
- *Селянські виступи*: 18 – 21 грудня 1905 р. – у с. Великі Сорочинці на Полтавщині, с. Вихвостов на Чернігівщині;
- **17 жовтня 1905 р. – підписання Миколою II Маніфесту про громадянські права;**
- *Виступи в армії та на флоті*: 15 – 16 листопада 1905 р. – повстання моряків 12 кораблів Чорноморського флоту під командуванням лейтенанта П.Шмідта (розпочалося на крейсері «Очаків» у Севастополі); 18 листопада 1905 р. – збройний виступ саперів на чолі з Б.Жаданівським (Київ).

##### **III етап – січень 1906 р. – 3 червня 1907 р. – період спаду революції під натиском царату:**

- Після поразки збройних повстань революція пішла на спад.

### Діяльність українських громад у I та II Державних думах Росії

З метою припинення подальшого розвитку революційного руху в Україні царат пішов на поступки – надав Державній думі права законодавчого органу і дозволив українцям брати участь у її роботі.

	I Державна дума	II Державна дума
Час існування	Весна – 8 липня 1906 р.	Січень – 3 липня 1907 р.
Склад депутатів	24 поміщики 26 інтелігентів 42 селянина 8 робітників 1 священник	16 поміщиків 17 інтелігентів 6 селян 59 робітників 4 священники
Діяльність української громади в Державній думі	<ul style="list-style-type: none"><li>- 45 депутатів об'єдналися в українську парламентську громаду;</li><li>- Мали друкований орган «Український вісник»;</li><li>- Голова громади – Ілля Шраг;</li><li>- Політична платформа громади:<ul style="list-style-type: none"><li>• Вимога автономії України;</li><li>• Українізація державного управління і освіти.</li></ul></li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>- 45 депутатів об'єдналися в українську парламентську громаду;</li><li>- Мали друкований орган «Рідна справа – вісті з Думи»;</li><li>- З метою надання допомоги в роботі цієї громади в Петербург переїхав Михайло Грушевський.</li></ul>
Припинення діяльності Державної думи	8 липня 1906 р. I Державну думу розігнав царський уряд.	3 червня 1907 р. II Державна дума була розпущена.

### Підсумки революції 1905 – 1907 рр.

#### Результати:

- Була проявом народної активності, але завершилася поразкою;
- Сприяла активізації робітничого, селянського та національно-визвольного рухів;
- Повстала остання опора царату – армія;
- Після царського маніфесту в жовтні 1905 р. почався процес виникнення політичних партій, профспілок, кооперативів, поживавився український національний рух;
- Уряд Російської імперії був змушений провести ряд реформ.

#### Значення:

- Революція – важливий крок у національно-визвольній боротьбі українського народу (скасування Валувського циркуляру, Емського указу, поява української преси, діяльність українських організацій);
- Отримання українськими партіями досвіду політичної боротьби;
- Активізація соціально-політичного життя в Україні;
- Скасування викупних селянських платежів 1861 р.;
- Використання в подальшому революційного досвіду політичними діячами та учасниками масових визвольних рухів.

### 4. Наддніпрянська Україна в 1907 – 1914 рр.

#### Реакційна політика уряду

3 червня 1907 р. II Державна дума була розігнана за наказом царя, почалися арешти учасників революції і депутатів, у багатьох губерніях був оголошений воєнний стан. До міст і сіл уведено війська. Революційно настроєних селян сікли різками, били ціпками, висилали з рідних місць.



Період з 1907 р. до 1910 р. названий роками реакції.

**Реакція** – це жорстокий політичний курс, спрямований на придушення будь-якого вільнодумства й опору режимові.

Проведено масові арешти учасників революційних подій, депутатів Думи. Багатьох учасників грудневого збройного повстання було засуджено до страти.

*Заборонено:*

- Викладання українською мовою;
- Діяльність політичних партій (крім Товариства українських поступовців (прогресистів));
- Діяльність товариства «Просвіта»;
- Діяльність будь-яких громадських організацій, створених «іноземцями», до числа яких було віднесено й українців;
- Збір коштів на пам'ятник Т.Шевченку в Києві;
- Святкування 100-річчя з дня народження Т.Шевченка.

Пропагувалися антиукраїнські ідеї, наприклад, «Клубом російських націоналістів».

Політика реакції проводилася й проти інших народів, що населяли Україну. «Справа Бейліса» — судовий процес у Києві у вересні—жовтні 1913 року проти єврея Менахема Менделя Бейліса, звинуваченого в убивстві з ритуальною метою християнського хлопчика Андрія Ющинського. Справа набула розголосу не тільки в Києві та Україні, а й за кордоном.

### **Столипінська аграрна реформа**

Ця реформа повинна була вирішити селянське питання: створити умови для розвитку селянських господарств, зростання матеріального добробуту сільських трудівників, забезпечення продовольством країни. Реформа передбачала вихід селян з громади, створення самостійних господарств (хутір, отруб) за допомогою державних кредитів.

Реформа почала здійснюватися в 1906 р.

#### **Результати**

- На хутори і отруби переселилися 50% селянських родин; це сприяло розвитку капіталізму на селі, технічному прогресові, збільшенню врожайності;
- Частина селян переселилася до Сибіру, Уралу, Північного Кавказу, Казахстану; незважаючи на величезні труднощі, створила там свої господарства;
- Частина переселенців повернулася в Україну та сприяла збільшенню робітничого класу;
- Відбувається розшарування селянства: заможні (куркулі) – 5%, середняки – 15%, бідняки – 80%;
- Частина селян розорилася, продала свої земельні наділи.

### **5. Український політичний рух на західноукраїнських землях на початку XX ст.**

На початку XX ст. склалася українська нація, яка усвідомлювала свої економічні, культурні й політичні інтереси.

**Східна Галичина** – на початку XX ст. – загальноукраїнський центр визвольного руху – «Український П'ємонт»

- Початок боротьби між українцями та поляками;
- Головні гасла українців: поділ Галичини на українську та польську; національна автономія української Галичини; відкриття українського університету у Львові;
- Боротьба супроводжувалася виступами галицьких селян, робітників та активізацією студентського руху;
- Розвиток мережі освітніх, громадсько-культурних, господарських організацій, наукових установ;

- Друкування українською мовою книг, газет, журналів, багато з яких нелегально вивозилися до Наддніпрянської України;
- Виникнення молодіжних фізкультурно-спортивних організацій: 1900 р. – «Січ», 1902 р. – «Сокіл», 1911 р. – «Пласт», 1912 р. – «Січові стрільці», які фізично й духовно загартовували молодь і мали стати основою майбутнього українського війська;
- Здійснення ювілейних культурно-просвітницьких заходів, які сприяли піднесенню національного руху в Західній Україні: 1898 р. – святкування у Львові 100-річчя української літератури (з часу створення «Енеїди» І.Котляревського), 1903 р. – відзначення 35-річчя музичної творчості М.Лисенка в Києві та Львові та ін.;
- Лютий 1914 р. – досягнення польсько-українського компромісу завдяки діям Андрея Шептицького (з 1900 р. – митрополит греко-католицької церкви). Українці повинні були одержати третину місць у Галицькому сеймі та повноправне представництво в різних його комісіях.

**Буковина** – на початку ХХ ст. – осередок національно-визвольного руху:

- 1905 р. – організаційне оформлення «Національної ради русинів на Буковині» (національно-демократична партія), яка вела боротьбу за введення загального прямого рівного виборчого права. 1907 р. – прийняття нового виборчого закону, за яким у всіх українських округах перемогли українці;
- 1906 р. – утворення Радикальної партії, метою якої було поєднання боротьби за визволення українського народу з широкими соціально-економічними перетвореннями;
- Діяльність товариств: 1909 р. – відродження товариства «Руська рада», створення молодіжного спортивно-пожежного товариства «Січ», яке проводило пропагандистську роботу в селах, культурно-просвітніх товариств («Руська бесіда», «Руський народний дім» та ін.). У 1910 р. у селах Буковини діяло 110 товариств.

**Закарпаття** – на початку ХХ ст. – зародження національного руху:

- Позбавлення українського населення свободи слова та друку, права на проведення зборів і демонстрацій;
- Діяльність «москвофілів»;
- Зародження в українському національному русі українофільської течії, центром якої став тижневик «Наука», з 1903 р. її редактор – Августин Волошин. Діяльність течії обмежувалася питаннями мови, літератури, освіти, не порушувалися питання автономії краю, об'єднання українських земель.

## 6. *Культура України на початку ХХ ст.*

<i>Освіта</i>	Російська та Австрійська імперії гальмували розвиток освіти в Україні. На початку ХХ ст. більшість населення західноукраїнських земель була неписьменною. Середня освіта залишалася недоступною для більшості населення.
<i>Наука</i>	Діяльність видатних учених: <ul style="list-style-type: none"> <li>- М.Грушевський: «Нарис історії українського народу» (1904 р.), «Ілюстрована історія України» (1911 р.), «Історія України-Руси»;</li> <li>- О.Єфіменко – перша жінка-історик, доктор історії, автор «Історії українського народу»;</li> <li>- М.Аркас – автор праці «Історія України-Руси»;</li> <li>- В.Хвойка – український археолог, відкрив поселення трипільської культури;</li> <li>- Б.Грінченко – мовознавець, видав «Словник української мови» в 4-х томах (1907 – 1909 рр.);</li> <li>- Д.Заболотний, В.Високович – автори праць з медицини;</li> </ul>

	<ul style="list-style-type: none"> <li>- М.Курако – розробив і впровадив у життя проект доменної печі;</li> <li>- В.Вернадський – вивчав мінеральні багатства України. У 1918 р. став першим президентом Української Академії наук;</li> <li>- М.Єфімов, С.Уточкін – у 1908 р. в Одесі відкрили перший аероклуб, брали участь у вітчизняних і міжнародних авіаційних змаганнях, досягли значні успіхів;</li> <li>- П.Нестеров – льотчик, у 1913 р. вперше в світі виконав «мертву петлю» («петля Нестерова»);</li> <li>- Д.Григорович – конструктор першого у світі гідролітака (1912 р.);</li> <li>- І.Сікорський – конструктор перших у світі багатомоторних літаків, його вважають батьком вертольотобудування.</li> </ul>
<i>Література</i>	Творили І.Франко, Л.Українка, М.Коцюбинський, М.Черняхівський, О.Олесь (Кандиба), В.Винниченко, В.Стефаник, О.Кобилянська та ін.
<i>Архітектура</i>	Авторами проектів визначних споруд були архітектори В.Кричевський, К.Жуков, О.Вербицький, А.Кобелев, Г.Гай та ін.
<i>Музика</i>	Видатні музичні твори створили композитори М.Лисенко, К.Стеценко, М.Леонтович, С.Людкевич; оперна співачка С.Крушельницька зажила світової слави.
<i>Театр</i>	Діячі українського театру М.Кропивницький, П.Саксаганський, М.Карпенко-Карий, М.Заньковецька та ін. зробили значний внесок у розвиток театрального мистецтва.
<i>Живопис</i>	Зазнали визнання художники І.Труш, Ф.Красицький, М.Івасюк, О.Сластьон та ін.

## Тема 15. Україна в Першій світовій війні

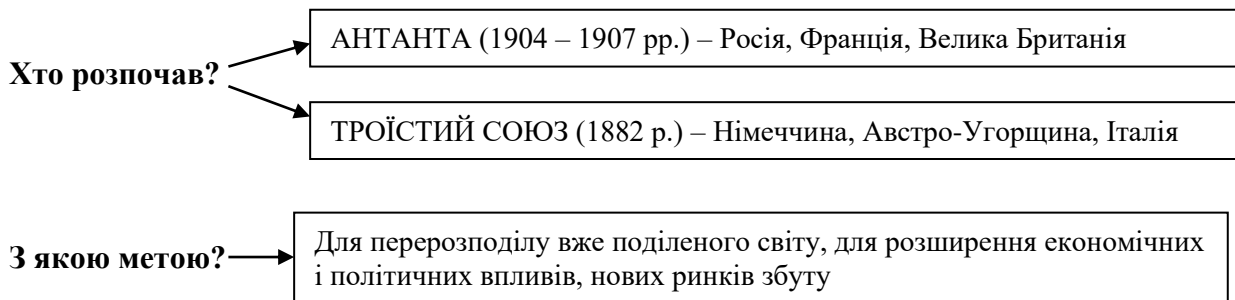
### План

1. Геополітичні плани воюючих держав щодо України
2. Національно-визвольний рух у Наддніпрянській і Західній Україні під час Першої світової війни
3. Воєнні дії на території України
4. Бойовий шлях легіону Українських січових стрільців
5. Наслідки Першої світової війни для України

### 1. Геополітичні плани воюючих держав щодо України

#### Українські землі напередодні війни

- Україна була поділена між двома могутніми імперіями – Російською та Австро-Угорською, які у власних інтересах використовували її природні багатства.
- Українці не мали свого уряду, армії, суду, поліції, чиновників і дипломатів, але вимушені були утримувати імперських;
- Головним завданням українців було створення єдиної незалежної соборної України.



**Характер війни** – з обох сторін несправедливий, грабіжницький, імперіалістичний. Для українців війна набула братовбивчого характеру: до російської армії було мобілізовано 4 млн. осіб, до австро-угорської – 300 тис. осіб.

#### **Плани Антанти і Троїстого союзу щодо України:**

**Російська імперія** планувала захопити землі Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття, що розв'язувало б такі проблеми:

- Розширення кордонів російських володінь;
- Ліквідація центрів українського визвольного руху в Галичині;
- Прагнення зібрати воедино всі російські землі, в тому числі й українські етнічні території.

**Австро-Угорська імперія** прагнула:

- Зміцнити позиції в Західній Україні;
- Приєднати до своїх володінь Волинь і Поділля;
- Посилити вплив на інші слов'янські народи імперії (поляків, чехів, словаків).

**Німеччина** сподівалась розширити території за рахунок українських земель Сходу і Півдня. Південний схід України розглядався як зручний плацдарм для подальшого наступу на Схід.

## **2. Національно-визвольний рух у Наддніпрянській і Західній Україні під час Першої світової війни**

### **Наддніпрянська Україна**

**УСДРП** (Українська соціал-демократична робітничка партія) у 1914 р. розкололася:

- на чолі з Д.Дорошенком закликала до боротьби з Росією, виступала за незалежність України;
- на чолі з С.Петлюрою – Маніфест «Війна і українці» - повна підтримка Росії у війні до переможного кінця;
- на чолі з В.Винниченком засуджували війну, обстоювала автономію України, висували гасла: «Геть війна!», «Хай живе автономна Україна!»

**ТУП** (Товариство українських поступовців) – поміркована позиція: дотримання українцями нейтралітету у війні – документ «Наша позиція».

#### **ОБ'ЄДНАНИЙ КОМІТЕТ СОЮЗІВ ЗЕМСТВ І МІСТ:**

- допомога хворим і пораненим воїнам та біженцям;
- сприяння діяльності українських шкіл;
- створення притулків для сиріт..

### **ТОВАРИСТВО ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ ПІВДНЯ УКРАЇНИ, ЩО ПОСТРАЖДАЛО ВІД ВОЄННИХ ДІЙ.**

**КАРПАТО-РУСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ КОМІТЕТ**, заснований емігрантами із західноукраїнських земель, закликали галичан підтримувати російську армію як визволительку.

### **Західна Україна**

Назва та час заснування	Засновники	Лідери	Головна мета, програмовий документ	Діяльність
Головна українська рада (ГУР) 2 серпня 1914 р.	Українська націонал-демократична партія (УНДП), Українська соціал-	Кость Левицький	Створення української автономії у межах Австро-Угорщини, всебічна підтримка	6 серпня 1914 р. – створення військової організації – легіону Українських січових стрільців (УСС), який воював у

	демократична партія (УСДП), Українська радикальна партія (УРП)		Австрії у війні. Документ – «Маніфест»	складі австрійської армії
<b>Союз визволення України (СВУ) 3 серпня 1914 р.</b>	Емігранти з Наддніпрянщини, представники Української соціал-демократичної спілки (УСДС) та частина УСДРП	Д.Донцов А.Жук В.Дорошенко М.Меленевський О.Скоропис-Йолтуховський	Відокремлення України від Росії; Створення конституційної монархії; Проголошення демократичних свобод всім національностям України; Незалежність української православної церкви	Видавнича діяльність та лекційна робота в країнах Європи; створення окремих таборів для українських військовополонених (за домовленістю з урядами Німеччини та Австро-Угорщини); матеріальна допомога військовополоненим та агітаційна робота з ними

### 3. Воснні дії на території України

Дата	Події
Серпень – вересень 1914 р.	<b>Галицька битва.</b> Захоплення російськими військами Східної Галичини, Буковини, північно-східної частини Закарпаття
25 вересня 1914 р.	Перші бої УСС із російськими військами в Карпатах (Ужоцький перевал)
Березень 1915 р.	Взяття Перемишля, капітуляція 117-тисячного австрійського гарнізону
Кінець 1914 – початок 1915 р.	Позиційна війна на Східному фронті
Квітень 1915 р.	Початок контрнаступу австро-німецьких військ у Галичині – Горлицький прорив
Квітень – травень 1915 р.	Запеклі бої УСС із російськими військами на горі Маківка в Карпатах. Відступ російських військ по всій лінії фронту
Осінь 1915 р.	Російська армія залишила Польщу, Литву, Буковину, Східну Галичину, частину Латвії та Білорусії, п'ять повітів Волині, в тому числі місто Луцьк
Кінець 1915 – початок 1916 рр.	Фронт стабілізувався. Велася позиційна війна.
Травень – червень 1916 р.	Брусиловський прорив. Наступ російських військ на Південно-Західному фронті під командуванням генерала О.Брусилова, які прорвали австрійську оборону й знову захопили східну частину Галичини, Буковину, Волинь. Лінія фронту залишалася незмінною до літа 1917 р.
Серпень – вересень 1916 р.	Битва УСС із російськими військами в районі гори Лисоня під Бережанами
Червень 1917 р.	Наступ російської армії на львівському напрямку завершився повним провалом і витісненням російських військ із Галичини, Буковини. Стабілізація фронту до

#### **4. Бойовий шлях легіону Українських січових стрільців**

З ініціативи Головної української ради **6 серпня 1914 р.** було створено військове формування – легіон Українських січових стрільців. Першим командиром до березня 1915 р. був **М.Галуцинський**, надалі легіон очолювали Г.Коссак, В.Дідушок, А.Варивода, Д.Кренжаловський, М.Тарнавський, О.Микитка.

**Основа легіону** – учасники воєнізованих молодіжних організацій «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Січові стрільці».

**Мета легіону** – збройна боротьба за відродження української державності.

##### **Бойовий шлях:**

- 25 вересня 1914 р. – розпочинається бойовий шлях «усусів» під час Галицької битви;
- 27 – 28 вересня 1914 р. – битва на Ужоцькому перевалі в Карпатах;
- 29 квітня – 2 травня 1915 р. – беруть участь у кровопролитних боях за гору Маківка поблизу Славська;
- У червні 1915 р. січові стрільці разом з австрійськими військами вступають у місто Галич;
- Серпень – вересень 1916 р. – виснажливі бої на горі Лисоня поблизу Тернополя;
- Липень 1917 р. – протистояння між УСС та російськими військами в Галичині.

На початку 1917 р. у Головній книзі обліку УСС було записано майже 7 тис. осіб, утрати вбитими і полоненими загалом становили 3050 осіб.

**Значення дій легіону Українських січових стрільців.** Бійці легіону зробили величезний внесок у боротьбу за відродження незалежної Української держави, в основі їхніх дій був патріотизм, переконання в тому, що вони віддають свої життя і проливають кров за світлу мету; легіон УСС був зародком національної армії.

#### **5. Наслідки Першої світової війни для України**

- Загибель понад 1,5 млн. мирного населення та українців-військових, які воювали по обидві сторони фронту;
- Зруйнування економіки Наддніпрянщини та Західної України;
- Загострення продовольчої проблеми;
- Падіння життєвого рівня населення;
- Посилення національно-визвольного руху, що сприяло відродженню української державності;
- Загострення соціальної напруги в суспільстві.

### **Тема 16. Визвольні змагання на території України 1917 – 1920 рр.**

#### **План**

1. Передумови, причини, завдання та характер революції
2. Діяльність Української Центральної Ради
3. Українська держава гетьмана П.Скоропадського
4. Директорія УНР
5. Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)
6. Політика радянського уряду в Україні в 1919 - 1920 р.
7. Культура і духовне життя в Україні 1917 – 1920 років

## 1. Передумови, причини, завдання та характер революції

**Українська революція** – національно-демократична революція, наслідок повалення самодержавства в Російській імперії, головною метою якої було створення української держави та демократизація життя українського суспільства.

### Передумови:

- Тяжке економічне становище України в складі Російської імперії;
- Розпад Російської та Австро-Угорської імперій в ході Першої світової війни створив можливість для проголошення українцями власної держави;
- Масовий вибух революційного ентузіазму по всій колишній Російській імперії, загальний демократичний настрій усього населення, викликані Лютневою революцією в Росії 1917 р.;
- Український рух мав політичну програму з чітко визначеними вимогами, певні політичні та військові структури.

### Причини:

- Тривале перебування української нації, позбавленої політичної незалежності, у складі Російської імперії;
- Боротьба українського народу за реалізацію права на самовизначення, створення власної держави.

### Завдання:

- Боротьба за національну автономію України, що мала перерости в боротьбу за повну самостійність української нації (*засвідчувала національний характер революції*);
- Боротьба за демократичні та політичні права й свободи, а також участь широких народних мас у подіях (*засвідчували демократичний характер революції*.)

**Характер** – національно-демократичний.

## 2. Діяльність Української Центральної Ради

**Українська Центральна Рада (УЦР, ЦР)** – загальноукраїнський громадсько-політичний центр, що очолив масовий народний рух, який з часом набув функцій законодавчої влади.

**Термін існування** – 4 (17) березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.

**Головна мета** – здобуття автономії України

### Керівництво:

*Голова* – Михайло Грушевський.

*Заступники* – Володимир Винниченко, Сергій Єфремов

### Основні напрями політичної програми

- Боротьба за національно-територіальну автономію у складі дев'яти українських губерній;
- Підготовка виборів до Установчих зборів з метою розв'язання питання про автономію України у складі Російської республіки;
- Співпраця з Тимчасовим урядом Росії;
- Надання національним меншинам рівних політичних прав.

### Основні події Української революції

Дата	Події
<b>3 – 4 (17) березня 1917 р.</b>	Початок Української революції. Утворення Української Центральної Ради (УЦР).
<b>6 – 8 квітня 1917 р.</b>	Всеукраїнський Національний конгрес, що схвалив рішення про надання Україні національно-територіальної автономії у складі Росії.
<b>18 квітня 1917 р.</b>	Утворення : <ul style="list-style-type: none"><li>- <b>першого українського полку ім. Б.Хмельницького;</b></li><li>- <b>«Вільного козацтва»</b> - добровільні військові формування з</li></ul>

	селянства.
<b>5 – 8 травня 1917 р.</b>	<b>I Всеукраїнський військовий з'їзд у Києві:</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>- обрання Генерального українського військового комітету на чолі з С.Петлюрою;</li> <li>- прийняття рішення про переговори з Тимчасовим урядом Росії з питання надання автономії України.</li> </ul>
<b>5 червня 1917 р.</b>	II Всеукраїнський військовий з'їзд виступив з вимогами визнання автономії України.
<b>10 (23) червня 1917 р.</b>	<b>Перший Універсал Центральної Ради</b> проголосив автономію України у складі Росії без згоди на те Тимчасового уряду – «крок уперед».
<b>15 червня 1917 р.</b>	<b>Утворення Генерального Секретаріату</b> Центральної Ради (виконавча влада). Голова – Володимир Винниченко.
<b>29 червня 1917 р.</b>	Переговори в Києві між представниками УЦР (М.Грушевський, В.Винниченко, С.Петлюра) та делегацією міністрів Тимчасового уряду Росії (І.Церетелі, О.Керенський, М.Терещенко) з приводу визнання ним автономії України.
<b>3 (16) липня 1917 р.</b>	<b>Другий Універсал</b> , зміст якого – підсумки компромісу переговорів. Тимчасовий уряд визнавав автономію України у складі Росії за певних поступок Центральної Ради – «крок назад».
<b>4 – 5 липня 1917 р.</b>	<b>Виступ самостійників на чолі з М.Міхновським</b> , після оприлюднення Другого Універсалу. <i>Мета:</i> захопити збройним шляхом владу в Києві та примусити УЦР проголосити незалежність України. <i>Результат:</i> придушення виступу військами Тимчасового уряду.
<b>Середина липня 1917 р.</b>	Переговори в Петрограді представників Генерального Секретаріату з представниками Тимчасового уряду щодо повноваження Генерального Секретаріату як крайового органу влади в Україні. Повернення української делегації до Києва без жодного результату.
<b>4 серпня 1917 р.</b>	<b>«Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні»</b> (наступ на автономію України).
<b>25 – 30 серпня 1917 р.</b>	<b>Корніловський заколот</b> (під керівництвом генерала Л.Корнілова). <i>Мета:</i> боротьба правих сил за владу в Росії. <i>Результат:</i> українські демократичні сили не підтримали Л.Корнілова, заколот був розгромлений, праві сили в Росії зазнали поразки.
<b>25 жовтня (7 листопада) 1917 р.</b>	Збройне повстання більшовиків у Петрограді, повалення Тимчасового уряду. Проголошення Російської Радянської республіки, перехід влади до Ради Народних Комісарів (РНК) на чолі з В.Леніним і Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК).
<b>31 жовтня 1917 р.</b>	<b>Збройне повстання в Києві.</b> Перехід влади до Української Центральної Ради.
<b>7 (20) листопада 1917 р.</b>	<b>Третій Універсал</b> , проголошення Української Народної Республіки (УНР) як автономної частини Росії.
<b>3 грудня 1917 р.</b>	«Маніфест РНК до українського народу з ультимативними вимогами до Української Центральної Ради», підписаний В.Леніним і Л.Троцьким. Результат: відхилення УЦР усіх вимог Раднаркому; ухвалення РНК рішення «вважати УЦР у стані війни з нами».
<b>Грудень 1917 – березень 1918 р.</b>	<b>Початок першої війни між радянською Росією та УНР.</b> <i>Причини:</i> прагнення більшовиків установити контроль над матеріальними та людськими ресурсами України. Провал спроб більшовиків усунути УЦР від влади. <i>Мета:</i> встановлення радянської влади в УНР.
<b>11 – 12 грудня 1917 р.</b>	<b>З'їзд рад у Харкові:</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>- проголошення радянської влади в Україні;</li> </ul>



	- обрання Центрального виконавчого комітету (ЦВК) – органу вищої державної влади в Україні та Народного Секретаріату – першого радянського уряду України.
<b>6 січня 1918 р.</b>	Початок наступу радянських військ на чолі з М.Муравйовим на Київ.
<b>9 січня 1918 р.</b>	<b>Четвертий Універсал</b> , проголошення незалежності України.
<b>16 (29) січня 1918 р.</b>	<b>Бій під Крутами.</b> Спроба студентів, курсантів, гімназистів-старшокласників під командуванням сотника Омельченка зупинити радянські війська, що наступали на Київ. Їхня загибель. <b>Збройне повстання більшовиків у Києві</b> , підтримане частиною робітників заводу «Арсенал».
<b>26 січня 1918 р.</b>	<b>Вступ більшовиків до Києва.</b> Встановлення радянської влади.
<b>30 січня 1918 р.</b>	Переїзд Народного Секретаріату з Харкова до Києва. Початок червоного терору.

### Найважливіші документи періоду Української Центральної Ради

#### Перший Універсал – 10 (23) червня 1917 р.:

- автономія України в складі Росії;
- Центральна Рада – найвищий державний орган в Україні;
- проголошення необхідності скликання Українських установчих зборів – законодавчого органу Української держави;
- створення української скарбниці шляхом оподаткування населення;
- розроблення закону про землю, право користування якою має належати тільки народові України;
- надання прав національним меншинам України.

#### Другий Універсал – 3 (16) липня 1917 р.:

- визнання Тимчасовим урядом Генерального Секретаріату «найвищим крайовим органом управління в Україні»;
- Центральна Рада зобов’язувалася:
  - ввести до свого складу представників національних меншин, російських кадетів, меншовиків, есерів;
  - відмовитись від самочинного введення автономії та чекати затвердження автономного статусу Всеросійськими Установчими зборами.
- формування української армії відбувалося під контролем російського командування.

#### «Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду в Україні» - 4 серпня 1917 р.:

- Генеральний Секретаріат – уряд України;
- Генеральний Секретаріат підпорядкований Тимчасовому уряду;
- влада Генерального Секретаріату поширена на п’ять губерній – Київську, Волинську, Полтавську, Чернігівську, Подільську;
- Україна одержує право на місцеве самоуправління (але не автономію).

#### Третій Універсал – 7 (20) листопада 1917 р.:

- проголошення Української Народної Республіки (УНР) у складі 9 українських губерній (Київська, Волинська, Подільська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Таврійська (без Криму), Катеринославська);
- Україна не відокремлюється від Росії, але влада в Україні відтепер належить лише УЦР та Генеральному Секретаріату;
- скасування приватної власності на землю, передача землі трудовому народу без викупу;
- проголошення 8-годинного робочого дня, встановлення державного контролю над виробництвом;
- проголошення демократичних свобод (слова, друку, зборів);

- призначення виборів до Українських Установчих зборів на 27 грудня 1917 р., а їх скликання – на 9 січня 1918 р.

**«Маніфест українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради» - 3 – 4 грудня 1917 р.:**

- визнання УНР Тимчасовим урядом;
- УЦР повинна була визнати радянську владу й виконати ультимативні вимоги:
  - відмовитися від створення Українського фронту;
  - не пропускати військові частини з фронту на Дон, Урал;
  - допомагати військам більшовиків на Південному фронті в боротьбі з генералом О.Каледіним;
  - призупинити роззброєння радянських полків і червоногвардійців в Україні.

**Четвертий Універсал – 9 (22) січня 1918 р.:**

- проголошення самостійної, вільної, суверенної держави українського народу – УНР;
- влада в УНР належить тільки народу України;
- встановлення мирних відносин із сусідніми державами – Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною;
- органи влади в УНР – УЦР і Генеральний Секретаріат, перейменовані у Раду народних міністрів;
- підтвердження всіх демократичних прав і свобод, проголошених у Третньому Універсалі, з доповненням їх правом меншин на національно-персональну автономію;
- передбачалося створення міліції, відновлення промисловості, проведення земельної реформи в інтересах селян.

**Мирний договір у Брест-Литовську – 28 січня (9 лютого) 1918 р.:**

- стан війни між державами німецько-австрійського блоку і УНР припинився;
- Німеччина й Австро-Угорщина стали союзниками УНР;
- Німеччина й Австро-Угорщина зобов'язались надати допомогу УНР у відновленні контролю над усією територією держави;
- УНР взяла на себе зобов'язання поставити до Німеччини та Австро-Угорщини 60 млн. пудів хліба, 2 млн. 750 тис. пудів худоби живою вагою, а також картоплю, цукор, сало та інші продукти харчування та сировину;
- Німеччина та Австро-Угорщина пообіцяли надати УНР сільськогосподарські машини, вугілля, сіль.

**Прорахунки Центральної Ради в державотворчому процесі та соціальній політиці та причини її падіння:**

- більшість членів УЦР взяла до відома «тимчасову інструкцію ....» замість відмови від неї;
- не змогла налагодити ефективне керівництво в Україні, забезпечити міста продовольством, домогтись порядку й законності;
- затягувала проведення аграрної реформи;
- не скористувалась можливістю мати регулярну армію, відмовившись від прийняття присяги 40-тисячного корпусу під командуванням П.Скоропадського;
- ЦР не змогла провести кардинальні зміни в політичній, соціально-економічній та національній сферах життя;
- авторитет УЦР серед населення України падав: заможні виступали проти націоналізації землі, 8-годинного робочого дня; біднота виступала проти німецьких пограбувань і брехливих декларацій соціалістичного характеру;
- незадоволення німецької влади неспроможністю ЦР забезпечити вивезення до Німеччини продовольства (як одна з умов Брест-Литовського договору).

### 3. Українська держава гетьмана П.Скоропадського

**29 квітня 1918 р.** відбувся гетьманський переворот – замість УНР встановлювалась **Українська держава** з монархічною формою правління; гетьманом України обрано **Павла Скоропадського**.

Внутрішня політика	Зовнішня політика
<ol style="list-style-type: none"><li>1. Уряд сформований з великих землевласників – Рада Міністрів;</li><li>2. Створений дієздатний адміністративний апарат, який забезпечував постачання до Німеччини продовольства та сировини;</li><li>3. Відкрито Український державний банк та Державний земельний банк, введена нова грошова одиниця – український карбованець;</li><li>4. Проведена судова реформа, почалось формування Південної армії на чолі з генералом Семеновим, відновлено поміщицьке землеволодіння;</li><li>5. Запроваджено 9 – 12-годинного робочого дня;</li><li>6. Ліквідовано демократичні свободи, обмежено діяльність профспілок;</li><li>7. Повернення націоналізованих підприємств попереднім власникам;</li><li>8. Створені умови для розвитку української освіти і культури:<ul style="list-style-type: none"><li>- відкриття 150 українських шкіл, 2 університетів (Київ, Кам'янець-Подільський);</li><li>- заснування у 1918 р. Української академії наук, Національної української бібліотеки. Українського історичного музею, Національної галереї мистецтв, Українського національного театру драми та опери; Української державної капели, Державного симфонічного оркестру.</li></ul></li></ol>	<ol style="list-style-type: none"><li>1. Об'єднання українських земель (окрім Західної Галичини, Холмщини, Підляшшя, Криму);</li><li>2. Визнання України на міжнародній арені майже 30 державами (у Києві було відкрито 10 закордонних представництв). Українська держава послала своїх представників до 23 держав світу;</li><li>3. Союз з Німеччиною;</li><li>4. Травень – червень 1918 р. – підписання попереднього договору з радянською Росією про припинення війни;</li><li>5. Систематичні контакти з донськими білокозаками;</li><li>6. 14 листопада 1918 р. – грамота про федерацію України з не більшовицькою Росією внаслідок анулювання РСФРР Брест-Литовського договору з Німеччиною та її союзниками.</li></ol>

Фактично влада в Україні була в руках німців, що і відвернуло від уряду Скоропадського більшість партій, які підтримували Центральну Раду. Все це наклало свій відбиток на розвиток і хід політичних подій. Характерною їх ознакою було подальше погіршення становища народу.

#### Причини падіння гетьманату:

- Не були вирішені економічні проблеми, викликані дореволюційні відносини са селі;
- Не було створено національної незалежної держави;
- Проводились каральні заходи щодо захисту великих землевласників і поставок продовольства до Німеччини;
- Німецькі війська не могли надавати допомогу у зв'язку з назріванням революції в Німеччині;
- Дуже вузька соціальна підтримка гетьманщини (великі власники).

### 4. Директорія УНР

#### Утворення Директорії. Відновлення УНР

- 14 листопада 1918 р. – проголошено утворення Директорії Української Народної Республіки;
- 17 листопада 1918 р. – підписана угода з представниками окупаційних військ про їх нейтралітет;

- 18 листопада 1918 р. – розбиті гетьманські війська під с.Мотовилівка;
- 20 листопада 1918 р. – початок облоги Києва військами Директорії;
- 14 грудня 1918 р. – П.Скоропадський зрікся влади;
- 18 грудня 1918 р. – Директорія урочисто вступила до Києва.

**Період перебування при владі** – 14 грудня 1918 – 20 листопада 1920 р.

**Склад:**

*Голова* – В.Винниченко (УСДРП);

*Члени:* С.Петлюра (УСДРП), О.Андрієвський (УПСС), Ф.Швець (Селянська спілка), А.Макаренко (профспілка залізничників).

**Політика Директорії:**

- Формування гілок влади: вища влада – Директорія, законодавча – Трудовий конгрес, виконавча влада – Рада народних міністрів, місцева влада – Трудові ради селян, робітників і трудової інтелігенції;
- Звільнено всіх призначених при гетьмані чиновників;
- Вилучення земель у поміщиків без викупу. Поміщикам було обіцяно виплату компенсації. За землевласниками залишались будинки, племінна худоба, виноградники тощо;
- Оголошено про недоторканність земель промислових підприємств і цукрових заводів, що належали промисловцям і поміщикам цукрозаводчикам. Конфіскації не підлягали землі іноземців;
- Запровадження заходів з відновлення промисловості;
- Введення робітничого контролю на виробництві;
- Відновлення 8-годинного робочого дня;
- Здійснення заходів з надання допомоги безробітним та іншим категоріям нужденних;
- Україну визнали Угорщина, Чехословаччина, Голландія, Ватикан, Італія і ряд інших держав;
- Не вдалось налагодити стосунки з Радянською Росією, країнами Антанти, Польщею;
- 1918 – 1919 рр. – участь УНР в польсько-українському конфлікті.

**Варшавський договір між УНР і Польщею – 21 квітня 1920 р.:**

- Визнання права УНР на незалежність, влади Директорії на чолі з С.Петлюрою;
- Отримання Польщею Холмщини, Підляшшя, Посяння, Лемківщини, Західної Волині, частини Полісся, Східної Галичини;
- Зобов'язання УНР і Польщі вести спільні дії проти Росії та радянської України;
- Підпорядкування збройних сил УНР польському командуванню;
- Погодження УНР на підпорядкування українських залізниць польському управлінню;
- Утримання польських військ в Україні покладалося на уряд України, а озброєння військ С.Петлюри – на уряд Польщі.

**Наслідки політики Директорії**

- Директорія залишилась без підтримки більшості спеціалістів, промисловців, чиновників, без яких неможливе нормальне існування державного апарату;
- Здійснюючи перебудову всіх структур гетьманської держави, уряд Директорії не мав чіткого уявлення чим їх замінити;
- Поміщики і буржуазія були незадоволені політикою Директорії, яка ігнорувала їх станові інтереси;
- Стихійні селянські воєнізовані формування не змогли протистояти наступу регулярних радянських військ;
- Захоплення півдня України військами Антанти;
- Розгортання отаманщини;
- Єврейські погроми;

- Розмежування у стані українських партій – членів Директорії;
- Встановлення радянського контролю над Україною.

### **5. Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)**

#### **Причини утворення:**

- Неминуча поразка у війні Австро-Угорщини;
- Активізація визвольного руху;
- Маніфест імператора про федеративну будову держави;
- Претензії поляків на території Західної України.

**Мета створення** - об'єднання всіх західноукраїнських земель в єдину Українську державу.

#### **Державний устрій:**

*Законодавча влада* – Українська Національна Рада;

*Голова* – Є. Петрушевич;

*Виконавча влада* – Тимчасовий Державний Секретаріат;

*Голова* – К.Левицький;

*Президент ЗУНР* - Євген Петрушевич.

#### **Об'єднання УНР і ЗУНР:**

- 22 січня 1919 р. у Києві було проголошено Акт Злуки УНР і ЗУНР;
- ЗУНР дістала назву Західна область Української Народної Республіки (ЗоУНР);
- Вперше за багато років український народ зробив спробу об'єднатись в єдину державу й будувати власну національну державність

#### **Внутрішня і зовнішня політика ЗУНР**

- Формування місцевої адміністрації, правоохоронних органів, системи судочинства;
- Грудень 1918 р. – створення Української Галицької Армії (УГА);
- Затвердження державних символів (прапор – жовто-синій, герб – золотий лев на синьому фоні);
- Державна мова – українська;
- Надання широких прав національним меншинам;
- Проголошення ліквідації великого землеволодіння, розподіл землі між малозабезпеченими та безземельними селянами;
- Встановлення державної монополії на продаж зерна, хліба, цукру, спирту, сірників, шкіри, худоби;
- Запровадження в обіг власної валюти – гривні й карбованця;
- Створення системи народної освіти;
- Міжнародне визнання ЗУНР: відкриття посольств в Австрії, Угорщині, Німеччині; дипломатичних представництв у Чехословаччині, США, Канаді, Італії, Бразилії;
- Вирішення польсько-українського конфлікту 1918 – 1919 рр.

#### **Польсько-український конфлікт**

##### **Причини:**

- Прагнення поляків відновити незалежну Польську державу;
- Західноукраїнські землі вважалися поляками невід'ємною частиною Польщі.

##### **Хід:**

- 1 – 5 листопада 1918 р. – запеклі бої на вулицях Львова;
- 11 листопада 1918 р. – український гарнізон залишив Перемишль;
- 21 листопада 1918 р. – відступ українців зі Львова, захоплення поляками Хирів, Рави-Руської;
- Листопад – грудень 1918 р. – польські війська заволоділи 10 повітами з 59, у яких була проголошена влада ЗУНР;
- Грудень 1918 р. – формування Української Галицької Армії (УГА);

- Квітень 1919 р. – наступ польських військ, підтримка його військами Антанти і Румунії, відступ УГА;
- 7 червня 1919 р. – почалася наступальна операція УГА Чортківська офензива. Відступ польських військ по всій лінії фронту;
- 28 червня 1919 р. – контрнаступ польських військ, відступ і поразка УГА.

**Наслідки** – окупація території Східної Галичини поляками.

## 6. Політика радянського уряду в Україні в 1919 – 1920 р.

### Формування більшовицького режиму в Україні

- Офіційною назвою радянської України стала Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР). Столицею УСРР оголосили Харків;
- Створено уряд – Рада Народних Комісарів (Раднарком), головою якого став Х.Раковський;
- Створено органи придушення опору супротивників радянської влади – Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУНК), яку очолив М.Лацис, створювались народні суди, революційні трибунали, робітничо-селянська міліція;
- Створено надзвичайні місцеві органи влади – революційні і військово-революційні комітети. У селах – комітети бідноти (комбіді). Їм передавалась уся повнота влади;
- 1920 р. – керівником ВУНК став В.Манцев, переведений в Україну з посади голови Московської надзвичайної комісії; створені органи управління примусовими роботами; організовано 18 концтаборів, через які пройшло 25 – 30 тис. осіб;
- **Червоний терор** — заходи насильства, які здійснювались більшовиками проти широких соціальних груп, включаючи робітників та селян, що були оголошені «класовими ворогами», або звинувачувалися в «контрреволюційній» діяльності.

Політичний курс більшовиків	Економічний курс більшовиків
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Невизнання Української комуністичної партії (боротьбистів) – У КП (б) – легальної опозиції більшовикам, відмова від співробітництва з іншими політичними партіями і рухами в Україні;</li> <li>- Декларативні заяви про федеративні зв'язки України з Росією;</li> <li>- Оголошення політики «воєнного комунізму»;</li> <li>- Введення прямого продуктообміну, здійснення якого покладалося на державних чиновників;</li> <li>- Українська мова, культура і традиції українського народу відверто ігнорувались;</li> <li>- Проведення «червоного терору» в Україні.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Одержавлення фінансів, транспорту, систем зв'язку, промисловості;</li> <li>- Утворення для управління господарським життям Української ради народного господарства (УРНГ);</li> <li>- Конфіскація поміщицьких, удільних, монастирських, церковних земель;</li> <li>- Господарства, які мали цінність залишились у підпорядкуванні державних органів. Земля цукрових, винокурних, кінних господарств передавалась радгоспам;</li> <li>- Невелику частину землі передано селянам;</li> <li>- Утворення колективних господарств (колгоспів);</li> <li>- Оголошення державної монополії на найважливіші продовольчі товари, заборона приватної торгівлі продуктами харчування;</li> <li>- Введення замість грошей карток на продовольчі товари, зрівнювальної системи оплати праці (картками);</li> <li>- Організація «трудових армій» для примусової безкоштовної праці;</li> <li>- Введення продовольчої розкладки (розверстки), формування продовольчих загонів;</li> <li>- Розподіл продовольчих товарів відбувався за класовим принципом.</li> </ul>

### Основні події другої половини 1919 – початку 1920 років

<p><b>Друга половина 1919 р.</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Боротьба за оволодіння Україною між білогвардійськими військами, Червоною армією та армією УНР;</li> <li>- Наступ армії Денікіна на Київ та Одесу. Захоплення Донбасу;</li> <li>- Спільні дії військ Директорії та ЗУНР проти радянських військ. Невдала спроба визволення Києва. Поразка українських армій. Розпад Директорії;</li> <li>- Окупація України військами Денікіна. Встановлення денікінського режиму. Формування анти денікінського підпілля. Розгортання селянського повстанського руху. Боротьба з денікінцями повстанської армії Н.Махна;</li> <li>- Контрнаступ більшовицьких військ. Звільнення Харкова, Києва від білогвардійців.</li> </ul>
<p><b>Початок 1920 р.</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Звільнення Червоною армією від білогвардійських військ Донбасу, Миколаєва, Одеси, Новоросійська;</li> <li>- Відновлення більшовицького режиму: впровадження обов'язкової трудової повинності, формальне визнання незалежності України, відмова від попередньої русифікаторської політики, створення Всеукраїнського революційного комітету (Всеукрревкому), якому передавалась вся верховна законодавча і виконавча влада з метою встановлення повного контролю над громадським, політичним і господарським життям в Україні;</li> <li>- Всеукрревком припинив свою діяльність, передавши повноваження Всеукраїнському центральному виборчому комітету (ВУЦВК) на чолі з Г.Петровським;</li> <li>- Проведення виборів до рад різних рівнів;</li> <li>- Початок радянсько-польської війни</li> </ul>

### Радянсько-польська війна і Україна

<p><b>Причини</b></p>	<p>Незалежна Польща прагнула відновити свої кордони 1772 року. Представники УНР і Польщі підписали Варшавський договір, згідно з яким Польща визнавала право УНР на незалежність і одержувала території Східної Галичини, Західної Волині, Холмщини, Підляшшя, Полісся.</p>
<p><b>Хід</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- <i>25 квітня 1920 р.</i> розпочався наступ польських військ, у складі яких були війська УНР. Фронт прорвано, більшовики залишили Київ. Встановлюється окупаційний польський режим, який відновив поміщицьку власність на землю, організував вивезення до Польщі промислового устаткування, промислових товарів і сировини;</li> <li>- <i>14 травня 1920 р.</i> – контрнаступ радянських військ. Звільнення Житомира, Бердичева;</li> <li>- <i>12 червня 1920 р.</i> – вступ до Києва. Протягом червня-липня звільнені Новоград-Волинський, Рівне, Вінниця, Жмеринка, Проскурів, Кам'янець-Подільський;</li> <li>- <i>4 липня 1920 р.</i> – наступ більшовицьких військ на Західному фронті. Звільнено Білорусію. Радянські війська вступили на територію Польщі;</li> <li>- <i>17 серпня 1920 р.</i> – насуп польських військ на Західному фронті, загальний відступ армій Західного та Південно-Західного фронтів;</li> <li>- <i>12 жовтня 1920 р.</i> – встановлено перемир'я Польщі з Радянською Росією. Армія УНР перестала існувати як організована військова сила.</li> </ul>

<b>Наслідки</b>	<p>18 березня 1921 р. підписано <b>Ризький мирний договір</b> між Польщею та Радянською Росією:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Польща визнавала існування Української Соціалістичної Радянської Республіки;</li> <li>- До Польщі відійшли Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь і Західне Полісся, Східна Галичина;</li> <li>- До складу УСРР відходили інші частини Правобережжя;</li> <li>- Польський уряд зобов'язувався гарантувати мовні і релігійні права українцям у Польщі</li> </ul>
-----------------	--

### Розгром військ Врангеля і махновців



### 7. Культура і духовне життя в Україні 1917 – 1920 років

Галузі культури	Здобутки	Втрати
<b>Освіта</b>	<p>Поширення діяльності національних культурно-освітніх організацій – «Просвіт». Налагодження видавничої справи, розповсюдження українських книг, газет. Здійснення лекційної просвітницької діяльності, організація українських шкіл та гімназій.</p> <p>Розгорнуто будівництво української школи, укладено навчальні програми для шкіл, розроблено план українізації школи.</p> <p>У російські школи введені українська мова, історія і географія України як обов'язкові предмети.</p> <p>Усі початкові й середні, державні, громадські і приватні школи</p>	<p>У 1921 р. більшовики пішли на знищення «Просвіт», переслідування вчителів українознавчих дисциплін.</p> <p>Гуманітарні предмети пропонувалося викладати на засадах ідей соціалізму.</p> <p>Скасовувалось викладання Закону Божого.</p> <p>За умов голоду і розрухи сотні тисяч дітей не відвідували школи.</p> <p>Майже всі шкільні приміщення потребували</p>



	<p>реорганізовувались у єдину загальноосвітню трудову семирічну школу, що мала два ступені: 1-4 класи та 5-7 класи.</p> <p><i>Боротьба з не писемністю</i> дорослих, створення гуртків з ліквідації неписемності (<i>лікнепи</i>).</p> <p><i>Відкриття українських університетів</i> у Києві та Кам'янець-Подільському за гетьмана П.Скоропадського.</p> <p><i>Більшовики скасували плату за навчання</i>, студентам встановлювалась стипендія, відкрито <i>робітничі факультети (робітфаки)</i> для підготовки робітників і селян до навчання у ВНЗ.</p>	<p>ремонту.</p> <p>Вводилась посада комісара вузу.</p> <p>Обмеження самоуправління вузів.</p> <p>Університети були реорганізовані в інститути народної освіти.</p> <p>Вузи і середні навчальні заклади мали слабку матеріальну базу, некваліфікований викладацький склад.</p>
<b>Наука</b>	<p>За часів гетьманату створена <i>Українська Академія Наук (УАН)</i> на чолі з <i>В.Вернадським</i>.</p> <p>При УАН діяла <i>Національна бібліотека</i>.</p> <p>Працювала комісія з вивчення природних багатств України.</p> <p>Розроблені найновіші правила українського правопису.</p> <p>Розпочалось академічне видання творів Т.Шевченка та І.Франка.</p> <p>Продовжувалась діяльність УАН і за часів радянської влади</p>	<p>Частина вчених була змушена залишити Україну, рятуючись від переслідувань і голоду.</p>
<b>Література</b>	<p>Творча діяльність <i>П.Тичини, В.Сосюри, В.Чумака, В.Еллан-Блакитного</i>.</p> <p>Створення літературного угруповання «неокласиків» (<i>М.Зеров, П.Филипович, М.Рильський, М.Драй-Хмара, Ю.Клен</i>).</p> <p>Приєднання молодих українських митців до символістів (<i>П.Тичина, Я.Савченко, Д.Загұл</i>).</p>	<p>Частина поетів і письменників опинилась в еміграції, загинула в боротьбі з денікінцями.</p> <p>Втрата творчої самостійності митців.</p>
<b>Театр, музика</b>	<p>За часів гетьманату засновано <i>Український театр драми та опери, Державний симфонічний оркестр, Українська державна капела</i>.</p> <p>Більшовицький уряд перетворив на державні всі кращі театри, реорганізував Український театр драми та опери на <i>Перший театр Української Радянської Республіки ім. Шевченка</i>.</p> <p>Початок новаторської діяльності <i>Леся Курбаса</i>.</p> <p>Заснування <i>Нового драматичного театру ім. І.Франка</i>.</p> <p>Реорганізація Державного симфонічного оркестру в <i>Республіканський оркестр ім. М.Лисенка</i>.</p> <p>Початок діяльності Державної української</p>	<p>Частина українських митців була вимушена емігрувати або залишитись в еміграції після гастролей.</p> <p>Закриття деяких театрів.</p>

	мандрівної капели («Думка»), створення Української республіканської капели. Створення <i>Київської музично-драматичної школи ім. М.Лисенка</i> .	
<b>Образотворче мистецтво</b>	Утворення за часів Української Центральної Ради <i>Української академії мистецтва</i> . Плідна діяльність <i>Г.Нарбута</i> над проектами грошових знаків, поштових марок, грамот тощо. За часів гетьманату відкрито перший в Україні <i>пам'ятник Т.Шевченку в м.Ромни</i> . За часів радянської влади відкриті пам'ятники К.Марксу, В.Леніну, Я.Свердлову, Р.Люксембург, Ф.Енгельсу.	У війні загинули великі художні цінності. Знищення дореволюційних монументів, що мали художню цінність.
<b>Релігійне життя</b>	Директорія УНР проголосила <i>автокефалію Української православної церкви</i> . Дозвіл радянської влади на діяльність релігійних громад.	Більшовицький терор проти духовенства, націоналізація церковного майна, закриття храмів, віруючі оголошувались неповноправними громадянами

## Тема 17. Українська СРР в умовах нової економічної політики (1921 – 1928 рр.)

### План

1. Криза радянської влади. Голод 1921 – 1923 рр. в Україні
2. Нова економічна політика (НЕП)
3. Державний статус України 1921 – 1922 рр.
4. Культура та духовне життя в роки непу

### 1. Криза радянської влади. Голод 1921 – 1923 рр. в Україні

#### Економічна

- Загальна сума збитків, завданих Україні Громадянською війною (1917 – 1920 рр.) – 12 млрд. карб.;
- 1920 р. – промислове виробництво складало 10% від рівня 1913 р.;
- 1922 р. – із 11 тис. підприємств працювали 2552, із 57 доменних печей – лише одна;
- Знищення 4 тис. км залізниць, 60% паровозів;
- 1920 р. – скорочення посівних площ з 20,9 млн. дес. (1913 р.) до 15,4 млн. дес.
- Неврожай 1920 р.;
- Березень 1921 р. – ухвалення V Всеукраїнським з'їздом Рад «здійснення до кінця націоналізації та концентрації приватницьких підприємств».

#### Соціально-політична:

- Масовий опір населення політиці «воєнного комунізму»;
- Кінець 1920 – початок 1921 р. – діяльність повстанських формувань, створених антибільшовицькими партіями (близько 40 тис. осіб);
- Лютий 1921 р. – 118 селянських повстань;
- Робітничі страйки в Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі;
- Дії повстанської армії Н.Махна (до 30 тис. осіб).

## Голод 1921 – 1923 рр. в Україні

### Причини

**Об'єктивні:** 1921 – 1922 рр. – посуха, неврожай на півдні України (Донецька, Запорозька, Катеринославська, Миколаївська, Одеська губернії).

### Суб'єктивні

- Зруйнування сільського господарства під час Громадянської війни 1918 – 1920 рр.;
- Політика більшовицького уряду:
  - «воєнний комунізм» - ігнорування специфіки економічного розвитку українського села: продрозкладка, надмірний продподаток ;
  - Вивезення надлишків хліба (з Лівобережної та Правобережної України) до Росії та інших республік, за кордон.

### Наслідки:

- Померло від 4 до 7 млн осіб;
- Придушення селянського повстанського руху в Україні;
- Зміцнення влади більшовиків.

Українському населенню під час голоду 1921 – 1923 рр. надавали допомогу міжнародна організація Американська адміністрація допомоги (НРА), Комісаріат Ф.Нансена, єврейська організація «Джойнт», швейцарський, датський, німецький, чехословацький Червоний Хрест, комітети допомоги голодній Україні у Львові, Відні, Берліні, Празі, релігійні організації.

## 2. *Нова економічна політика (НЕП)*

**Нова економічна політика** – система заходів, здійснюваних більшовиками в 1921 – 1928 рр. з метою відродження економіки Росії.

### Суть:

- Зміцнення позицій радянської влади в суспільстві;
- На відміну від «воєнного комунізму», НЕП містив у собі елементи ринку. Це був єдиний шлях відродження зруйнованої економіки.

**Початок переходу до НЕПу** – постанова X з'їзду РКП(б) 15 березня 1921 р. «Про зміну продрозкладки натуральним податком».

**Запровадження в Росії** – 1921 – 1928 рр.

**Запровадження в Україні** – 1922 – 1928 рр.

### Основні заходи НЕПу

#### *Сільське господарство:*

- Заміна продрозкладки продподатком;
- Селянам надано право продавати частину продукції державі за низькими цінами, а решту – продавати на ринку;
- Відновлення приватної, орендної, кооперативної форми власності.

#### *Промисловість:*

- Денаціоналізація (приватизація середніх і дрібних підприємств);
- Запровадження госпрозрахунку;
- Розвиток державного, кооперативного, приватного секторів виробництва;
- Запровадження продажу надпланової продукції за ринковими цінами.

#### *Фінанси:*

- Відновлення грошово-фінансової системи;
- Запровадження стійкої грошової одиниці – червінця – замість знецінених радянських грошових знаків.

#### *Торгівля:*

- Відновлення приватної торгівлі (зовнішня торгівля перебувала під контролем держави).

### **Система управління:**

- Реорганізація апарату державного управління господарством: ліквідація системи главків, об'єднання державних підприємств у трести, які працювали на господарсько-розрахункових засадах.

### **Трудові відносини:**

- Скасування зрівняльної заробітної плати, натуральної оплати, трудової повинності. У 1925 – 1927 рр. ринкові реформи (запровадження елементів ринкового господарювання) дозволили відновити промисловість і сільське господарство України довоєнного (1913 р.) рівня.

### **3. Державний статус України 1921 – 1922 рр.**

- Червень 1919 р. – декрет ВЦВК про об'єднання радянських соціалістичних республік;
- 28 грудня 1920 р.- союзний робітничо-селянський договір («договірна федерація») між РСФРР і УСРР
- Ігнорування Росією суверенних прав УСРР викликало протести населення і керівних органів, що свідчило про нежиттєздатність «договірної форми федерації»;
- Влітку 1922 р. ЦК РКП(б) створив комісію для підготовки проекту рішення про відносини РСФРР з іншими республіками.

### **Підходи керівників УСРР та РСФРР до об'єднання**

- *Х.Раковський* – збереження *самоврядування* в Україні. Переведення наркоматів закордонних справ і зовнішньої торгівлі у республіканське підпорядкування. Більш чітке визнання прав й інтересів союзних республік.
- *Й. Сталін* – відверта централізація. Вхідження республік до складу РСФРР на правах культурних *автономій*;
- *В.Ленін* – відмова від жорсткого централізму. Усі радянські республіки входять на однакових правах до нового державного утворення – *федерації*. Усі радянські республіки мають право вільного виходу з новоутвореного союзу тільки за згодою на це Комуністичної партії.

### **Юридичне оформлення СРСР**

- 30 грудня 1922 р. – прийняття Декларації та Договору про утворення СРСР, до якого увійшли Російська Федерація, Українська СРР, Білоруська СРР, Закавказька Федерація (створена в березні 1922 р. із Грузії, Вірменії, Азербайджану);
- 31 січня 1924 р. – прийняття Конституції СРСР;
- Травень 1925 р. – затвердження нового тексту Конституції УСРР – законодавче закріплення входження України до складу СРСР.

### **Наслідки для УСРР:**

- Обмеження суверенних прав України;
- + Визнання територіальної цілісності України;
- + Існування власного адміністративного апарату;
- + Набуття певних прав національними меншинами України.

### **4. Культура та духовне життя України в 20-х роках**

«Коренізація» - це політика керівництва комуністичної партії з метою забезпечення підтримки з боку корінного населення республік та з боку неросійських народів.

### **Суть «коренізації»:**

- Посилення уваги до підготовки, виховання і висування кадрів корінної національності передусім до партійного апарату та державних органів;
- Запровадження навчання, організації культурних закладів, видання книг, газет та журналів мовами корінних національностей.

«Українізація» - політика більшовицького керівництва (проводилась 1923 – 1930 рр.) у національно-культурній сфері в Україні, яка була відступом від великодержавного курсу.

**Суть «українізації»:**

- Впровадження української мови в роботу державних органів;
- Поповнення партійного, державного й господарського апарату місцевими кадрами (представниками корінної національності);
- Викладання українською мовою в школах, вищих навчальних закладах.

**Прихильники** – наркоми освіти УСРР Г.Гринько, О.Шумський (1925 – 1927 рр.). М.Скрипник (1927 – 1932 рр.)

**Противники** – представники партійного та державного апарату: секретар ЦК КП(б)У Л.Каганович та ін.

**Наслідки:**

- 1927 р. – 85% шкіл з українською мовою навчання;
- Переведення на українську мову діловодства 75% державних установ і організацій;
- Видання понад 50% книг і журналів українською мовою;
- 1928 р. – вихід 36 кінофільмів українською мовою;
- Зростання кількості українців серед службовців держапарату (з 35% до 54%);
- Залучення до культурного будівництва української інтелігенції. Повернулись з еміграції діячі культури та науки, які залишили Україну в роки національно-визвольних змагань (зокрема М.Грушевський);
- Відродження української літератури.

Галузі культури	Досягнення
Освіта	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Ліквідація неписьменності серед дорослих;</li> <li>- Організація навчально-виховних закладів для дітей-сиріт і безпритульних;</li> <li>- Збільшення кількості шкіл і ВУЗів з українською мовою навчання;</li> <li>- Розширення мережі робітфаків і ВУЗів.</li> </ul>
Наука	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Плідна діяльність Всеукраїнської академії наук;</li> <li>- Заснування Інституту української наукової мови, видання термінологічних словників.</li> </ul>
Література	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Видання понад 20 літературно-художніх і громадсько-політичних альманахів та збірників, 10 республіканських газет і 55 журналів;</li> <li>- Діяльність літературно-художніх об'єднань «Гарт», «Плуг», «Аспанфут», «Ланка», «Молодняк», «Авангард», Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ) тощо;</li> <li>- Введення літературної дискусії (1925 – 1928 рр.), розпочатої з ініціативи М.Хвильового.</li> </ul>
Образотворче мистецтво, театр, музика, кіно	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Діяльність Асоціації художників Червоної України;</li> <li>- Продовження роботи школи послідовників І.Бойчука;</li> <li>- Плідна праця колективів Першого державного драматичного театру ім. І.Франка;</li> <li>- Початок роботи театру «Березіль» під керівництвом Леся Курбаса;</li> <li>- Творчий злет композиторів Г.Вірьовки, П.Козицького, Л.Ревуцького, К.Богуславського;</li> <li>- Тріумфальні виступи хорової капели «Думка»;</li> <li>- Введення в експлуатацію Одеської кінофабрики, початок будівництва Київської кіностудії, розширення мережі кінотеатрів, створення понад 15 кінокартин, початок діяльності О.Довженка.</li> </ul>
Релігійне	<ul style="list-style-type: none"> <li>- З дозволу влади створено Українську автокефальну православну</li> </ul>

<i>життя</i>	церкву (УАПЦ), незалежну від Руської православної церкви. Обрання митрополитом УАПЦ В.Липківського; - Ведення служби в автокефальних храмах українською мовою.
--------------	--

## Тема 18. Радянська модернізація України (1928 – 1939 рр.)

### *План*

1. Сталінська індустріалізація України (1925 – 1939 рр.)
2. Суцільна колективізація в Україні (1928 – 1937 рр.)
3. Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні
4. Сталінський терор 30-х років
5. Стан культури в Україні у 30-ті роки

### **1. Сталінська індустріалізація України (1925 – 1939 рр.)**

**Індустріалізація** – процес побудови потужного машинного виробництва у всіх галузях господарства країни, насамперед у промисловості.

#### **Завдання:**

- Забезпечення економічної самостійності та незалежності СРСР;
- Перетворення СРСР з аграрної відсталості в високорозвинену промислову країну;
- Зміцнення обороноздатності країни;
- Створення матеріально-технічної бази для модернізації промисловості та сільського господарства;
- Стимулювання зростання продуктивності праці на основі підвищення матеріального добробуту трудящих.

#### **Труднощі:**

- Нестача коштів на індустріалізацію, відсутність зовнішніх джерел фінансування;
- Дефіцит обладнання, нестача кваліфікованих кадрів робітників та інженерів;
- Низький рівень економічної освіти у радянському керівництві;
- Відсутність досвіду здійснення планової індустріалізації.

#### **Джерела фінансування:**

- Перекачування коштів з легкої та харчової у важку промисловість;
- Податки з населення;
- Внутрішні позики;
- Експорт хліба, нафти, лісу, хутра тощо;
- Режим економії;
- Колективізація;
- Експлуатація селян та робітників;
- Продаж культурних цінностей за кордон;
- Вилучення цінностей у непманів;
- Націоналізація підприємств;
- Використання дешевої робочої сили (ув'язнених);
- Соціалістичні змагання та стаханівський рух.

#### **Особливості:**

- Інвестування у промисловість України, особливо у початковий період індустріалізації, значної частини коштів;
- Побудова в Україні у роки перших п'ятирічок більшості запланованих промислових об'єктів (1-а п'ятирічка – 1928 – 1932 рр.; 2-а п'ятирічка – 1933 – 1937 рр.; 3-я п'ятирічка – 1938 – 1942 рр. (не закінчена));
- Нерівномірність процесу модернізації промислового потенціалу республіки;

- Поява у республіканському промисловому комплексі нових галузей (електрометалургія, кольорова металургія, нові галузі харчової промисловості: масло переробна, хлібопекарська, маргарінова тощо);
- Витіснення приватного сектору в Україні більш швидкими темпами, ніж в СРС загалом.

#### ***Економічні досягнення індустріалізації:***

- Створення сучасної промисловості, що забезпечила незалежність країни від імпорту верстатів, устаткування, чавуну, заліза, сталі і т.д.;
- Будівництво на території України заводів-гігантів: «Запоріжсталь», «Криворіжсталь», «Азовсталь», «Дніпроспецсталь», Харківський тракторний завод;
- Повна реконструкція старих заводів (Луганський паровозобудівний, Дніпропетровський, Дніпродзержинський металургійний та ін.);
- Будівництво Дніпрогесу – найбільшої в Європі електростанції;
- Будівництво могутніх електростанцій – Зуївська, Штеровська, Харківська, Київська та ін.

#### ***Соціально-економічні наслідки індустріалізації***

##### ***Позитивні:***

- Перетворення України з переважно аграрної в індустріально-аграрну державу;
- Досягнення економічної незалежності;
- Прогресивні зміни в структурі господарства на користь промисловості, розвиток нових галузей промисловості;
- Досягнення промисловістю України за низкою головних індустріальних показників європейського та світового рівня;
- Зміцнення обороноздатності країни;
- Створення технічної бази сільського господарства;
- Бурхлива урбанізація;
- Швидке формування національного робітничого класу.

##### ***Негативні:***

- Формування директивно-планової економіки (без урахування законів ринку);
- Привілейоване становище виробництва засобів виробництва, відставання легкої і харчової промисловості;
- Побудова і реконструкція підприємств-монополістів;
- Заморожування значних коштів у незавершених об'єктах;
- Диспропорційне і нерівномірне формування промислового потенціалу України;
- Посилення диспропорції між промисловістю і сільським господарством;
- Падіння життєвого рівня населення;
- Поглиблення відчуженості робітничого класу від засобів виробництва.

В результаті індустріалізації Україна випередила за рівнем розвитку галузей важкої промисловості ряд західноєвропейських країн. Вона посіла друге місце в Європі (після Німеччини) за виплавою чавуну, четверте місце в сіті за видобутком вугілля. За виробництвом металу і машин випередила Францію та Італію.

В ході форсованої індустріалізації партійне керівництво мало намір здійснити тотальне одержавлення економіки. Почалося згорання НЕПу, ліквідація багатокладності економіки, тоді як індустріалізацію треба було здійснювати методами впровадження ринкових відносин в економіку.

## ***2. Суцільна колективізація в Україні (1928 – 1937 рр.)***

**Колективізація** – примусове, насильницьке об'єднання індивідуальних селянських господарств у колективні для встановлення контролю держави над ними.

#### ***Мета:***

- Отримання коштів для проведення індустріалізації;

- Встановлення контролю держави над сільськогосподарським виробництвом;
- Розв'язання хлібної проблеми;
- Збільшення товарності сільського господарства;
- Ліквідація заможного селянства – «ворога» радянської влади.

**Основні заходи:**

- Кінець 1929 р. – курс на «прискорену колективізацію» в СРСР (закінчити її в Україні планувалося восени 1930 р.). На січень 1930 р. було колективізовано 15,4% селянських господарств, а на 1 березня 1930 р. – 62,8%;
- Насильницьке створення колгоспів, радгоспів. У 1937 р. колгоспи України об'єднували 96,1% селянських господарств;
- Створення машинно-тракторних станцій (МТС) – державних сільськогосподарських підприємств. Контроль держави над селом через забезпечення МТС виробничо-технічного обслуговування колгоспів і радгоспів;
- «Ліквідація куркульства» (розкуркулення) – вилучення майна у тих селян, яких влада вважала багатіями. На початок 30-х років «розкуркулено» 200 тис. селянських господарств, 860 тис. осіб вивезено до Сибіру.
- Примусове вилучення хліба;
- Обмеження переселення селян до міст. 1932 – 1933 рр. – запровадження паспортів, які видавалися лише жителям міст. З 1937 р. селянам не дозволялося залишати колгоспи без підписання адміністрацією угоди з майбутнім роботодавцем.

**Наслідки колективізації:**

- Завершення одержавлення економіки;
- Отримання державою коштів для індустріалізації;
- Зруйнування сільського господарства, його занепад;
- Ліквідація індивідуальних селянських господарств;
- Утрата робочої сили на селі;
- Голодомор 1932 – 1933 рр.;
- Руїнування устоїв селянського життя;
- Формування нової системи господарювання, заснованої на жорсткій трудовій дисципліні, примусовій праці, прикріпленні селян до колгоспів, натуральній оплаті.

### **3. Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні**

**Причини:**

- Необхідність знищення українського селянства як свідомої національної верстви, що чинила опір проведенню соціально-економічної політики;
- Непосильні для селян хлібозаготівлі, конфіскація продовольчих запасів (1931 р. – вилучення в селян всього зерна, у тому числі й посівного фонду), експорт хлібу;
- Примусові, із застосуванням репресій, хлібозаготівлі;
- 7 серпня 1932 р. – «Закон про п'ять колосків» - «Закон про охорону соціалістичної власності»: за крадіжку колгоспної власності передбачався розстріл із конфіскацією майна або позбавлення волі строком не менше ніж на 10 років із конфіскацією майна;

Заборона будь-якої допомоги з боку міжнародної або радянської громадськості.

**Наслідки:**

- Масові жертви Голодомору (за різними оцінками – від 3,5 до 8 млн осіб);
- Придушення опору українського селянства колективізації;
- Завершення колективізації, утвердження колгоспної системи, розорення селян;
- Переселення селян з Росії в Україну (Донецьку, Дніпропетровську, Одеську, Харківську області);
- Голодомор остаточно зламав опір селян колгоспній системі.

*Голодомор 1932 – 1933 рр. – це геноцид радянської влади проти українського народу.*



#### 4. Сталінський терор 30-х років

Це масові репресії, які охопили всі категорії населення в Україні: представників партійного й державного апарату, військових, інтелігенцію, робітників, селянство.

##### Мета:

- Придушити прагнення українців до самостійного національно-державного та культурного життя;
- Не допустити формування міцної опозиції режиму;
- Переслідування і знищення всіх представників колишніх політичних партій, заможних верств населення.

##### Методи:

- Показові політичні процеси;
- Позасудові переслідування;
- Фізична розправа з «ворогами народу»

##### Судові процеси:

- **1928 р.** – *«Шахтинська справа»* - судовий процес над інженерно-технічними працівниками Донбасу;
- **1930 р.** – процес над *«Спілкою визволення України»* (СВУ). Були засуджені представники інтелектуальної еліти (академіки, професори, письменники, науковці, викладачі, юристи);
- **1933 – 1936 рр.** – «викриття контрреволюційних організацій» - «Український національний центр», «Українська військова організація», «Польська організація військова», «Білогвардійський терористичний центр у Києві», різні «шпигунсько-троцькістські» організації.

##### Репресії проти керівників КП(б)У і РНК:

- Репресовані Е.Квірінг, Х.Раковський, Ю.Коцюбинський, С.Косіор, Ю.Медведев, В.Чубар, В.Затонський;
- Зі складу обраного на XIII з'їзді КП(б)У Центрального Комітету 62 члени звинувачені у ворожій діяльності, 55 – виключені з партії;
- З 1933 до 1938 р. – склад КП(б)У зменшився на 266 тис. осіб (майже наполовину).

##### Репресії в армії:

- 1937 р. – звинувачення в підготовці замаху на К.Ворошилова Й.Якіра (командувача Київським військовим округом) та його страта;
- Повне знищення особового складу штабів Київського та Харківського військових округів (150 офіцерів).

Масові репресії були важливою умовою функціонування тоталітарного режиму, оскільки вони у політичній сфері придушували опозиційні сили, нейтралізували потенційних противників системи, блокували розвиток громадянського суспільства; в економічній сфері – сприяли підтримці головного стимулу до праці – страху, забезпечували дармовою робочою силою; у соціальній сфері – розколювали суспільство, протиставляли його верстви одну одній, створювали атмосферу взаємної підозри та недовіри, шляхом перманентних пошуків ворога забезпечували збереження єдності суспільства.

#### 5. Стан культури в Україні у 30-ті роки

Галузі культури	Досягнення
З кінця 20-х років почалося швидке згортання українізації. Згідно з постановою ЦВК СРСР від 1929 р., державні органи і підприємства союзного підпорядкування зобов'язувались спілкуватися між собою російською мовою. Жертвами репресій з «національними ухилами» стали члени комісії з українізації М.Скрипник, С.Косіор, В.Чубар, В.Затонський та ін. Процес українізації став сприйматися як буржуазно-націоналістичний. Були закриті навчальні заклади для національних меншин, ліквідовані	

національні райони, національні сільські та містечкові ради. В усі сфери життя громадян України просякала політика <i>русифікації</i> .	
<i>Освіта</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Продовжувалась боротьба з не писемністю дорослих. Напередодні Другої світової війни масова не писемність на території УРСР була в основному подолана;</li> <li>- Введено обов'язкове чотирикласне навчання, а в містах – загальне семирічне навчання. Визрівали передумови для переходу до загальної середньої освіти;</li> <li>- Відновлено діяльність університетів, розширено мережу робітфаків, середніх спеціальних навчальних закладів.</li> </ul>
<i>Наука</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Вищою науковою установою залишалася Всеукраїнська Академія Наук, створюються науково-дослідницькі інститути (Український фізико-технічний інститут, Інститут електрозварювання ВУАН, Інститут математики).</li> </ul>
<i>Література</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Створено Спілку радянських письменників України;</li> <li>- Продовжували працювати П.Тичина, М.Рильський, В.Сосюра, М.Бажан, А.Малишко, Ю.Яновський, Ю.Смолич та ін.</li> </ul>
<i>Мистецтво</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Далеко за межами України були відомі імена корифеїв українського театру Л.Курбаса, П.Саксаганського, М.Садовського, Н.Ужвій, оперних співаків: О.Петрусенко, Б.Гмирі, З.Гайдай;</li> <li>- До скарбниці світового кіномистецтва увійшли фільми О.Довженка;</li> <li>- Тривала діяльність хорової капели «Думка», відкриваються консерваторії;</li> <li>- У Харкові споруджено пам'ятник Т.Шевченку скульптором М.Манізером</li> </ul>
<i>Релігійне життя</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Політичний курс більшовиків був спрямований на формування в суспільстві атеїстичного світогляду;</li> <li>- Зростає тиск держави на православну церкву. Гонінь зазнала УАПЦ, яка у 1930 р. вимушена була заявити про самоліквідацію;</li> <li>- Розгорнулося масове знищення культових споруд.</li> </ul>

## Тема 19. Західноукраїнські землі в 20-30-х роках XX століття

### План

1. Західноукраїнські землі у складі інших держав
2. Правовий статус та національне гноблення населення західноукраїнських земель
3. Соціально-економічне становище західноукраїнських земель
4. Суспільно-політичний рух на західноукраїнських землях

### Словник

**«Інтегральний націоналізм»** - це тоталітарна форма націоналізму, обґрунтована в працях Д.Донцова, майбутня Українська держава повинна бути тоталітарною, а не демократичною.

**Пацифікація** – офіційна назва політики масових репресій щодо українського населення Галичини, які проводилися урядом Польщі.

**Радикалізм** – політична течія та діяльність спрямована на рішучу, докорінну зміну методів політичної діяльності, політичної системи або негайне здійснення інших політичних цілей.

**Український монархізм** – сформульована В.Липинським ідеологія створення Української незалежної держави – конституційної монархії, над побудовою якої мають працювати всі громадяни України, незалежно від їхньої національності.

## **1. Західноукраїнські землі у складі інших держав**

Паризька мирна конференція 1919 р. вирішила долю західноукраїнських земель. Рада Антанти в 1923 р. остаточно погодилася на приєднання частини українських земель до Польщі, Румунії, Чехословаччини за умовами додержання національних прав українців.

<b>Учасник розподілу</b>	<b>Час розподілу</b>	<b>Приєднані території</b>	<b>Чисельність українського населення</b>
Польща	1919 р. 1921 р., Ризький договір	Східна Галичина Західна Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя	≈ 6 млн чол. (≈ 16% населення польської держави)
Румунія	кін. 1918 р.	Північна Буковина і Бессарабія (Ізмаїльський, Аккерманський, Хотинський повіти)	790 тис. чол. (4,7% усього населення)
Чехословаччина	1920 р. Тріанонський договір	Закарпаття (під назвою «Підкарпатська Русь»)	455 тис. чол. (9% усього населення)

## **2. Правовий статус та національне гноблення населення західноукраїнських земель**

Українські землі у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини не мали самоврядування, власного автономного устрою. Уряди цих країн прагнули до посилення контролю над українськими територіями.

### **Правовий статус західноукраїнських земель**

#### **Під владою Польщі:**

- Польський уряд скасував Галицький автономний сейм;
- Було ліквідовано місцеве самоврядування, функції якого почали виконувати урядові комісари;
- Конституція Польщі 1921 р. не передбачала права на територіальну автономію українських земель;
- Галичину було поділено на три воєводства: Львівське, Тернопільське, Станіславське.

#### **Під владою Румунії:**

- Прийнято закон, згідно з яким законодавство старого королівства поширювалося на приєднані землі;
- Замість 11 повітів стало 5, повіти ділилися на волості, волості – на громади;
- Було ліквідовано самоврядування громад;
- На місце старост румунські адміністративні органи призначали «примарів»;
- На чолі повітів стояли «префекти» - ставленики Міністерства внутрішніх справ.

#### **Під владою Чехословаччини:**

- Закарпаття не отримало автономії, однак українське населення не відчувало такої сильної національної дискримінації, яка панувала в Румунії і Польщі.

Українці були позбавлені можливості обіймати адміністративні посади в державних органах влади, офіцерські посади в польській, чеській, румунській арміях.

### **Національне гноблення населення західноукраїнських земель**

**Польський уряд** намагався витравити такі поняття як «Україна» та «українці», застосовуючи замість них термін «Східна Малопольща», «русин».

- Українців було поділено на лемків, бойків, гуцулів, поліщуків, волинян, русинів;

- 1924 р. видано закон про заборону української мови в усіх державних і муніципальних установах;
- У березні 1920 р. для Східної Галичини офіційно запропоновано нову назву – Східна Малопольща;
- Українські імена та прізвища змінювалися на польські;
- У 1935 р. Польща офіційно відмовилася від своїх зобов'язань перед Лігою Націй щодо забезпечення прав національних меншин;
- Польський уряд закривав українські школи (із 138 середніх загальноосвітніх шкіл у 1939 р. було лише 15 українських). Як наслідок – 70% населення Західної України були неписьменними або мало писемними;
- Посилення наступу католицизму.

**Румунська влада** здійснювала щодо українського населення політику тотальної румунізації, вдаючись до відкритих насильницьких дій.

- З 1919 по 1928 рр. на території Буковини діяв воєнний стан;
- На окупованих землях румунську мову проголошено державною;
- У лютому 1919 р. видано закон, за яким на роботу до державних установ приймали лише тих, хто знав румунську мову;
- Декретом румунського уряду від 21 липня 1919 р. перейменовано українські назви міст і сіл на румунські;
- Українські імена та прізвища змінювалися на румунські;
- У 1920 р. заборонено вживання української мови, преси;
- Українців не визнавали окремою нацією, називаючи їх «громадянами румунського походження, які забули рідну мову»;
- Здійснювалася румунізація православної церкви;
- У Північній Буковині в 1926 – 1927 рр. не залишилося жодної української початкової школи;
- Було закрито всі гімназії та професійні школи з українською мовою навчання. У Чернівецькому університеті ліквідовано українські кафедри;
- Накладено заборону на ввіз українських книжок і музичних творів;
- 80% дорослого населення Північної Буковини та придунайських українських земель були неписьменними або малописьменними.

**Уряд Чехословаччини** здійснював більш помірковану політику щодо Закарпаття. Але і ця політика була спрямована на те, щоб утримати українські землі під владою Чехословаччини.

- Рішенням адміністративного суду від 28 червня 1925 р. українську мову визнано «чужою» для населення Закарпаття;
- Звужувалося викладання в школі української мови і розширювалося викладання чеської;
- Урядовців присилали з Чехословаччини, ігноруючи корінне населення;
- Освіту мали лише 40% дорослих громадян Закарпаття.

Боячись зростання національної свідомості українців, іноземні уряди забороняли українську мову в державних і адміністративних органах влади, всіляко перешкоджали розвитку освіти. Відбувалося виселення українців із західноукраїнських земель в центральні райони Польщі, Румунії, Чехословаччини, а також проводилася колонізація їх більш «надійним» польським, румунським, чехословацьким населенням.

### **3. Соціально-економічне становище західноукраїнських земель**

Анексовані західноукраїнські землі перебували на становищі напівколоній. Їх господарство пристосовувалося до економіки Польщі, Румунії і Чехословаччини. Його

частка в промисловому потенціалі була в 2-3 рази меншою, ніж відповідно до загальної території та кількості населення країн-окупантів.

#### **Політика Польщі:**

- Польський уряд розділив країну на дві території – Польщу «А» і Польщу «Б». До першої входили корінні польські землі, до другої – переважно західноукраїнські і західнобілоруські;
- Політика Польщі сприяла розвитку промисловості в Польщі «А» і свідомо гальмувала в Польщі «Б»;
- Основу промисловості західноукраїнських земель становили ремісничі майстерні та невеликі підприємства, де працювало менше 20 чол.;
- Переважали галузі, які забезпечували високі доходи без значних капіталовкладень, а саме: нафтодобувна, деревообробна, харчова, переробка мінеральної сировини.

#### **Політика Румунії:**

- Буковина була відсталою окраїною Румунії;
- Колоніальна експлуатація українських земель вела до деградації господарства;
- Економіка залишалася напівкустарною;
- За 1922 – 1929 рр. було закрито 85 підприємств і майстерень;
- Окупанти демонтували і вивезли в Румунію обладнання Аккерманських трамвайних майстерень та прядильної фабрики Ізмайльського та Ренійського портів;
- Найбільшу питому вагу в економіці складала харчова промисловість.

#### **Політика Чехословаччини:**

- Закарпаття перетворювалося в аграрно-сировинний придаток Чехословаччини;
- На території «Підкарпатської Русі» було розміщено 0,07% виробничих потужностей, що у 136 разів менше ніж у Чехії та Моравії;
- За показниками економічного розвитку Закарпаття перебувало на рівні XVIII ст., коли тільки розпочинався промисловий переворот;
- У 1926 р. нараховувалося лише 92 підприємства і 6,7 тис. робітників;
- За двадцять років не було збудовано жодного значного підприємства.

Західноукраїнські землі опинилися у залежності від іноземного капіталу (французького, англійського). Іноземці грабували багатства краю, гальмували його економічний розвиток.

Аграрний сектор відігравав визначальну роль в економіці західноукраїнських земель. Більш як 80% населення краю займалося сільським господарством.

В 1919 р. проведені *аграрні реформи* Польщею, Румунією, Чехословаччиною. Головна *мета реформ*: передача землі не корінному населенню, а польським, румунським, чеським колоністам.

Внаслідок колонізаторської політики економіка Західної України перебувала в застої. Її відсталість зумовлювала таке соціальне становище населення: низький життєвий рівень, жорстока експлуатація, високий рівень безробіття, захворюваності, смертності. Все це викликало опір з боку українців: набули поширення страйки, збройна партизанська боротьба, захоплення поміщицької землі, підпалення маєтків.

#### **Репресивна політика влади на західноукраїнських землях**

Окупаційна влада на загарбаних землях широко застосовувала репресії проти населення. Тільки Закарпаття було винятком, оскільки Чехословаччина була більш демократичною країною Європи того часу.

#### **Румунія:**

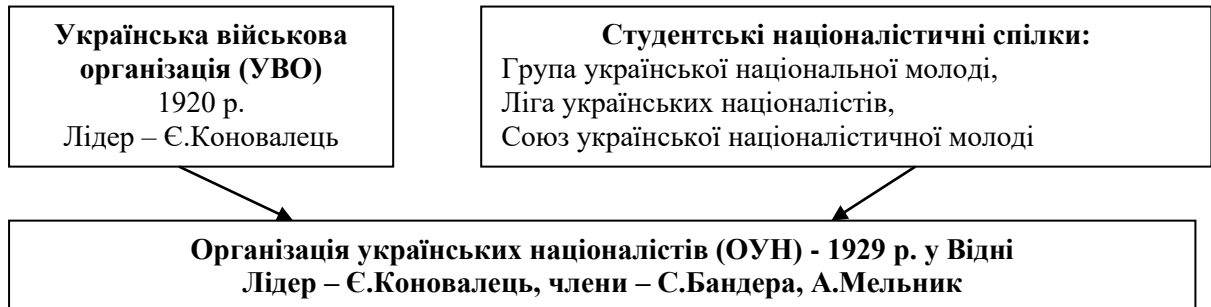
- 1924 р. – жорстоке придушення антирумунського *Татарбунарського повстання*, у якому взяло участь 6 тис. осіб (Аккерманський повіт).

### **Польща:**

- *Вересень 1930 р.* – в українські села послано великі армійські підрозділи та поліцію. Озброєні польські загони зайняли майже 800 українських сіл. «Пацифікація» та політичні репресії проти селян Східної Галичини надовго загострили польсько-українські стосунки. В ході «пацифікації» проводилися арешти, розстріли, конфіскація майна селян-учасників повстань.
- 1934 р. – організовано концтабір для політичних в'язнів-українців на Поліссі в місті Береза-Картузька.

### **4. Суспільно-політичний рух на західноукраїнських землях**

#### **Політичні партії у Східній Галичині**



**Мета** – створення незалежної держави на всій етнічній території України шляхом національної революції та встановлення диктатури, яка б витіснила окупаційну владу та запровадила уряд з представників усіх регіонів та соціальних груп.

**Ідеологія** - інтегральний націоналізм

#### **Основні ідеї:**

- Об'єднання української нації;
- Здобуття незалежності Української держави;
- Політична система майбутньої держави мала засновуватись на владі однієї націоналістичної партії, на чолі держави – верховний керівник, або вождь з необмеженою владою.

**Український союз хліборобів-державників (УСХД) – 1920 р.** Лідер – В.Липинський

**Ідеологія** – український монархізм.

**Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) – 1925 р.** Лідери: Д.Левицький, В.Мудрий

**Основні цілі** – самостійна і соборна Україна, конституційна демократія.

**Українська соціал-радикальна партія (УСРП) – 1926 р.** Лідери: Л.Бачинський, І.Макух

**Основні цілі:** незалежність України, обмеження приватної власності.

**Комуністична партія Західної України (КПЗУ) – з 1923 р.** Лідери: Й.Крілик, Р.Кузьма та **Сельбор (Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання) – 1926 р.**, діяло під керівництвом КПЗУ.

**Основні цілі:** об'єднання з Радянською Україною, соціалістичні реформи.

#### **Основні політичні формування Буковини**

**Українська національна партія (УНП) – 1927 – 1938 рр.** Лідер – В.Залозецький.

**Основні ідеї:** ліберальні реформи, компроміс з владою.

**«Революційний» або націоналістичний табір**, не був організаційно оформлений. Сформувався в середині 30-х років ХХ ст. Для своєї діяльності використовував спортивне

товариство «Мазепа» і студентське «Залізняк». Лідери: О.Зибачинський, І.Григорович, Д.Квітковський.

**Радикальна націоналістична організація (РНО) – 1929 р.**

**Основні ідеї:** втілення в життя ідей інтегрального націоналізму.

**Комуністична партія Буковини (КПБ) – 1918 р., з 1926 р.** – складова Комуністичної партії Румунії. Лідери: С.Канюк, В.Гаврилюк, Ф.Стасюк.

**Основні ідеї:** возз'єднання з Радянською Україною.

**Суспільно-політичні течії Закарпаття**

**Русофіли або москвофіли – «Общество Духновича»** - вважали, що карпатоукраїнці – це частина російського народу.

**«Мадярони»** - доводили, що карпатороси – це окрема національність і прагнули приєднати край до Угорщини.

**Русини** – вважали жителів краю окремим слов'янським народом

**Народовці або українофіли** – пропагували ідею єдності закарпатських українців з усім українським. Вели боротьбу з русофілами і «мадяронами», вимагали автономії Закарпаття, провідник – А.Волошин.

**Комуністи** – входили до легальної Компартії Чехословаччини, визнавали українську ідентичність Закарпаття, підтримували ідею приєднання до УРСР.

Найвищим досягненням українського національно-визвольного руху в 20-30-ті роки було проголошення **15 березня 1939 рр. незалежної Карпатської України**. Президентом нової держави було обрано Августина Волошина. Головою Союму – А.Штефана. «Карпатська Січ» була проголошена армією нової держави.

**Тема 20. Україна під час Другої світової війни (1939 – 1945 рр.)**

**План**

1. Радянсько-німецькі договори 1939 р. і західноукраїнські землі
2. Включення західноукраїнських земель до складу УРСР
3. Політика радянзації на західноукраїнських землях
4. Окупація України військами Німеччини та її союзників. Причини поразки радянських військ у перші місяці війни
5. План «Ост» та нацистський «новий порядок»
6. Рух Опору в Україні в роки Другої світової війни
7. Україна в 1943 році
8. Україна на завершальному етапі війни (1944 – 1945 рр.)
9. Культура України в роки війни

**1. Радянсько-німецькі договори 1939 р. і західноукраїнські землі**

**23 серпня 1939 р.** – «Пакт Молотова – Ріббентропа» (договір про ненапад) та таємний протокол до нього:

- Підписувався на 10 років;
- Сторони утримувалися від насильства одна проти одної;
- У разі нападу на одну зі сторін не підтримувати державу, яка вчинила напад;

- Зобов'язувалися не вступати до союзів, якщо вони будуть спрямовані проти СРСР або Німеччини;
- Вирішення суперечливих питань мирним шляхом

*Суть секретного протоколу:*

- За Німеччиною визнавалася сфера інтересів у Польщі та Литві;
- СРСР поширював свої інтереси в Західній Україні, Бессарабії, Фінляндії, Естонії, Латвії;
- Долю Польщі вирішували СРСР і Німеччина (держава припиняла своє існування);
- По лінії річок Нарев – Вісла – Сян проходив негласний радянсько-німецький кордон.

## **28 вересня 1939 р. – «Договір про дружбу та державний кордон»**

Кордон проходив по «лінії Керзона» (умовна назва українсько-польської етнічної межі, запропонованої англійським дипломатом Дж.Керзоном у 1919 р.), по території Польщі.

*Договір передбачав:*

- Вхідження до СРСР польської частини Західної України, Західної Білорусії, Бессарабії, Литви, Латвії та Естонії;
- Вхідження до Німеччини Лемківщини, Посяння, Холмщини, Підляшшя;
- Постачання продовольства та сировини з СРСР до Німеччини.

## **2. Включення західноукраїнських земель до складу УРСР**

### **«Визвольний похід» Червоної армії в Західну Україну**

<b>Дата</b>	<b>Подія</b>
<b>1 вересня 1939 р.</b>	<b>Початок Другої світової війни</b> Напад Німеччини на Польщу. Оголошення Англією і Францією війни Німеччині
<b>17 вересня 1939 р.</b>	<b>Вступ Червоної армії на територію Західної України</b> Мета – приєднання до СРСР західноукраїнських земель: <ul style="list-style-type: none"> <li>- СРСР офіційно виправдовувало свою агресію необхідністю «надати допомогу українцям перед навислою загрозою фашизму»;</li> <li>- Створення фронтів – Українського (командувач С.Тимошенко) та Білоруського (командувач М.Ковальов).</li> </ul>
<b>22 вересня 1939 р.</b>	<b>Вступ радянських військ до Львова</b> Результат: <ul style="list-style-type: none"> <li>- Перемога радянських військ і німецьких військ над Польщею;</li> <li>- До СРСР відійшло 51,4% території і 37,1% (12 млн) населення Польщі</li> </ul>

## **Включення Західної України та Бессарабії до СРСР**

- 1939 р. – Закон Верховної Ради СРСР про включення Західної України у складі львівської, Станіславської (згодом Івано-Франківська), Волинської, Тернопільської, Рівненської й Дрогобицької областей до СРСР і возз'єднання її з УРСР;
- 1940 р. – передача Румунією Північної Буковини (Чернівецька область), Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу УРСР.

## **3. Політика радянзації на західноукраїнських землях**

**Радянізація** – насильницьке насаджування норм економічного, суспільно-політичного, культурного життя, що були характерними для тоталітарного режиму в Радянському Союзі.

**Заходи радянзації, що мали позитивну оцінку:**

- Ліквідація польського державного апарату;



- Експропріація маєтків польських землевласників з обіцянкою перерозподілу землі між селянами;
- Націоналізація торгівлі та промисловості (ці галузі перебували здебільшого в руках поляків та євреїв);
- Українізація та зміцнення системи освіти, заходи з ліквідації неписьменності;
- Запровадження безкоштовного медичного обслуговування;
- Створення системи соціального забезпечення.

#### **Заходи радянської влади, що викликали невдоволення:**

- Заміна польських чиновників на місцевих комуністів та людей, присланих зі сходу України, що не залежало від волі населення;
- Насильницька колективізація;
- Тиск на церкву (греко-католицьку та православну);
- Розгром політичних партій і громадських об'єднань в т.ч. «Просвіта», «Рідна школа», Наукове товариство ім. Т.Шевченка;
- Масові репресії, арешти й депортація лідерів політичних партій.

#### **4. Окупація України військами Німеччини та її союзників. Причини поразки радянських військ у перші місяці війни**

Згідно з **планом «Барбаросса»** - директива № 21 затвердженого Гітлером 18 грудня 1940 р. напад на Радянський Союз здійснювався в трьох напрямках:

- Група армій «Північ» - на Ленінград;
- Група армій «Центр» - на Москву;
- Група армій «Південь» - на Україну та Північний Кавказ.

В Україні німецьким військам протистояли два фронти: **Південно-Західний** на чолі з генералом **М.П.Кирпоносом** та **Південний** на чолі з генералом **І.В.Тюленєвим**. Із сухопутними військами взаємодіяли моряки **Чорноморського флоту** під командуванням адмірала **П.С.Октябрського**.

#### **Бойові дії на території України (червень 1941 – липень 1942 р.)**

<b>Дата</b>	<b>Зміст подій</b>
<b>23 – 29 червня 1941 р.</b>	Найбільша танкова битва початкового етапу війни в районі <b>Луцьк – Рівне – Броди – Дубно</b>
<b>30 червня 1941 р.</b>	Німці <b>окупували Львів</b> і на кінець третього тижня війни просунулись углиб України на 300 – 350 км
<b>Липень 1941 р.</b>	Вирішальні бої точилися на Житомирському, Київському, Уманському і Одеському напрямках
<b>Липень – серпень 1941 р.</b>	Радянські війська залишили Умань, підірвали греблю Дніпрогесу, відійшли на лівий берег Дніпра. У серпні 1941 р. залишили Дніпропетровськ
<b>7 липня – 26 вересня 1941 р.</b>	Тривала 72-денна <b>оборона Києва</b> – головна воєнно-політична подія літньої кампанії. Німці оточили велике угруповання захисників Києва, в полон потрапило понад 665 тис. солдат і офіцерів. Було знищено командування Південно-Західного фронту. Гітлерівці втратили під стінами столиці понад 100 тис. чоловік. Провал плану «Барбаросса»
<b>5 серпня – 16 жовтня 1941 р.</b>	Тривала 73-денна оборона Одеси, яка блокувала дії 18 дивізій противника
<b>30 жовтня 1941 р. – 4 липня 1942 р.</b>	Оборона Севастополя тривала 250 днів. Оборона з моря велася Чорноморським флотом. Радянські війська зазнали поразки
<b>Наприкінці 1941 р.</b>	Німецькі війська групи армій «Південь» окупували майже всю Україну. Однак план «блискавичної війни» був зірваний. 5 – 6

	грудня 1941 р. радянські війська перейшли в контрнаступ під Москвою, розгромивши німців
<b>Січень 1942 р.</b>	Невдала спроба радянських військ визволити Крим
<b>Травень 1942 р.</b>	Наступальна операція під Харковом військ Південно-Західного фронту мала трагічні наслідки (загинуло три армії, у полон потрапило 240 тис. солдат і офіцерів)
<b>22 липня 1942 р.</b>	Після захоплення м. Свердловська Ворошиловградської області Українська РСР була остаточно окупована гітлерівськими військами

### **Причини поразки радянських військ у перші місяці війни**

- Репресії командного складу Червоної армії, знищення маршалів і генералів (40 тис. командирів), на зміну яким прийшли недостатньо досвідчені;
- Прорахунки Сталіна в оцінці воєнно-політичної ситуації та терміну нападу Німеччини на СРСР;
- Невірна воєнна доктрина СРСР, коли планувалося воювати на «чужій території» і «малою кров'ю» - війська не навчалися обороні і відходу;
- СРСР не встиг повністю переозброїтися, нові кордони не були захищені укріпленнями;
- Німеччина ще задовго до нападу на СРСР перевела свою економіку на військовий лад, на неї працювала вся Європа;
- Німецькі війська мали досвід ведення сучасної війни, який вони здобули у Європі;
- Були допущені прорахунки у визначенні напрямку головного удару Німеччини.

### **5. План «Ост» та нацистський «новий порядок»**

#### **План «Ост» передбачав:**

- Понімення та колонізацію районів західної частини СРСР, в тому числі українських земель;
- Фізичне винищення слов'янського населення;
- Масове насильницьке переселення мешканців Західної України до районів Сибіру;
- Переселення німців на українські землі протягом 30 років.

#### **Розчленування України:**

- Рейхкомісаріат Україна: 6 округів із центрами в Дніпропетровську, Мелітополі, Миколаєві, Києві, Житомирі, Рівному;
- Дистрикт «Галичина»: Львівська, Дрогобицька, Станіславська, Тернопільська області;
- Трансністрія – Одеська область, частини Миколаївської, Вінницької областей, лівобережні частини Молдавії, Буковина;
- Прифронтна зона: Чернігівщина, Сумщина, Харківщина і Донбас

#### **Нацистський «новий порядок»**

- Утворення окупаційної адміністрації, що складалася з каральних органів, до роботи в яких залучалося місцеве населення;
- Масовий терор, каральні операції, концтабори, знищення мирного населення всіх національностей, особливо євреїв;
- Вивезення до Німеччини обладнання, сировини, продуктів, творів мистецтва, чорнозему;
- Налагоджування роботи підприємств, електростанцій, залізниць. 12 – 14-годинний робочий день, мізерна заробітна плата;
- Примусова колективна праця селян, вилучення всього врожаю на потреби окупантів;
- Примусове вивезення молоді на роботи до Німеччини.

## 6. Рух Опору в Україні в роки Другої світової війни

В українському антифашистському русі Опору існувало дві течії. Через глибокі ідеологічні суперечності між ними точилася жорстока боротьба

**Радянський рух Опору** прагнув до визволення від фашистських загарбників, відновлення статусу України в складі СРСР:

- Створення підпільних організацій: «Молода гвардія» - м. Краснодар (очолював *О.Кошовий*); «Партизанська іскра» - с. Кримка Миколаївської області (очолював *В.Моргуненко*); м. Ніжин (очолював *Я.Батюк*) – організовували диверсії, здійснювали розвідувальні операції;
- Створення партизанських загонів *О.Федорова*, *С.Ковпака*, *О.Сабурова*, *М.Наумова*, *П.Вершигори* – наприкінці 1942 р. в Україні їх діяло 800;
- 20 червня 1942 р. – створення *Українського штабу партизанського руху (УШПР)*, начальник штабу – *Т.Строкач*.

### Форми боротьби:

- Диверсії на комунікаціях ворога;
- Знищення ліній зв'язку, доріг, мостів;
- Влітку 1943 р. розгорнулася операція «рейкова війна», операція «концерт»;
- Здійснювали рейди в тил ворога (найбільш відомий Карпатський рейд *С.Ковпака*).

**Націоналістичний рух Опору** мав на меті визволення від фашистських загарбників, радянської влади, відновлення української держави:

- *ОУН-М* під проводом *А.Мельника* співпрацювала з Німеччиною; 1943 р. – утворення за допомогою німців дивізії «СС – Галичина»;
- *ОУН-Б* під проводом *С.Бандери* боролася проти окупантів і Червоної армії; 1941 р. – комплектування з батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд» *Легіону українських націоналістів*;
- 30 червня 1941 р. ОУН проголосила «*Акт відновлення Української держави*» і сформувала національний уряд на чолі з *Я.Стецьком*. Проте Німеччина не підтримала проголошення Української держави, заборонила діяльність уряду. Були заарештовані *С.Бандера*, *Я.Стецько*, почалися масові арешти членів ОУН;
- 1941 р. – «*Поліська Січ*» на чолі з *Тарасом Бульбою-Боровцем*;
- 14 жовтня 1942 р. – створення *Української повстанської армії (УПА)* на чолі з *Д.Клячківським (Клим Савур)*; у 1943 – 1950 рр. – на чолі з *Романом Шухевичем (Тарас Чупринка)*.

## 7. Україна в 1943 році

Дата	Подія
19 листопада 1942 р. – 2 лютого 1943 р.	<b>Сталінградська битва.</b> Значення: перехід стратегічної ініціативи до Червоної армії, її наступ на територію України.
Грудень 1942 р.	<b>Початок звільнення Лівобережної України.</b> 18 грудня 1942 р. звільнено перший населений пункт – село <i>Півнівка</i> (Ворошиловградська область), військами Південно-Західного фронту під командуванням генерала <i>М.Ватутіна</i> .
5 липня – 23 серпня 1942 р.	<b>Курська битва.</b> « <i>Рейкова війна</i> » - операція радянських партизанів із руйнування залізниць, мостів, залізничних ешелонів. Звільнення Лівобережної України, Донбасу. Значення: створення сприятливих умов для наступальних операцій Червоної армії.
23 серпня 1943 р.	<b>Визволення Харкова.</b>
Серпень – грудень	<b>Битва за Дніпро.</b>

<b>1943 р.</b>	<p>У вересні звільнено Суми, Сталіно (Донецьк), Чернігів, Полтаву. У кінці вересня звільнено весь Донбас.</p> <p>У жовтні звільнено Запоріжжя, Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ. Розгромлено гітлерівське укріплення «Східний вал».</p> <p>У перші дні листопада почалися бої за <b>Київ. 6 листопада 1943 р.</b> столиця України звільнена від ворога. Створені умови для витіснення гітлерівців з Правобережної України.</p>
----------------	---

#### 8. Україна на завершальному етапі війни (1944 – 1945 рр.)

Дата	Подія
<b>Грудень 1943 – січень 1944 р.</b>	<b>Житомирсько-Бердичівська операція.</b> В середині січня ворог залишив Житомир, Бердичів, Кіровоград.
<b>24 січня – 17 лютого 1944 р.</b>	<b>Корсунь-Шевченківська операція</b> – «друга Сталінградська битва». В оточені опинилося близько 80 тис. гітлерівців.
<b>Січень – лютий 1944 р.</b>	<b>Рівненсько-Луцька операція.</b> Звільнено Луцьк, Проскурів (Хмельницький), Чернівці, Тернопіль, Вінницю, форсовано Південний Буг. Радянські війська вийшли на державний кордон з Румунією.
<b>Березень – квітень 1944 р.</b>	<b>Одеська операція.</b> 10 квітня 1944 р. визволення Одеси.
<b>Квітень – травень 1944 р.</b>	<b>Кримська операція.</b> Визволені Сімферополь, Севастополь. 12 травня 1944 р. – повне визволення Криму. Початок масової депортації народів з Криму: кримських татар, болгар, греків, вірменів.
<b>13 липня – 29 серпня 1944 р.</b>	<b>Львівсько-Сандомирська операція.</b> 27 липня 1944 р. – визволення Львова, Станіслава (Івано-Франківськ), Перемишля.
<b>20 – 29 серпня 1944 р.</b>	<b>Яссько-Кишинівська операція,</b> в ході якої визволена Ізмаїльська область УРСР та Молдавія
<b>Жовтень 1944 р.</b>	<b>Карпатсько-Ужгородська операція.</b> <b>8 жовтня 1944 р.</b> було визволено останній населений пункт УРСР в межах кордонів 1941 р. – <b>село Лавочне</b> Дрогобицької області. <b>28 жовтня 1944 р.</b> визволення <b>Ужгорода</b> – останнього населеного пункту в межах сучасних кордонів України.

#### Втрати України в роки війни

- Цивільне населення – 4 млн осіб;
- Армія – загинуло 1,3 млн воїнів;
- Військовополонені – знищено 1,4 млн осіб;
- Вивезено до Німеччини – 2,4 млн осіб;
- Міста і села – зруйновано 714 міст (40% усіх міст СРСР, знищених війною), селищ, понад 28 тис. сіл, 647 тис. житлових будинків, 10 млн осіб залишилося без даху над головою;
- Промисловість і сільське господарство: знищено 16159 підприємств, 27910 колгоспів, 872 радгоспи, 1300 МТС. Вивезено в 1943 – 1944 рр. мільйони тонн зерна, тисячі тонн м'яса і м'ясних виробів, олії, цукру, мільйони тонн фуражу та картоплі.

У Другій світовій війні Україна зазнала величезних людських втрат і руйнувань. Загальні збитки економіки України, заподіяні німецько-фашистськими загарбниками, сягали понад 40% усіх втрат СРСР. Як наслідок – труднощі післявоєнної відбудови,

зменшення кількості населення (Україна втратила щонайменше п'яту частину свого населення).

### **9. Культура України в роки війни**

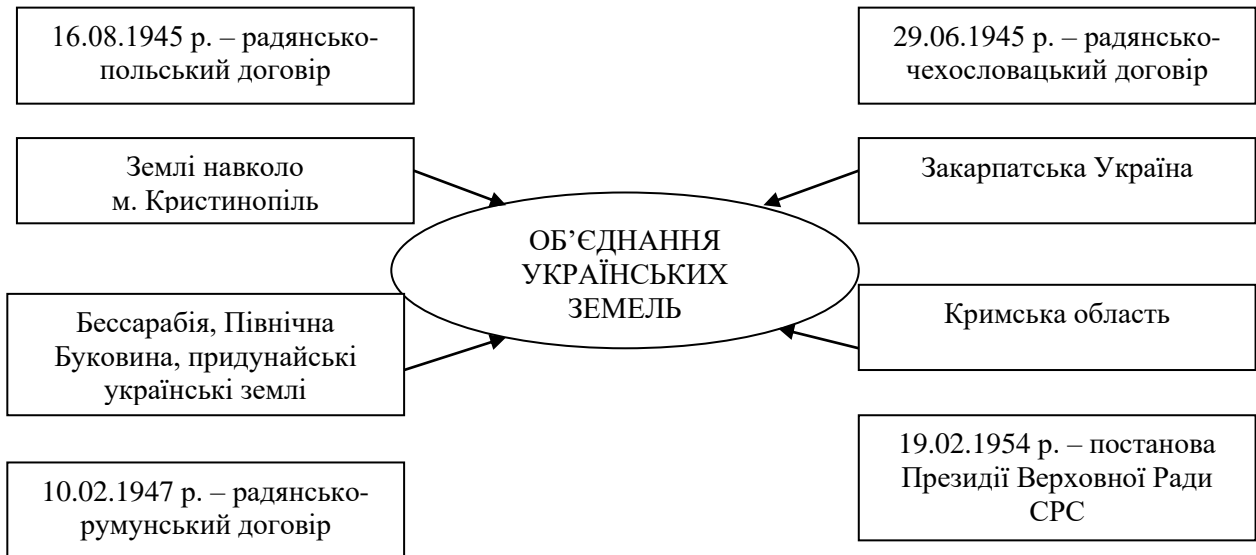
<i>Освіта</i>	<ul style="list-style-type: none"><li>- В умовах окупації тисячі шкіл спалено, пограбовано, перетворено на склади, шпитали, казарми. Десятки тисяч учителів воювали на фронтах;</li><li>- 1943 – 1944 н.р. працювали початкові , семирічні і середні школи, в яких навчалося лише 1,77 млн дітей;</li><li>- Вивезені на схід вузи налагоджували навчальний процес і продовжували готувати спеціалістів народного господарства.</li></ul>
<i>Наука</i>	<ul style="list-style-type: none"><li>- Науково-дослідницькі установи України активно працювали в евакуації;</li><li>- Було налагоджено автоматичне дугове зварювання корпусів танків Т-34, розроблені нові методи виплавки броньованих сталей, висококалорійний терміт для мін і снарядів, більш досконалі конструкції торпед, створені радіолокатор та автоматичні системи пеленгації, прилад для знешкодження морських мін;</li><li>- Запропоновані українськими вченими нові методи лікування істотно знизили смертність серед поранених радянських солдатів.</li></ul>
<i>Література</i>	<ul style="list-style-type: none"><li>- Понад 300 членів Спілки радянських письменників України пішли в Червону армію, частина з них загинула на фронтах;</li><li>- Українські письменники, котрі опинилися в гітлерівському тилу, боролись проти окупантів і в складі партизанських з'єднань, і в складі УПА;</li><li>- Продовжували творчу діяльність українські прозаїки, поети, драматурги в далекому радянському тилу;</li><li>- У 1943 р. були звільнені з ув'язнення деякі українські письменники;</li><li>- Активно діяла агітаційна фронтова бригада українських письменників.</li></ul>
<i>Театр і кіно</i>	<ul style="list-style-type: none"><li>- Перебуваючи в евакуації, театри України підтримували тісний зв'язок з фронтом, відряджаючи туди театральні та концертні бригади;</li><li>- У радянському тилу продовжують існувати і створювати кінофільми Київська й Одеська кіностудії.</li></ul>
<i>Засоби масової інформації</i>	<ul style="list-style-type: none"><li>- На окупованій території видавалось понад 115 україномовних періодичних видань, хоча три чверті своєї площі газети були змушені віддавати офіційним окупаційним матеріалам;</li><li>- Щодня на територію України вели передачі радіостанції ім. Т.Г.Шевченка із Саратова та «Радянська Україна» із Москви.</li></ul>
<i>Релігійне життя</i>	<ul style="list-style-type: none"><li>- На початку окупації було відкрито близько 2 тис. православних храмів;</li><li>- Населення поверталось до релігії: увійшло в побут хрещення дітей, вінчання та інші релігійні обряди;</li><li>- Була відновлена Українська автокефальна церква;</li><li>- Існувала також Українська автономна православна церква, яка визнавала зверхність Московського Патріархату.</li></ul>

## Тема 21. Післявоєнна відбудова і розвиток України в 1945 – на початку 50-х років

### План

1. Адміністративно-територіальні зміни
2. Економічне становище України (1945 – початок 50-х років)
3. Радянізація західних областей України
4. Міжнародна діяльність УРСР після Другої світової війни
5. Культурне життя в Україні у другій половині 40-х – на початку 50-х років

### 1. Адміністративно-територіальні зміни



### 2. Економічне становище України (1945 – початок 50-х років)

#### П'ятирічний план на 1946 – 1950 рр.

Мета – відбудова народного господарства УРСР;

Спрямування капіталовкладень:

- 85% - у важку промисловість. У 1950 р. виробництво промислової продукції України в порівнянні з 1940 р. становило 115%, а в 1953 р. – 173%;
- 10% - у легку промисловість. У 1950 р. легка промисловість України ледве досягла 80% довоєнного рівня;
- 5% - у сільське господарство. У 1950 р. обсяг валової продукції сільського господарства України становив 91% від обсягу 1940 р.

#### Особливості відбудови промисловості

<i>Джерела</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Героїчні зусилля народу;</li> <li>- Ресурси і промислові потужності східних районів;</li> <li>- Частина репарації з Німеччини;</li> <li>- Власні ресурси</li> </ul>
<i>Хід</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Відбудова шахт Донбасу примусово мобілізованими колгоспниками і військовополоненими;</li> <li>- Часткове технічне переоснащення гірничодобувної промисловості;</li> <li>- Будівництво нових шахт;</li> <li>- Розширення географії і збільшення обсягів видобутку нафти;</li> <li>- Відновлення роботи енергетичних об'єктів, масштабне будівництво електростанцій;</li> <li>- Відродження металургійної галузі;</li> <li>- Відбудова машинобудування.</li> </ul>

<b>Підсумки</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Україна – паливно-металургійна база СРСР: 50% чавуну, понад 30% сталі, близько 30% вугілля;</li> <li>- У відбудовані і новостворені машинобудівні, металургійні та хімічні заводи закладалися відсталі технології;</li> <li>- Перевага в споживанні енергоносіїв надавалась вугіллю, а не нафті та газу;</li> <li>- Надзвичайно висока енерго- та матеріалоемність промислової продукції.</li> </ul>
-----------------	---

### **Післявоєнне село. Голод 1946 – 1974 років**

<b>Причини</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Повоєнна руїна;</li> <li>- Відбудова промисловості за рахунок сільського господарства;</li> <li>- Запровадження величезних податків для селян;</li> <li>- Розширення посівних площ і нереальні плани хлібозаготівлі;</li> <li>- Повна реквізиція продовольчих ресурсів села;</li> <li>- Експорт зерна за кордон;</li> <li>- Посуха, неврожай, недорід.</li> </ul>
<b>Масштаби</b>	Більшість східних і частина південних областей України
<b>Наслідки</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Масова втеча селян у міста;</li> <li>- Застосування закону від 7 серпня 1932 р. «про п'ять колосків», засуджено тисячі колгоспників;</li> <li>- Померло близько 1 млн осіб, зафіксовано випадки людоїдства;</li> <li>- Майже 3 млн осіб хворіли на дистрофію, анемію.</li> </ul>
Голод подолано після жнив 1947 р. Тільки тоді розпочинається відбудова села.	

### **Матеріальне становище населення**

- Нестача житла;
- Нестача взуття, одягу, білизни, цукру, олії;
- Обмеження у пересуванні колгоспників: відсутність паспортів, неможливість пенсійного забезпечення та виплат за тимчасовою непрацездатністю;
- Зростання цін як наслідок скасування карткової системи (1947 р.);
- Проведення грошової реформи 1947 р. – вилучення грошей у тих, хто їх заощадив;
- Не доступне для більшості населення медичне обслуговування.

### **3. Радянізація західних областей України**

- За короткий час було створено радянський, партійний, господарський і карально-репресивний апарат, який контролював всі сфери життя західних українців. Місцеві жителі обіймали лише 13% номенклатурних посад;
- Почалася відбудова та реконструкція традиційних галузей промисловості (нафтової, побутової, деревообробної) та розвиток нових (машинобудівної, приладобудівної, хімічної, електротехнічної);
- Формується система торговельно-споживчої кооперації;
- Відновилася примусова колективізація сільського господарства. 1950 рік став роком суцільної колективізації краю, в тому числі Буковини й Закарпаття;
- Жертвами репресій стало місцеве населення, яке не розуміло чи не погоджувалось з політикою сталінського керівництва, та Українська греко-католицька церква (УГКЦ), 8 березня 1946 р. у Львові проведено псевдо собор, де прийнято рішення про самоліквідацію УГКЦ;
- У 1945 – 1946 рр. боротьба УПА з органами МВС – МДБ, радянськими військами досягла апогею. Протягом 1945 – 1949 рр. радянське керівництво п'ять разів оголошувало амністію для повстанців. Збройне підпілля продовжувало організовану боротьбу до травня 1954 р. Окремі оонівські групи були викриті в 60-ті роки;

## Операція «Вісла» (1947 р.)

### Причини проведення:

- Завершити перетворення Польщі на многонаціональну державу;
- Придушити український національно-визвольний рух на Холмщині, Підляшші, Надсянні, Лемківщині («Закерзоння»)
- Завдати поразки УПА

### Мета:

- Завершити процес обміну населенням між Польщею і УРСР. Частина українського населення не бажала залишити свою батьківщину;
- Деукраїнізація Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини; остаточна колонізація цих земель;
- Сприяти заселенню «повернутих земель»;
- Позбавити УПА підтримки з боку населення;
- Завдати поразки основним силам УПА.

**Привід** – загибель у сутичці з вояками УПА 28 березня 1947 р. заступника міністра національної оборони Польщі К.Сверчевського.

**Період здійснення:** 28 квітня – липень 1947 р. (фактично завершилася у жовтні 1947 р.).

Польські війська та міліція загальною кількістю 30 тис. осіб за підтримки радянських і чехословацьких військ здійснили насильницьку депортацію українського населення. Для особливо непокірних було створено концтабір в Освенцимі. Через табір з травня 1947 по січень 1949 рр. пройшло 3870 осіб, із яких 160 загинуло.

Результати і наслідки:

- Проти УПА було проведено 357 бойових акцій, знищено 1509 повстанців, 1178 бункерів і криївок. Заарештовано 2800 членів ОУН і УПА. Припинення бойових дій УПА на «Закерзонні»;
- Виселено в західні та північні райони Польщі 140 тис. українців;
- Деукраїнізація «Закерзоння»

## 4. Міжнародна діяльність УРСР після Другої світової війни

Посилився вплив СРСР як країни-переможниці на світову політику. Завдяки цьому Україна вийшла на зовнішньополітичну арену, що відкрило нові перспективи й мало велике значення для розбудови української державності.

Дата	Діяльність
27 січня 1944 р.	Прийняття пленумом ЦК ВКП(б) рішення про розширення прав союзних республік у сфері міжнародних відносин
Березень 1944 р.	Прийняття Верховною Радою УРСР закону про утворення Народного комісаріату закордонних справ республіки, який очолив Д.Мануїльський
26 квітня 1945 р.	Підписання уставу ООН на конференції у Сан-Франциско. Україна ввійшла до складу ООН як член-засновник
1946 р.	Обрання УРСР до складу Економічної і Соціальної ради
1948 – 1949 рр.	УРСР – член Ради Безпеки ООН
Лютий 1947 р.	Участь УРСР у підписанні Паризьких мирних договорів з Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією, Фінляндією

## 5. Культурне життя в Україні у другій половині 40-х – на початку 50-х років

Освіта	<ul style="list-style-type: none"><li>- Відновлюється довоєнна мережа шкіл, робота піонерських та комсомольських організацій;</li><li>- Поширення набули вечірня і заочна форма навчання в школах;</li><li>- Впроваджено обов'язкове семирічне навчання дітей;</li><li>- Сфера вживання української мови звужувалась;</li></ul>
--------	---



	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Відновлено роботу всіх вищих навчальних закладів України (160 за кількістю)</li> </ul>
<i>Наука</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Відновилися робота науково-дослідницьких установ України;</li> <li>- Учені України досягли значних успіхів у дослідженні фундаментальних наук, використанні наукових відкриттів для потреб народного господарства (запущено експериментальний атомний реактор, створюється перша в СРСР електронно-обчислювальна машина, пропонуються для масового впровадження у виробництво автомати зварювання металу під флюсом тощо);</li> <li>- Деякі перспективні напрями наукових досліджень, зокрема генетику, було оголошено «лженауковими». Розгром генетики під проводом академіка АН УРСР та СРСР Т.Лисенка в 40 – 60-х роках отримав назву «лисенківщина». Розгром генетики спричинив відставання СРСР у цій галузі протягом наступних десятиліть</li> </ul>
<i>Література і мистецтво</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Виходять друком трилогія О.Гончара «Прапороносці», перша частина роману М.Стельмаха «Велика рідня», гумористичні оповідання О.Вишні. Вдосконалюють свою творчу майстерність М.Рильський, П.Тичина, В.Сосюра, А.Малишко;</li> <li>- На традиційно високому рівні стоїть театральне мистецтво, представлене видатними майстрами сцени: Б.Гмирею, С.Козаком, В.Огнєвим, Н.Ужвій, Г.Юрою та ін.;</li> <li>- Розвивалось музичне мистецтво, живопис, графіка, скульптура</li> </ul>
<b>Ждановщина</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Період – з 1946 до 1953 р.;</li> <li>- Провідники – Й.Сталін та секретар ЦК ВКП(б) з ідеології А.Жданов;</li> <li>- Сутність – посилене втручання сталінського режиму до сфер ідеології, культури, науки, літератури, мистецтва;</li> <li>- Мета – встановлення жорсткого контролю над духовним розвитком радянського суспільства;</li> <li>- Методи – примусове застосування методу соціалістичного реалізму, класовий підхід та принцип партійності в оцінці діяльності митців, обвинувачення в антипатріотизмі, некритичному підході до «реакційної буржуазної культури», «низькопоклонстві перед Заходом», «українському буржуазному націоналізмі», утвердження донощицтва та репресій і утиски в колах творчої інтелігенції</li> </ul>	

## Тема 22. Україна в умовах десталінізації (1953 – 1964 рр.)

### План

1. Десталінізація
2. Стан економіки України наприкінці 50-х – у першій половині 60-х років
3. Дисидентський (опозиційний) рух в Україні (кінець 50-х – початок 60-х років)

#### 1. Десталінізація

Період **1953 – 1964 рр.** в історії СРСР, коли при владі знаходився М.Хрущов отримав назву **«відлига»**. Характеризується відходом від жорстокої сталінської тоталітарної системи, спробами її реформування в напрямку лібералізації, демократизації, гуманізації.

**Десталінізація (1956 – 1964 рр.)** – це процес засудження й відмова від найбільш брутальних сталінських методів управління державою (масові репресії, депортації

тощо), демократизація суспільно-політичного життя СРСР без докорінних змін існуючої системи.

**14 – 25 лютого 1956 р.** – закриті засідання XX з'їзду КПРС, виступ на ньому М.Хрущова з доповіддю «Про культ особи та його наслідки», в якому йшлося про:

- Засудження «культу особи Й.Сталіна»;
- Викриття злочинів Й.Сталіна та його оточення (репресії, депортації народів, сталінські методи соціалістичного будівництва в СРСР)

**Політична реабілітація** – виправдання, відновлення в правах несправедливо звинувачених та засуджених осіб.

**Етапи реабілітації:**

- I етап – 1953 – 1956 рр.;
- II етап – 1956 – 1959 рр.;
- III етап – 1959 – 1986 рр.

**Результати реабілітації:**

- Реабілітація репресованих у 30-х роках партійних, радянських, військових, культурних діячів В.Затонського, Є.Квірінга, С.Косіора, В.Чубаря, П.Постишева, Ю.Коцюбинського, Г.Косинки, М.Куліша та ін.;
- 1956 – 1959 рр. – реабілітація 250 тис. осіб (більша частина посмертно);
- 1957 р. – звільнення з таборів та спец поселень близько 65 тис. осіб;
- Ліквідація системи ГУЛАГу (звільнення десятків тисяч в'язнів);
- 1963 р. – припинення процесу реабілітації (під час проведення якої відбувалися нові політичні репресії);
- Не були реабілітовані жертви політичних процесів 20 – 30 років; селяни, репресовані в роки колективізації; депортовані народи з південних районів України та Криму (кримські татари, греки); засуджені за «український націоналізм», діячі ОУН – УПА;
- Повільне проведення реабілітації, оскільки в органах безпеки й прокуратури працювало чимало тих, хто був причетний до масових репресій;
- У подальші роки реабілітація продовжувалася, але протягом 1963 – 1986 рр. було повністю реабілітовано лише 80 тис. осіб.

Паралельно з реабілітацією жертв сталінських репресій відбулися нові політичні репресії, вносилися зміни до законодавства, які збільшували можливості влади щодо проведення нових репресій. Так, Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про кримінальну відповідальність за державні злочини». У кримінальний кодекс було введено статтю «антирадянська агітація і пропаганда». Протягом 1954 – 1959 рр. за антирадянську діяльність було репресовано 3,5 тис. осіб.

## **2. Стан економіки України наприкінці 50-х – у першій половині 60-х років**

**Умови розвитку економіки УРСР:**

- Науково-технічна революція (НТР) – процес докорінних якісних змін у техніці й технології виробництва, енергетиці, організації праці, характер трудової діяльності людей, пов'язаний із перетворенням науки на виробничу силу суспільства та об'єднанням її з виробництвом;
- 1957 р. – реорганізація органів управління промисловістю – ліквідація республіканських та союзних міністерств, що контролювали основні галузі промисловості, і створення раднаргоспів.

**Стан промисловості України у 50-х – першій половині 60-х років**

**Машинобудування:**

- Поява нових галузей – легкового автомобілебудування, виробництва автоматичних і телемеханічних приладів, електронно-обчислювальних машин, штучних матеріалів;

- Будівництво підприємств машинобудування на півдні України;
- Розвиток авіабудування: 1960 р. – початок виробництва реактивних повітряних лайнерів ТУ – 104;
- Модернізація та впровадження нових зразків техніки, обладнання, приладів але їхня якість була низькою, а металомісткість – значною;
- Здійснення комплексної механізації та автоматизації виробництва.

#### ***Металургія і паливно-енергетичний комплекс:***

- Швидкі темпи розвитку Криворізького гірничозбагачувального комбінату (найбільшого в Європі);
- Будівництво нових доменних печей і мартенів;
- Спорудження та експлуатація Дніпровського каскаду, Кременчуцької, Дніпродзержинської, Каховської, Київської гідроелектростанцій;
- Освоєння нових вугільних районів – Львівсько-Волинського, Дніпровського;
- Приведення до ладу теплоелектростанцій – Ворошиловградської, Миронівської, Придністровської.

#### ***Легка та харчова промисловість:***

- 1959 – 1965 рр. – спорудження і реконструкція 700 підприємств легкої та харчової промисловості;
- Збільшення вдвічі випуску товарів культурно-побутового призначення і господарського використання;
- 1962 – 1964 рр. – повільний розвиток легкої промисловості, наслідок – нестача товарів народного споживання.

Час перебування при владі М.Хрущова став найбільш динамічним періодом у розвитку промисловості України. Темпи її росту були в 1,5 рази вищі за відповідні показники періоду 1965 – 1985 рр.

### **Стан сільського господарства України наприкінці 50-х – у першій половині 60-х років**

#### ***Хрущовські «надпрограми»:***

- *Освоєння цілини*: утрата українським селом 90 тис. спеціалістів; міграція молоді в цілинні райони; більшість нової сільгосптехніки, що вироблялася в Україні, відправлялася в Казахстан, Сибір на Північний Кавказ;
- *«Кукурудзяна кампанія»*: 1958 – 1963 рр. – посівні площі кукурудзи зросли більш ніж у 2 рази, а валовий збір зерна збільшився з 52 млн 308 тис. до 68 млн 155 тис.ц; 1958 – 1963 рр. – знизилась урожайність кукурудзи з 25,2 ц/га до 5 ц/га;
- *«Наздогнати й перегнати США у виробництві м'яса, молока й масла на душу населення»*: провал всіх планів «наздогнати й перегнати»; 1963 р. – виникнення продовольчої проблеми в УРСР, Радянський Союз вперше закупив хліб за кордоном.

Середині 1963 р. – перетворення сільського господарства на найслабшу ланку радянської економіки.

### **3. Дисидентський (опозиційний) рух в Україні (кінець 50-х – початок 60-х років)**

***Дисидентство*** – це суспільно-політичний рух незгодних з існуючим режимом у державі за дотримання прав людини.

#### **Передумови виникнення:**

- Лібералізація суспільно-політичного життя та часткова його демократизація;
- Пом'якшення цензури та видання багатьох раніше заборонених творів;
- Можливість української інтелігенції встановлювати контакти з закордонними культурними та науковими центрами, знайомство з їхніми досягненнями в науці та культурі.

## Причини виникнення:

### Внутрішні:

- Бездержавний статус України;
- Центристська політика Радянського Союзу щодо УРСР;
- Панування радянської партійної бюрократії;
- Утиски національно-культурного та духовного життя України: переслідування за переконання, за власні погляди, думки;
- Проведення русифікації, знищення пам'яток історії та культури українського народу;
- Ігнорування комуністичним режимом прав і свобод людини;
- Підпорядкування інтересів особи інтересам колективу, тоталітарної держави;
- Нехтування загальнолюдськими цінностями.

### Зовнішні:

- Антикомуністичні виступи в Угорщині, Польщі, Східній Німеччині, Чехословаччині;
- Розпад світової колоніальної системи;
- Розгортання світового правозахисного руху;
- Прийняття ООН у 1948 р. Загальної декларації прав людини.

### Особливості дисидентського руху в Україні:

- Мирні, ненасильницькі форми боротьби;
- Чітко визначені організаційні форми (гуртки, спілки, об'єднання);
- Охоплення всіх регіонів України;
- Участь представників різних верств населення.

**Шестидесятники** – молоде покоління талановитих літераторів і митців, які здобули визнання не тільки творчою, а й громадською діяльністю.

Сприйнявши десталінізації як початок оздоровлення радянського суспільства, вони намагалися зробити якомога більше для оновлення, олюднення всіх сторін суспільного життя. Організаційною формою руху шестидесятників стали: клуб «Сучасник» (Київ, 1959 р.), клуб «Пролісок» (1962 р.); а також творчі осередки в Одесі, Запоріжжі, Дніпропетровську та інших містах.

Представники	Твори
<b>Поети і письменники</b>	
О.Довженко	Автобіографічна повість «Зачарована Десна»
Б.Антоненко-Давидович	Роман «За ширмою»
Г.Тютюнник	Роман «Вир»
Л.Первомайський	Збірка новел «Материн солодкий хліб», роман «Дикий мед»
В.Симоненко	Збірки поезії «Тиша і грім», «Земне тяжіння»
Л.Костенко	Збірки поезії «Проміння землі», «Мандрівне серце»
І.Світличний	Вірші
І. Драч	Вірші
М.Вінграновський	Вірші
В.Шевчук	Вірші, новели
<b>Художники</b>	
Є.Гуцало, В.Дрозд, В.Зарецький, А.Горська, Л.Семикіна, Г.Севрук, П.Заливаха, В.Кушнір	
<b>Композитори</b>	
В.Лятошинський	Третя симфонія
Г.Майборода	Опера «Мілана»
Ю.Мейтус	Опера «Украдене щастя»
П.Майборода, А.Філіпенко, А.Штогаренко, І.Шамо	Пісні

## Тема 23. Україна в період загострення кризи радянської системи (1965 – 1985 рр.)

### План

1. Політико-ідеологічна криза радянського ладу в УРСР
2. Стан економіки України та назрівання економічної кризи
3. Етносоціальні процеси та рівень життя населення
4. Дисидентський (опозиційний) рух в Україні в період «застою»
5. Культура і духовне життя

### 1. Політико-ідеологічна криза радянського ладу в УРСР

Складові	Прояви
<i>Економічна</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Дефіцит товарів;</li> <li>- Відмова або повільне запровадження нових технологій;</li> <li>- Невисока якість більшості товарів;</li> <li>- Продовольча криза, хронічна криза сільського господарства;</li> <li>- Прихована інфляція (зростання цін при незмінних розмірах заробітної плати);</li> <li>- Переважно екстенсивний шлях розвитку економіки;</li> <li>- Висока затратність виробництва, енергоємність і матеріалоємність продукції.</li> </ul>
<i>Політична</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Воєнні авантюри і нездатність вийти з них (Афганістан, Ефіопія, Ангола тощо);</li> <li>- Нездатність вищого керівництва реагувати на нові тенденції розвитку світу . «Старіння» керівництва;</li> <li>- Недієздатність законодавчих органів;</li> <li>- Утрата динамічності в розвитку радянської моделі й , відповідно, її привабливості для інших країн;</li> <li>- Корупція у вищих ешелонах влади: хабарництво, криміналізація, просування по службовій драбині за принципом знайомства, родинних зв'язків, особистої відданості;</li> <li>- Посилення репресій проти інакомислячих.</li> </ul>
<i>Ідеологічна</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Розчарування в правильності обраного шляху розвитку (побудова комунізму);</li> <li>- Розходження між ідеологічними догмами і реаліями життя;</li> <li>- Усвідомлення нереальності досягнення мети побудови комунізму;</li> <li>- Зростання дисидентського руху і настроїв у суспільстві;</li> <li>- Посилення ідеологічного тиску на суспільство.</li> </ul>
<i>Екологічна</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Бездумна експлуатація природних ресурсів;</li> <li>- Відсутність наукового обґрунтування розміщення виробничих потужностей;</li> <li>- Руйнування природного середовища, придатного для життя людей (забруднення водоймищ, атмосфери тощо);</li> <li>- Поступова деградація нації (генетичні зміни, зростання кількості дитячих захворювань і народження нездорових дітей, скорочення народжуваності, зростання числа хронічних захворювань тощо).</li> </ul>
<i>Моральна</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Поява явища подвійної моралі;</li> <li>- Зростання престижності професій та посад, які дають змогу отримувати нетрудові доходи;</li> <li>- Зростання кількості побутових злочинів;</li> <li>- Прагнення досягти мети незаконним шляхом;</li> <li>- Зростання кількості економічних злочинів;</li> </ul>

	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Наростання споживацьких настроїв;</li> <li>- Швидке поширення пияцтва та алкоголізму.</li> </ul>
--	---

## 2. Стан економіки України та назрівання економічної кризи

Промисловість	1966 – 1970 роки
	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Порівняно високі темпи розвитку;</li> <li>- Відносна самостійність підприємств;</li> <li>- Освоєння нової техніки і матеріалів;</li> <li>- Створення єдиної енергосистеми республіки;</li> <li>- Завершення електрифікації сіл України.</li> </ul>
	70-ті роки
	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Елементи госпрозрахунку зводились нанівець плановою економікою;</li> <li>- Зростання продуктивності праці та обсягів виробництва не відповідало рівню заробітної плати;</li> <li>- Залучення нових джерел сировини та робочої сили;</li> <li>- Зниження якості продукції;</li> <li>- Застарівання основних виробничих фондів;</li> <li>- Забруднення природного середовища відходами мінерально-сировинного комплексу;</li> <li>- Форсоване будівництво підприємств «великої хімії»;</li> <li>- Небезпечний рівень концентрації атомних електростанцій.</li> </ul>
Сільське господарство	1966 – 1970 роки
	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Затверджено гарантовану оплату праці колгоспників за тарифними ставками відповідних категорій робітників і службовців радгоспів;</li> <li>- Забезпечення села новими машинами;</li> <li>- Використання мінеральних добрив;</li> <li>- Впровадження більш урожайних районованих сортів зернових і технічних культур;</li> <li>- Поліпшення кадрового складу колгоспів і радгоспів;</li> <li>- Збільшення валової продукції сільського господарства.</li> </ul>
	70-ті роки
	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Темпи розвитку суттєво уповільнились;</li> <li>- Приріст аграрного сектора економіки значно зменшився;</li> <li>- Недосконалість колгоспно-радгоспної системи;</li> <li>- Передові форми організації праці, зорієнтовані на кінцевий результат, не приживались;</li> <li>- Міграція сільського населення до міст;</li> <li>- Гострий дефіцит робочої сили в колгоспах і радгоспах;</li> <li>- Систематичне залучення до сільськогосподарських робіт студентів, робітників, інженерно-технічних і наукових працівників, солдатів;</li> <li>- Знищення прискореними темпами чорноземів (затоплені, підтоплені, засолені);</li> <li>- Ліквідація мало перспективних населених пунктів</li> </ul>

## 3. Етносоціальні процеси та рівень життя населення

Від перепису 1959 року до перепису 1989 року населення республіки збільшилось на 9,6 млн осіб і становило 51,7 млн. Україна перебувала на шостому місці в Європі за чисельністю населення після Росії, Німеччини, Італії, Великої Британії та Франції	
Роки проведення перепису	Приріст населення

1959 – 1970 рр.	5 258 тис.
1970 – 1979 рр.	2 248 тис.
1979 – 1989 рр.	1 862 тис.
<i>Приріст населення разюче зменшувався</i>	
<b>Причини</b>	Це відбувалось внаслідок зниження народжуваності і зростання смертності населення. На погіршення демографічної ситуації впливала економічна незабезпеченість людей
<b>Висновок:</b> Україна опинилась під загрозою депопуляції – абсолютного скорочення чисельності населення	
За 30 років питома вага українців у республіці зменшилась з 76,8% до 72,7%, у той час як частка росіян зросла з 16,7% до 22,1%	
<b>Причини</b>	Московська влада бажала відвернути загрозу спалаху національно-визвольного руху, штучно підтримуючи багато національність республік
<b>Висновок:</b> В усіх українських регіонах, за винятком західного, питома вага росіян істотно збільшилась. У південних регіонах наприкінці 80-х рр. вона перевищила третину. Такі зміни створювали сприятливі умови для цілеспрямованої політики русифікації	
Характерною рисою демографічних процесів були високі темпи росту чисельності мешканців міст. У 1964 р. міське населення у кількісному відношенні перевищило сільське, а на середину 80-х років воно становило вже більше 2/3 населення республіки	
<b>Причини</b>	Це було викликане як загальносвітовою тенденцією до урбанізації, так і побутовою невлаштованістю та складністю з працевлаштуванням на селі
<b>Висновок:</b> На початку 60-х рр. робітники становили половину зайнятої в народному господарстві робочої сили, а в середині 80-х рр. їх питома вага підвищилась до 60%. У 1979 році, вперше за період української історії, смертність жителів перевищила народжуваність	

#### **4. Дисидентський (опозиційний) рух в Україні в період «застою»**

**Течії дисидентського руху**

**Правозахисна або демократична**

*Представники:* М.Руденко, П.Григоренко, С.Хмара

*Завдання:*

- ознайомити суспільство з Декларацією прав людини ООН;
- збирати докази порушення владою прав людини та національних прав в Україні;
- домагання безпосереднього контакту України з іншими країнами;
- акредитація в республіці представників закордонної преси;
- вільного обміну інформацією та ідеями.

**Релігійна**

*Представники:* Й.Тереля, В.Романюк, Г.Вінс, І.Гель та ін.

*Завдання:*

- відновлення українських греко-католицької та автокефальної православної церков;
- боротьба за свободу діяльності протестантських церков.

**Національно-орієнтована**

*Представники:* І.Дзюба, В.Мороз, В.Чорновіл, Л.Лук'яненко та ін.

*Завдання:*

- засудження шовінізму, імперської політики центру;
- виступ на захист прав і свобод усіх народів та їхню співпрацю в боротьбі за умови життя, гідні цивілізованого світу.

### Методи боротьби дисидентів проти радянської системи:

- організація масових заходів: річниць Т.Г.Шевченка, шевченківських свят, вечорів І.Франка, Л.Українки, гуртків з вивчення історії України, популяризація народних і релігійних традицій;
- написання протестів, відкритих листів, звернень на адресу міжнародних організацій, урядів демократичних країн;
- відкрита солідарність з чехословацьким народом;
- вивішування синьо-жовтих прапорів;
- індивідуальні акції протесту;
- створення правозахисних організацій;
- написання листів-протестів до керівних органів УРСР і СРСР;
- самвидав;
- написання праць дисидентами;
- випуск журналу «Український вісник»;
- підтримка руху кримських татар за повернення до Криму і відновлення їх національних і політичних прав;
- розповсюдження листівок;
- страйки робітників.

### Діяльність Української Гельсінської Спілки (УГС)

**Створення** – 9 листопада 1976 р.

**Лідер** – М.Руденко.

**Члени УГС:** О.Бердник, П.Григоренко, І.Кандиба, Л.Лук'яненко, О.Тихий та ін.

#### **Мета:**

- ознайомлення суспільства України із Загальною декларацією прав людини ООН;
- ознайомлення урядів країн – учасниць Гельсінських договорів і світової громадськості з фактами порушень прав людини та території України.

У 1975 – 1985 рр. було засуджено й відправлено до таборів та на заслання 25 (з 37) членів УГС, шість членів позбавлено громадянства, троє загинули (О.Тихий, В.Стус, Ю.Литвин).

УГС – єдина в СРСР відкрита громадська правозахисна організація, що поставила національно-визвольну боротьбу в Україні на правову основу, дотримуючись гуманістичних ідеалів, законності, демократії.

### 5. Культура і духовне життя

<i>Освіта</i>	<ul style="list-style-type: none"><li>- Запровадження обов'язкової загальної освіти;</li><li>- Поширення мережі вечірньої та заочної форм навчання;</li><li>- Обов'язкове оволодіння учнями робітничими та сільськогосподарськими спеціальностями;</li><li>- Закриття малокомплектних початкових і восьмирічних шкіл;</li><li>- Запровадження навчання дітей з 6-ти років (за бажанням батьків);</li><li>- Затвердження єдиного типу середньої школи-одинадцятирічки;</li><li>- Різке звуження сфери функціонування української мови;</li><li>- Високі темпи розвитку професійно-технічної освіти;</li><li>- Збільшення загальної кількості вищих навчальних закладів.</li></ul>
<i>Наука</i>	<ul style="list-style-type: none"><li>- Штучна ізоляція вчених від світового наукового співтовариства;</li><li>- Практика переманювання відомих українських вчених на роботу до Росії;</li><li>- Гостра нестача коштів на розвиток фундаментальних наук;</li><li>- Досягнення науки:<ul style="list-style-type: none"><li>• зварювання алюмінію, нержавіючої сталі і титану в</li></ul></li></ul>



	<p>умовах космічного вакууму;</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• селекція нових сортів пшениці, цукрових буряків;</li> <li>• видання 26-томної «Історії міст і сіл України», «Історії української літератури», «Історії української мови», «Археології Української РСР», «Радянської енциклопедії історії України», «Історії українського мистецтва»;</li> <li>• завершення багатотомної «Історії Української РСР»;</li> </ul> <ul style="list-style-type: none"> <li>- втручання партійних органів у наукову діяльність, особливо в галузі суспільних наук;</li> <li>- «Боротьба з буржуазним націоналізмом та антирадянською ідеологією», яку очолив секретар ЦК КПУ з ідеологічних питань В.Маланчук;</li> <li>- Вилучення з бібліотек «небажаних творів» чи наукових праць.</li> </ul>
<i>Література</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Культивация у літературі та мистецтві кон'юнктури, пристосовування, прагнення догодити вищому партійно-державному керівництву;</li> <li>- Стимулювання виконання волі партії лауреатськими званнями, почесними і матеріальним достатком;</li> <li>- Несправедлива критика О.Гончара за роман «Собор», Р.Іванчука за «Мальви»;</li> <li>- Упередженість і підозрілість у ставленні до творчої інтелігенції з боку парт керівництва;</li> <li>- Практика звинувачування у «націоналізмі», «антирадянщині», позбавлення можливості друкуватись, виключення зі складу Спілки письменників України, засудження до позбавлення волі українських поетів та письменників.</li> </ul>
<i>Мистецтво</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Збереження національного колориту і високого творчого потенціалу заслуженим державним хором ім. Г.Віршовки, творчим об'єднанням «Трембіта», академічною хоровою капелюю «Думка», заслуженим ансамблем танцю УРСР ім. П.Вірьського;</li> <li>- Плідна праця композиторів П.Майбороди, О.Білаша;</li> <li>- Розквіт таланту оперних співаків: Є.Мірошніченко, Г.Ціполи, Д.Гнатюка, А.Солов'яненка та ін.;</li> <li>- Русифікація театрального мистецтва;</li> <li>- Формування українського поетичного кіно: «Кам'яний хрест» (реж. Л.Осика), «Криниця для спраглих» (реж. Ю.Іллєнко), «Білий птах з чорною ознакою» і «Вавилон XX» (реж. І.Миколайчук), «Тіні забутих предків» (реж. С.Параджанов);</li> <li>- Поява справжніх творів монументального мистецтва – пам'ятник Л.Українці, музей В.Леніна, обеліск місту-герою Києву, пам'ятний знак на честь заснування Києва, пам'ятник Т.Шевченку в Москві;</li> <li>- Розвиток української школи живопису, представниками якої були М.Дерегус, В.Чеканюк, Т.Яблонська, В.Шаталін, М.Серветник та ін.</li> </ul>

## Тема 24. Розпад Радянського Союзу і відродження незалежності України

### План

1. Перебудова в Радянському Союзі й Україні
2. Розгортання національно-визвольного руху в Україні

3. Політичні зміни в Україні
4. Формування передумов незалежності України
5. Здобуття Україною незалежності

### **1. Перебудова в Радянському Союзі й Україні**

**Перебудова** – це період в історії СРСР (квітень 1985 – серпень 1991 р.) – спроба партійно-державного керівництва СРСР вивести країну з кризи, що охопила всі сфери життя суспільства, шляхом здійснення радикальних реформ в економіці й політиці, соціальній і духовній сферах життя країни; початок зламу тоталітарної системи.

#### **Особливості перебудови в Україні**

- Повільніші темпи реформування, ніж у центрі та інших республіках;
- КПУ не змогла очолити складні перебудові процеси, не виробила власної програми розвитку, нехтувала проблемами національного відродження;
- Обмеженість процесу «гласності»;
- Негативні наслідки катастрофи на Чорнобильській АЕС у квітні 1986 р.;
- Проведення «перебудови» в Україні мирними методами (без кровопролиття, як сталося в Прибалтиці, Грузії, Азербайджані, Узбекистані, Таджикистані та інших республіках СРСР).

#### **Прояви процесу гласності**

**Гласність** – політика, спрямована на звільнення друкованого слова, живої думки від цензури, догматизму і заборон; свобода слова.

- Видано твори раніше заборонених письменників і поетів;
- Почав працювати Український культурологічний клуб в Києві, в діяльності якого брали активну участь інтелігенція, дисиденти, політв'язні;
- Відновила роботу громадська група сприяння Гельсінських угод під назвою «Український Гельсінський союз»;
- Поява незалежних від партійних структур політклубів, громадсько-політичних об'єднань;
- Відбулися установча конференція «Товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка», республіканська установча конференція Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал»;
- Створення масового громадсько-політичного руху на підтримку перебудови – РУХу.

#### **Заходи «перебудови» щодо подолання кризи в економіці**

- **1985 р.** – курс на прискорення соціально-економічного розвитку країни  
*Передбачав:*
  - Створити виробничий потенціал (за три п'ятирічки), що дорівнював би вже існуючому;
  - Подвоїти національний дохід за рахунок підвищення продуктивності праці;
  - Запровадити досягнення НТР;
  - Забезпечити населення житлом, продовольством і товарами масового вжитку тощо.
- **1985 р.** – Постанова квітневого пленуму ЦК КПРС про прискорення НТР  
*Результат* – прискорення науково-технічного прогресу не відбулося;
- **1986 р.** – Постанова ЦК КПРС про боротьбу з нетрудовими доходами  
*Результат* – переслідування тих, хто обробляв присадибні ділянки або власноруч виготовляв предмети господарського вжитку;
- **1986 р.** – Закони «Про індивідуальну трудову діяльність», «Про кооперацію»  
*Результат* – об'єднання людей у кооперативи з метою підприємницької діяльності у сфері послуг, громадського харчування і торгівлі. Найголовніші сфери – виробничої – індивідуальна трудова діяльність і кооперативи майже не торкнулися;
- **1987 р.** – Закон «Про державне підприємство»

*Результат* – підприємствам надана лише деяка самостійність. Продовжувала діяти система директивного планування, централізованого фінансування;

- **1987 р.** – Постанова липневого пленуму ЦК КПРС про докорінну перебудову управління економікою

*Результат* – не відбулося змін у виробничих відносинах, управління економікою здійснювалося директивними методами, а не впровадженням ринкового механізму.

### **Провал економічних реформ другої половини 80-х років**

*Причини:*

- Прагнення поєднати несумісні економічні моделі: адміністративно-командну й ринкову;
- Непослідовність, необґрунтованість економічних реформ

*Прояви загострення економічної кризи*

- Наростання темпів інфляції;
- Збільшення дефіциту державного бюджету;
- Поширення натурального (бартерного) обміну через знецінення грошей;
- Зупинення роботи підприємств союзного підпорядкування;
- Крах адміністративно-командної економіки;
- Падіння життєвого рівня населення

### **2. Розгортання національно-визвольного руху в Україні**

- Діяльність «самвидавської» преси
  - 1987 р. – відновлення видання «Українського вісника» з ініціативи В.Чорновола;
  - 1988 – початок 1990 р. – заснування нових періодичних видань: «Голос відродження», «Молода Україна», «Дзвін».
- 1988 р. – відновлення діяльності Української Гельсінської спілки; спілка перетворилася з правозахисної на політичну організацію;
- Створення неформальних організацій та об'єднань:
  - «Нова спілка сприяння перебудові» в Києві;
  - 1989 р. – Товариство української мови ім. Г.Г.Шевченка;
  - 1989 р. – Українське історико-просвітницьке товариство «Меморіал»;
  - Спілка незалежної української молоді;
  - Українська студентська спілка;
  - Всеукраїнське товариство репресованих.
- Проведення мітингів, демонстрацій, акцій протесту:
  - 1989 р. – страйки шахтарів (літо 1989 р. – страйк на шахті «Ясинуватська-Глибока», через декілька днів страйкували вже 193 шахти з 400);
  - Січень 1990 р. – «Живий ланцюг» від Івано-Франківська через Львів до Києва з нагоди відзначення акту злуки УНР та ЗУНР;
  - Жовтень 1990 р. – голодування студентів на майдані Незалежності.
- Формування Народного руху України – широкий загальнонаціональний рух за «перебудову»;
- 17 квітня 1991 р. – прийняття Верховною Радою УРСР Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»;
- Відродження заборонених і ліквідованих тоталітарним режимом релігійних конфесій – Української греко-католицької церкви та Української автокефальної православної церкви.

### **3. Політичні зміни в Україні**

- 28 вересня 1989 р. – Пленум ЦК КПУ (за участю М.Горбачова) – звільнення від обов'язків В.Щербицького і обрання першим секретарем ЦК КП України В.Івашка;
- Листопад 1990 р. – вилучення з Конституції СРСР статті 6 щодо керівної ролі КПРС у радянському суспільстві – втрата КПУ монополії на владу.

## Формування багатопартійності

### Причини

- Демократизація суспільного життя;
- Розвиток національної самосвідомості українців;
- Нездатність КПРС виконувати керівну роль у суспільстві

### Групи політичних партій

Партія	Програмні цілі
<i>Центристські</i>	
УРП	Побудова Української незалежної держави, засудження комуністичної ідеології і практики як антигуманної
ДемПУ	Утворення суверенної Української республіки, роздержавлення власності, приватизація, перехід до ринкових відносин
СДПУ	Незалежність України, відмова від ідей оновити соціалізм, проведення ринкових реформ
СДПУ(о)	Україна в складі конфедерації радянських республік, федеративний устрій України, багатоукладна економіка
ПЗУ	Створення «екологічного солідарного суспільства», в якому інтереси громадян поєднувалися б з біосферними законами природи, неприйняття ні комуністичної ідеології, ні капіталізму, пошук третього шляху розвитку суспільства
<i>Ліві</i>	
Демплатформа КПУ	Перетворення КПУ на партію парламентського типу, відмова від політичної монополії, від комунізму як стратегічної мети, деполітизація органів КДБ, МВС, військових і управлінських державних установ
ПДВУ	Україна – член конфедерації радянських республік, відмова від комуністичної ідеології, проведення ринкових реформ
<i>Праві</i>	
УНП	Відновлення УНР, проголошеної в січні 1918 р., у її етнографічній кодонах
ДСУ	Членів ОУН і УПА визнати героями визвольної боротьби за волю України, КПУ – злочинною організацією
УМА	Створення альтернативних державних структур: комітетів громадян на місцях і Національного конгресу як верховного органу влади

#### 4. Формування передумов незалежності України

- **1991 р.** – утворення двох політичних течій:
  - **Комуністичної** (парламентська більшість «За Радянську суверенну Україну», інакше «Група 239», яку очолював О.Мороз);
  - **Опозиційної** (Народна Рада на чолі з І.Юхновським, створена Демократичним блоком (РУХ, УГС, «Зелений світ», «Меморіал»), який виступав за суверенітет України, багатопартійну систему).
- **16 липня 1990 р.** – Верховна Рада УРСР прийняла **Декларацію про державний суверенітет України**.

**Державний суверенітет** – верховенство державної влади всередині країни та її незалежність у зовнішньополітичній сфері.

**Національний суверенітет** – повновладдя нації, її політична свобода, право та реальна можливість визначати характер свого національного життя, включаючи політичне самовизначення (відокремлення та утворення самостійної держави).

**Народний суверенітет** – повновладдя народу, тобто наявність засобів і механізмів, що забезпечують участь населення в управлінні справами держави та суспільства; визнання народу єдиним джерелом влади.

Декларація про Державний суверенітет України заклала основи Конституції України 1996 р.

- **3 серпня 1990 р. – Закон «Про економічну самостійність України»**

Основні принципи економічної самостійності України:

- Національне багатство та національний дохід є власністю народу;
- Різноманітність і рівноправність форм власності та їх державний захист;
- Децентралізація власності й роздержавлення економіки;
- Повна господарська самостійність, свобода підприємництва всіх юридичних і фізичних осіб у рамках законів України;
- Захищеність внутрішнього ринку.

**5. Здобуття Україною незалежності**

У зв'язку із загостренням політичного становища в СРСР 19 – 21 серпня 1991 р. відбулася спроба державного перевороту з боку Державного комітету з надзвичайного становища (ДКНС) з метою збереження СРСР та тоталітаризму. Україна обрала власний шлях.

- **24 серпня 1991 р. – проголошення Акта незалежності України;**

- **1 грудня 1991 р. – Всеукраїнський референдум і вибори Президента України:**

- Референдум проводився на підтвердження Акта проголошення незалежності України та виборів Президента України. Незалежність підтримали:
  - 90,3 населення України;
  - У Криму – 54,1% населення.
- Президентом України обрано Л.Кравчука (переміг В.Гриньова, Л.Лук'яненка, В.Чорновола та ін.)

- **Розпад СРСР**

*Причини розпаду:*

- Фактично унітарний характер держави;
  - Недоліки й помилки національної політики (курс на «злиття націй», формування «радянської людини», ігнорування національних проблем);
  - Нездатність союзного керівництва подолати економічну кризу;
  - Демократизація, гласність;
  - Ідеологічна криза КПРС;
  - Утрата авторитету влади після кривавих подій у Баку, Вільнюсі, державного перевороту 19 – 21 серпня 1991 р.
- **8 грудня 1991 р. – підписання угоди про припинення існування СРСР та створення *Співдружності Незалежних Держав (СНД)*.** Угоду підписано в Біловезькій Пущі (Білорусь) неподалік від Мінська представниками Білорусії, Росії та України.: Головою Президії Верховної Ради Білорусії *С.Шушкевичем*, Президентом України Л.Кравчуком, Президентом Росії *Б.Єльциним*.

**Тема 25. Україна в умовах незалежності**

**План**

1. Державотворчі процеси в Україні
2. Конституційний процес в Україні. Конституція України 1996 р.
3. Політичне життя в незалежній Україні
4. Проблеми української економіки
5. Основні напрямки зовнішньої політики України
6. Культурні процеси в незалежній Україні

## 1. Державотворчі процеси в Україні

Процес	Зміст
<i>Визначення державної території</i>	1991 р. – встановлення недоторканності кордонів, регламентування їх режиму, порядку охорони, перетину: <ul style="list-style-type: none"> <li>- «Закон про державний кордон України»;</li> <li>- Закон про прикордонні війська України;</li> <li>- Указ Президента України Л.Кравчука «Про утворення Державного митного комітету України»</li> </ul>
<i>Формування органів державної влади</i>	Створення системи законодавства. Формування трьох гілок влади: <ul style="list-style-type: none"> <li>- Законодавчої – Верховна Рада України;</li> <li>- Виконавчої – Кабінет Міністрів України (уряд) на чолі з Прем'єр-міністром; робочі органи – міністерства, відомства, державні комітети; місцеві органи виконавчої влади – місцеві державні адміністрації;</li> <li>- Судової – Верховний Суд України, загальні, арбітражні, військові суди; з 1996 р. – Конституційний Суд України; контроль за дотриманням законодавства покладено на Генеральну прокуратуру України</li> </ul>
<i>Прийняття державної символіки</i>	1992 р. – затвердження Державного прапора України (синьо-жовтий); Державного гімну, в основу якого покладено музику М.Вербицького; тризуба – знака Княжої Держави Володимира Великого як малого Державного герба України. Стаття 20 Конституції України 1996 р. закріпила ці символи
<i>Створення законодавства</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- 12 вересня 1991 р. – Закон «Про правонаступництво»;</li> <li>- 8 жовтня 1991 р. – Закон «Про громадянство»</li> </ul>
<i>Створення національних збройних сил та органів безпеки</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Створення національної армії (Збройних сил України): <ul style="list-style-type: none"> <li>• 24 серпня 1991 р. – прийняття Верховною Радою України постанови «Про військові формування в Україні», створення Міністерства оборони;</li> <li>• 6 грудня 1991 р. – прийняття Закону «Про Збройні сили України»;</li> </ul> </li> <li>- Створення Служби національної безпеки України: <ul style="list-style-type: none"> <li>• 20 вересня 1991 р. – прийнято постанову Верховної Ради України «Про створення Служби національної безпеки України» (СНБУ, з 1992 р. - СБУ)</li> </ul> </li> </ul>
<i>Формування грошової системи</i>	Створення власної грошової одиниці: <ul style="list-style-type: none"> <li>- 10 січня 1992 р. – запроваджено в обіг купоно-карбованці;</li> <li>- Вересень 1996 р. – запроваджено в обіг гривню</li> </ul>
<i>Становлення України як суверенної держави на міжнародній арені</i>	Установлення дипломатичних відносин з іншими державами: <ul style="list-style-type: none"> <li>- Визнання України Польщею, Канадою, Угорщиною, Литвою, Латвією, Росією та іншими державами;</li> <li>- Вироблення і відстоювання власних національних інтересів;</li> <li>- Участь у роботі міжнародних організацій;</li> <li>- Участь в інтеграційних процесах</li> </ul>

## 2. Конституційний процес в Україні. Конституція України 1996 року.

Конституційний процес – процес вироблення і прийняття конституції держави

Дата	Подія
<b>Жовтень 1990 р.</b>	Утворення Конституційної комісії
<b>Червень 1991 р.</b>	Схвалення Верховною Радою концепції нової Конституції України
<b>Жовтень 1993 р.</b>	Подання на розгляд Верховної Ради доопрацьованого проекту

	Конституції України
<b>Листопад 1994 р.</b>	Утворення нової Конституційної комісії (очолили Л.Кучма та О.Мороз)
<b>8 червня 1995 р.</b>	Укладення Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України
<b>20 березня 1996 р.</b>	Винесення на розгляд Верховної Ради України проекту нової Конституції України
<b>28 червня 1996 р.</b>	Прийняття V сесією Верховної Ради України Конституції України
<b>16 квітня 2000 р.</b>	Всеукраїнський референдум за народною ініціативою з питань, що торкалися змін до Конституції
<b>Осінь 2003 – вересень 2004 р.</b>	Спроби ВРУ затвердити зміни до Конституції України
<b>8 грудня 2004 р.</b>	Прийняття законопроекту про внесення змін і доповнень до Конституції України, які передбачають зміну і перерозподіл владних повноважень вищих органів влади

### 3. Політичне життя в незалежній Україні

Дата	Подія
1994 р.	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Вибори до Верховної Ради за мажоритарною системою на багатопартійній основі. Голова Верховної Ради – О.Мороз (Соціалістична партія України);</li> <li>- Вибори Президента. Л.Кучма вдруге всенародно обраний Президент України (1994 – 2005 рр.)</li> </ul>
28 червня 1996 р.	Нова Конституція України – Основний Закон, без якого державність є невизначеною, але з прийняттям Конституції конституційний процес не припинився
1998 р.	Вибори до Верховної Ради України. Голова Верховної Ради – О.Ткаченко (блок Соціалістичної та Селянської партій)
16 квітня 2000 р.	<p>Всеукраїнський референдум за народною ініціативою (з питань внесення змін до Конституції та виборчого закону):</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Понад 80% учасників висловилися за двопалатний парламент;</li> <li>- Скорочення кількості депутатів з 450 до 300;</li> <li>- Надання Президентіві права достроково припиняти повноваження Верховної Ради України (якщо вона протягом одного місяця не сформує постійно діючу парламентську більшість, не затвердить протягом трьох місяців підготовленого і поданого в установленому порядку Кабінетом Міністрів проекту державного бюджету України)</li> </ul>
2002 р.	Вибори до Верховної Ради України. Спікер Верховної Ради – В.Литвин (блок «За єдину Україну!»)
2004 р.	<p>Президентські вибори:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- 31 жовтня 2004 р. – перший тур виборів (В.Ющенко – 39,26% голосів, В.Янукович – 39,11% голосів);</li> <li>- 21 листопада 2004 р. – другий тур виборів, мітинги виборців в Києві на майдані Незалежності;</li> <li>- 21 листопада – 8 грудня 2004 р. – масова мирна акція протесту на майдані Незалежності;</li> <li>- 3 грудня 2004 р. – Верховний Суд України визнав недійсним результати другого туру президентських виборів;</li> </ul>

	<ul style="list-style-type: none"> <li>- 26 грудня 2004 р. – пере голосування (В.Ющенко – 51,99%, В.Янукович – 44,21%);</li> <li>- 23 січня 2005 р. – інавгурація Президента України В.Ющенка</li> </ul>
2006 р.	26 березня відбулися парламентські вибори за пропорційною системою. Спікером було обрано О.Мороза. З 2006 року Україна стала парламентсько-президентською. 2 квітня 2007 р. Президент України В.Ющенко розпустив Верховну Раду
2007 р.	Перші в Україні дострокові парламентські вибори. З 4 грудня 2007 р. до 12 листопада 2008 р. Головою Верховної Ради було призначено А.Яценюка. З 9 грудня 2008 по 12 грудня 2012 р. на посаді спікера парламенту перебував В.Литвин.
2010 р.	Два тури виробів у січні – лютому дали перевагу лідеру Партії регіонів В.Януковичу, який був проголошений Президентом України
2012 р.	Вибори до Верховної Ради України. З 13 грудня 2012 р. до 22 лютого 2014 р. Головою парламенту був В.Рибак. Під час подій Євромайдану подав у відставку за станом здоров'я. На зміну йому було призначено О.Турчинова, який перебував на посаді до 27 листопада 2014 р.
30 березня 2012 р.	Глави делегацій України і всіх країн Євросоюзу парафували угоду асоціації з Євросоюзом. Її підписання мало відбутися у листопаді 2013 р. на зустрічі голів урядів Євросоюзу у Вільнюсі. За лічені тижні до саміту у Вільнюсі влада оголосила про припинення підготовки до підписання угоди.
21 листопада 2013 р.	Виступи протестувальників в Києві. У соціальних мережах виник термін «Євромайдан». Акції протестувальників відбулися в Донецьку, Івано-Франківську, Луцьку, Ужгороді, Львові
24 листопада 2013 р.	Найбільша маніфестація у Києві, яка налічувала 150 тис учасників
Грудень 2013 – лютий 2014 р.	Масові збройні акції протестів на майдані Незалежності в Києві
23 лютого 2014 р.	Президент В.Янукович самоусунувся від виконання своїх обов'язків. Верховна Рада України прийняла рішення провести позачергові вибори Президента України
25 травня 2014 р.	Позачергові вибори Президента України, новим Президентом було обрано П.Порошенка
26 жовтня 2014 р.	Позачергові парламентські вибори. Головою Верховної Ради обрано В.Гройсмана

#### 4. Проблеми української економіки

##### Стартові можливості економіки незалежної України

Позитивні фактори	Негативні фактори
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Висококваліфікована і дешева робоча сила;</li> <li>- Високий рівень освіти;</li> <li>- Значний науковий потенціал, розвиненість мережі наукових установ, розвиток фундаментальних і прикладних наукових</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Економіка України була складовою загальносоюзного економічного комплексу;</li> <li>- Деформація структури економіки: переважання важкої промисловості та енергетики;</li> <li>- Відсутність у більшості галузей завершеного циклу виробництва товарів (80%);</li> <li>- Не конкурентоспроможність більшої частини</li> </ul>



<p>досліджень;</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Значні природні багатства;</li> <li>- Розвиненість транспортної мережі;</li> <li>- Великий морський і річковий флот;</li> <li>- Здатність промисловості випускати великий перелік продукції, ракети і космічну техніку в тому числі;</li> <li>- Значний потенціал розвитку сільського господарства</li> </ul>	<p>промислової продукції на світовому ринку;</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- 80% підприємств працювало на потреби військово-промислового комплексу;</li> <li>- Не сформованість власної банківської і фінансової системи;</li> <li>- Відсутність законодавчо-нормативної бази для функціонування економіки в умовах ринку;</li> <li>- Негативні наслідки невдалих економічних реформ періоду перебудови;</li> <li>- Відсутність чіткої програми дій щодо реформування економіки;</li> <li>- Хронічна криза і затратність сільського господарства</li> </ul>
---	--

### **Інфляційні процеси в Україні (1992 – 1994 рр.)**

- Примусовий вихід України з рубльової зони (друга половина 1992 р.);
- Стрімке зростання цін на енергоносії (протягом 1992 р. у 300 разів), що призвело до стрімкого падіння виробництва і подорожчання товарів;
- Страйковий рух середини 1992 р. (шахтарі, транспортники, вчителі тощо), спричинений черговим підвищенням цін на сільгосппродукцію, змусив уряд збільшити розміри заробітної плати, яка не була економічно підкріплена;
- Прорахунки в проведенні економічних реформ, фактичне їх припинення у 1993 р.;
- Недовіра населення до купоно-карбованців, фінансові спекуляції;
- Загострення політичної боротьби.

### **Основні тенденції розвитку української економіки в другій половині 90-х років**

*Головні напрями нової соціально-економічної стратегії:*

- Стабілізація фінансово-грошової системи, докорінне реформування відносин власності, утвердження державної, приватної та колективної власності;
- Структурна перебудова громіздкої, зорієнтованої на важку індустрію та воєнно-промисловий комплекс економіки;
- Пріоритетність наукомістких та високотехнологічних галузей економіки;
- Реформування села шляхом здійснення радикальної земельної реформи;
- Поступове утвердження відкритої економіки та входження України до світового співтовариства, залучення іноземних інвестицій;
- Соціальний захист найбільш незахищених категорій населення.

*Результати реформування економіки*

На 40% знизилась продуктивність праці в промисловості і у 2 рази – у сільському господарстві. Частка сучасних наукомістких, конкурентоспроможних виробництв продовжує скорочуватись. Зростає частка найбільш енергомістких та екологічно шкідливих галузей (паливно-енергетичної, металургійної, хімічної).

*Причини економічної кризи*

- Надзвичайно складні стартові умови реформування української економіки;
- Тривале політичне протистояння між законодавчою та виконавчою гілками, незавершеність створення нормативних актів, що регламентують напрями економічних реформ;
- Непослідовність здійснюваних економічних реформ:
  - Не сформована сучасна система управління економікою;
  - Неефективним та логічно не завершеним виявився процес приватизації;
  - Слабким місцем економіки стало мале підприємництво;
  - Тонізація економіки на фоні корупції та організованої злочинності.

## Економічні процеси на початку ХХІ століття

<i>Реформування органів державного управління</i>	<ul style="list-style-type: none"><li>- Здійснювана адміністративна реформа передбачала перехід від галузевого до функціонального принципу організації системи управління народним господарством, добору кандидатів на державну службу за конкурсом, забезпечення прозорих схем управління, скорочення інспекційних і контрольних служб, стимулювання приватного сектору економіки;</li><li>- Стагнаційні явища, зумовлені інерцією перехідного періоду, не змогли забезпечити ефективний розвиток адміністративної реформи;</li><li>- Витрати на утримання державного апарату протягом 1999 – 2005 рр. постійно зростали. Чисельність управлінців нижчої ланки скоротилася на 10%. Чисельність державних службовців середнього і вищого рівня зросла на третину</li></ul>
<i>Стимулювання підприємницької діяльності</i>	<ul style="list-style-type: none"><li>- Не вдалося створити конкурентного середовища в багатьох сферах економічної діяльності (телекомунікації, транспорт і зв'язок, житлово-комунальне господарство, енергопостачання та ін.);</li><li>- Лібералізація державного регулювання й забезпечення пільгового оподаткування сприяли розгортанню малого бізнесу;</li><li>- У структурі української економіки не відбулося зрушень. Традиційні галузі (видобуток вугілля, металургія, хімічна і харчова промисловість) не поступилися позиціями наукомістким галузям;</li><li>- Власними енергоресурсами Україна забезпечена менш ніж наполовину;</li><li>- Панують екстенсивні чинники економічного зростання. Приплив іноземних інвестицій загальмувався внаслідок нестабільності політичної ситуації і недостатнього розвитку ринку цінних паперів</li></ul>
<i>Роздержавлення та інтенсифікація сільського господарства</i>	<ul style="list-style-type: none"><li>- Ні господарські товариства, ні сільськогосподарські виробничі кооперативи не є власниками використовуваних ними земель (як юридичні особи), а тому вони не можуть одержувати кредити під заставу землі. Здійснювати ефективне господарювання без банківських кредитів під заставу землі неможливо;</li><li>- У 2004 р. частка сільгосппідприємств у складі виробленої продукції становила 35,8%, а частка фермерських – 3,9%. Основну частину продукції (60,3%) давали господарства селян, ефективність яких набагато нижча, ніж ефективність сільгосппідприємств</li></ul>

### 5. Основні напрямки зовнішньої політики України

Концепція зовнішньої політики України викладена в Декларації про державний суверенітет України викладена в Декларації про державний суверенітет і Акті проголошення незалежності України, в яких декларується й закріплюється державотворення України як суб'єкта міжнародного права, що будує свої відносини з

іншими державами, керуючись міжнародно-правовими нормами й принципами. Базовим документом зовнішньої політики є «Основні напрямки зовнішньої політики України». В цьому документі визначено базові національні інтереси країни, обґрунтовані засади та пріоритети її зовнішньої політики. Основні принципи зовнішньої політики України (ст. 18), Закон «Про основи національної безпеки України» (19 червня 2003 р.)

#### **Основні принципи:**

- Невтручання у внутрішні справи інших держав;
- Відмова від участі у військових блоках;
- Участь у процесі ядерного роззброєння;
- Визнання існуючих кордонів у світі;
- Мирне і взаємовигідне співробітництво з усіма членами міжнародного співтовариства;
- Визнання пріоритету міжнародного права.

#### **Завдання:**

- Утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави;
- Забезпечення стабільності міжнародного становища України;
- Налагодження дипломатичних відносин із тими державами, які визнали Україну;
- Входження господарства України до світової економічної системи;
- Розповсюдження у світі образу України як надійного й передбачуваного партнера;
- Захист прав та інтересів українських громадян за кордоном;
- Приєднання до всесвітніх конвенцій та угод.

#### **Напрями:**

- Розвиток двосторонніх відносин;
- Участь в Європейському співтоваристві;
- Розбудова відносин з державами, що виникли на теренах колишнього СРСР;
- Участь у роботі ООН, інших міжнародних організацій;
- Участь у загальноєвропейському процесі. Його зміст:
  - Недопущення локальних воєн;
  - Боротьба проти тероризму;
  - Участь у миротворчих процесах;
  - Уникнення політичної нестабільності.

#### **Основні напрямки зовнішньої політики України**

- Діяльність України в міжнародних організаціях:
  - 1993 р. – член Міжнародного валютного фонду;
  - 1995 р. – член Ради Європи;
  - 2000 р. – Україна – непостійний член Ради Безпеки ООН;
  - 2004 р. – підписання угоди про Єдиний економічний простір (СЕР);
  - 2008 р. – Україна стала 152-м членом Світової організації торгівлі (СОТ).
- Подальше співробітництво з Європейським Союзом (ЄС), здобуття статусу асоційованого члена ЄС;
- Намір України вступити до НАТО;
- Вирішення питання державного кордону з Росією, Польщею, Молдовою, Румунією, Білоруссю;
- Відносини з США, які надавали Україні постійну економічну, політичну, фінансову й технічну допомогу;
- Налагодження стабільних взаємовигідних економічних і політичних зв'язків з країнами Сходу, Африки, Латинської Америки.

#### **6. Культурні процеси в незалежній Україні**

Галузі культури	Основні досягнення
Освіта	- У 1991 р. прийнято Закон України «Про освіту», в 1993 р. затверджено програму «Освіта (Україна ХХІ століття)», в 1999

	<p>р. прийнято закон України «Про загальну середню освіту»;</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- З'явилися заклади нового типу – гімназії, ліцеї, колегіуми;</li> <li>- В травні 2005 р. Україна приєдналась до Болонського процесу, що дасть можливість зрівняти якість підготовки спеціалістів різних країн, студенти зможуть переходити з одного ВНЗ до будь-якого іншого, буде забезпечено взаємне визнання дипломів по всій Європі;</li> <li>- В 2008 р. одинадцятикласники України пройшли через випробування ЗНО, яке вважається об'єктивним та дієвим інструментом оцінювання навчальних досягнень випускників</li> </ul>
<i>Наука</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Створено чи відроджено ряд нових наукових закладів: Інститут міжнародних відносин і політології, Інститут української археографії ім. М.Грушевського;</li> <li>- Плідно працюють українські вчені в галузях точних та природничих наук: матеріалознавстві, електрозварюванні, новітніх космічних технологіях</li> </ul>
<i>Література</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Були зняті ідеологічні обмеження і відкрито простір для свободи письменницької творчості різних жанрів;</li> <li>- До здобутків української літератури належать «Берестечко» Ліни Костенко, «Щоденний жезл» Є.Пашковського, «Северин Наливайко» М.Вінграновського, «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного</li> </ul>
<i>Мистецтво</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Проводяться культурні заходи загальноукраїнського масштабу: Всеукраїнське Шевченківське свято «В сім'ї вольній, новій», фестивалі естрадної пісні «Пісенний вернісаж», «Червона рута», «Таврійські ігри», міжнародні конкурси ім. М.Лисенка, ім. С.Лифара, ім. В.Горовця та ін.</li> <li>- Активно творять відомі українські режисери С.Демченко, Р.Віктюк, І.Борис, Б.Жолдак;</li> <li>- 25 лютого 2007 р. відзначалось 120-річчя з дня народження Леся Курбаса – актора, театального реформатора;</li> <li>- Високим залишається рівень вітчизняної кінодокументалістики і художніх стрічок «Ізгой» (реж. В.Савельєв), «Пастка» (за мотивами творів І.Франка), серіалів «Роксолана» та «Чорна рада»;</li> <li>- Кращі традиції продовжили представники українського оперного й балетного мистецтва А.Солов'яненко, В.Степова, В.Писарєв, В.Лук'янець та ін.;</li> <li>- На пісенному конкурсі Євробачення в 2004 р. переможницею стала українська співачка Руслана Лижичко. В 2007 р. 2-ге місце виборів Андрій Данилко в образі Верки Сердючки, в 2008 р. другою стала співачка Ані Лорак.</li> </ul>
<i>Фізична культура, спорт</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Успіхи спортсменів: В.Борзова, Л.Жаботинського, С.Белоглазова, О.Блохіна, І.Дерюгіної, С.Бубки, А.Шевченка, О.Баюл, Л.Подкопаєвої, братів Кличків та ін.;</li> <li>- Створено Національний олімпійський комітет;</li> <li>- Спеціальну нагороду «Олімпійська гордість України» отримали бронзові призери Олімпіади – 2006 в Турині, фігуристи Олена Грушина і Руслан Гончаров, а також бронзова призерка по біатлону Лілія Єфремова;</li> <li>- У 2012 році України приймала чемпіонат Європи з футболу</li> </ul>

### **Список використаної літератури**

1. Бойко О.Д. Історія України. – К., 2001
2. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – К., 2003
3. Губіна С.Л. Історія України в таблицях і схемах. – Х., 2009
4. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. У 2-х т. – К., 1992
5. Іванченко Л.П. Історія України. Повний курс. Матеріали для підготовки до зовнішнього оцінювання. – Х., 2008
6. Крип'якевич І. Історія України. – Л., 1993 р.
7. Кульчицький С.В., Мицик Ю.А., Власов В.С. – Історія України. – К., 2015
8. Турченко Ф.Г., Панченко П.П., Тимченко С.М. Новітня історія України (1939 - 2001): Підручник для 11 кл. серед. загальноосвіт. навч. закл. – К.: Генеза, 2001
9. Хрестоматія з новітньої історії України (1917 – 1945 рр.): Навчальний посібник для 10 кл. серед. шк. – К.: Генеза, 1998
10. Щедріна І.Е. Історія України у схемах і таблицях. 10 – 11 класи. – Х., 2000